

Várostartörténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

26. évfolyam,
2024. 1.

72.

Alapítva: 1993

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

26. évfolyam,
2024. 1. szám

72.

TARTALOM

EMLÉKIDÉZÉS: VESZPRÉM, 1848/49		
Március idusán	3	Sebő József
Váli Béla: Szuper Károly színi naplója 1830–1850	6	
ÉVFORDULÓK		
75 éves Veszprém egyeteme	16	Palkóné Jády Melitta
Fél évszázada hunyt el a VVE szilikátkémiai tanszékének alapító professzora, dr. Bereczky Endre (1896–1973)	35	Próder István
A kőedénygyáros Mayer család története – Mayer Béla halálának 100. évfordulójára	41	Mezőhegyi Gergő
TANULMÁNYOK		
Veszprém és Róma a 16. század közepén	58	Kanász Viktor
Az avar kor embere Veszprém környékén	70	Tóth Gábor
KÖZLEMÉNYEK		
Áradások a Sédén II.	78	Kovács Győző Gyula
Veszprém díszes üvegablakai	91	Tevesz Mária
Nyomatott veszprémi várostérképek a XX. század második felében (Második közlemény)	114	Somfai Balázs
NEKROLÓG		
In memoriam Éry Kinga antropológus (1932–2024)	120	Regenye Judit Rainer Pál

A szerzők szakmai véleményét a lap híven közli, azok tartalmáért a szerző felel! A szerkesztőség azonban fenntartja magának a jogot a cikkek rövidítésére, a szükséges nyelvi és formai javítások végrehajtására. A közölt tanulmányokban megjelenő vélemények nem feltétlenül azonosak a Veszprémi Szemle szerkesztőségének véleményével.

26. évfolyam, 72. szám 2024. 1. szám

Várostarténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
Dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
Dr. Csiszár Miklós (2011–2018)

Dr. Földesi Ferenc PhD

Technikai szerkesztő:
Dénes Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Karlinszky Balázs PhD
Dr. Négyesi Lajos PhD
S. Dr. Perémi Ágota PhD
Dr. Vizi László Tamás PhD

Kiadja:
a Veszprémi Szemle
Várostarténeti Közhasznú Alapítvány

Levelezési cím:
alapitvany@veszpremiszemle.hu

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
veszleszerk@gmail.com

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

A folyóirat évente 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

E számunk szerzői: KANÁSZ VIKTOR történész, MTA-PPKE FRAKNÓI VILMOS Római Történeti Kutatócsoport (ELKH), Győr; KOVÁCS GYŐZŐ GYULA meteorológus, meteorológia-történész, Veszprém; LIPÉCNÉ KARSAI HENRIETT osztályvezető, néprajzos muzeológus, Veszprém; MEZŐHEGYI GERGŐ vegyész-mérnök, úrkutató, Budapest; PALKÓNÉ JÁDI MELITTA segédkönyvtáros, Veszprém; PRÓDER ISTVÁN ny. múzeumigazgató, Várpalota; RAINER PÁL történész, Veszprém; DR. REGENYE JUDIT régész, Veszprém; SEBŐ JÓZSEF irodalmár, tanár, Veszprém; SOMFAI BALÁZS ny. főlevéltáros, Veszprém; TEVESZ MÁRIA művészettörténész, Veszprém; DR. HABIL. TÓTH GÁBOR egyetemi docens, ELTE SEK BDPK Biológiai Tan-szék, Szombathely.

Illusztrációk: Lipécné Karsai Henriett, Somfai Balázs, Tevesz Mária, dr. Tóth Gábor, Szabó László.

**Veszprémi Szemle Várostarténeti
Közhasznú Alapítvány**
MBH Bank Nyrt.:
73200189-11291268

Támogatóink:

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták
Lásd a 15. oldalon.

A borító képei:

- Címlapon: „*Szent László vizet fakaszt*”. Róth Miksa alkotása a Szent László-templomban. Fotó: Tevesz Mária
2. oldal: *Ircsik József: Utca*
3. oldal: *Dr. Bereczky Endre, dékán: 1952. aug. 1. – 1953. szept. 30. Kádár Tibor festőművész alkotása. Fotó: Szabó László egyetemi tanácsos*
- hátral: *Lapszélíg kifutó színes kisterkép, 1973. Illusztráció Somfai Balázs közleményéhez. Reprográfus: Bontó László. Forrás: A szerző gyűjteményéből.*
5. oldal: *Veszprém első ábrázolása 1435 körül*

EMLÉKIDÉZÉS: VESZPRÉM, 1848/49

Március idusán

SEBŐ JÓZSEF

Petőfit Veszprémben sokunk számára *Marton László* színházkertbéli szobra idézi. A remekbe sikerült alkotás az országutak vándorát állítja elénk, mindenféle pátosztól mentesen, mégis magával ragadóan.

A *Szénfy Gusztáv* (1819–1875) által megzenésített Petőfi-vers (*Hortobágyi kocsmárosné*) is ezt az időt, a romantika és a nemzetté ébredés korát idézi – a kortárs megzenésítésében. Olyan zeneművet kellett alkotnia, mely átveszi Petőfi által megformált vándor szabadlegény alakot, aki a „ki a legény a csárdában” magabiztos szerepéből szólal meg, természetes könnyedséggel, derűs, kedélyes hangnemben.

A jogi végzettségű ifjú zenész hasonló utakon indult el, mint Petőfi. 1845-től jelentek meg első zeneelméleti írásai a Pesti Divatlapban, és dalokat is komponált. Elsők között zenésítette meg Petőfi Sándor verseit, akinek barátságával is büszkélkedhetett.

Az MTA támogatásával Erdélyben magyar, székely és román népdalokat gyűjtött. Fél évszázaddal Bartók és Kodály előtt szembefordult azzal az irányzattal, mely szerint a magyar népzene azonos a verbunkossal és a népies műdallal, de állításait az elmaradott körülmények következtében nem tudta igazolni, s mint nyomorgó zenetanár fejezte be életét.

Igazából csak azt sajnálhatjuk, hogy Petőfi egyetlen Veszprémben született verse, *A vadonban* nem ihlette meg, hiszen 1842-ben hozzánk is szabad vándorlegényként, úttalan utakon érkezett a Bakonyon keresztül, s ugyancsak megigézték a „tündöklő lyányszemek”. De kárpótlásként érdemes újraolvasnunk az akkor már nagy reményű költő versét:

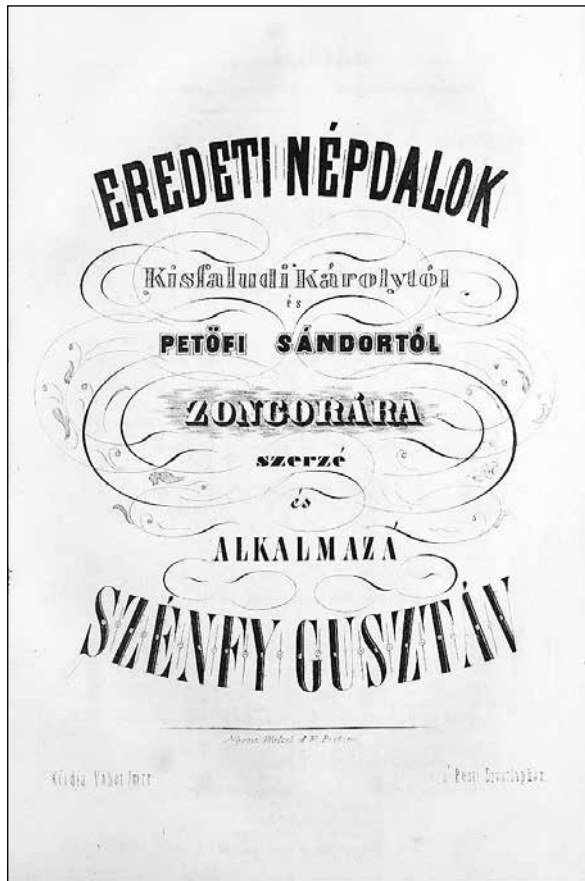
A vadonban

Éj leng alá a mély vadonra,
S az út majd jobb-, majd balra tér;
Lépteim bolyongva tévedeznek -
Ki lesz előttem hű vezér?

A menny ívén ugyan fölöttem
agyognak égő csillagok,
De vajh talál-e célra pályám,
Ha lángjaiknak hinni fog?

Az égi fények ezredénél
A lyánszem tündöklőbb vala,
S mégis, ki hittem sугarának,
Haj engem mégis megcsala!

Veszprém, 1842. november

NÉPDAL

Mérsékeltén *Petőfi Sándortól.*

Enekhang

Zongora

Hor-to-bágygi kocsmáros-né, an-gyul-

lov! *Tegegyi-é egy üveg bort hadd i-som-*

Deb-reczentől Nagyhorváthygy mecs-sze van.

ludis-lotus.

Deb-reczentől Hor-to-bágygy sion-ju: - tam.

Szaj nádtól bityörök nek a' szék,
Lelkem, testem, magját megveszi a' hűség,
Tekintsen rám, kocsmárosné molnár!
Pál meglegesen köhényemé' sügürin.

Kocsmárosné, hegy hol termelt a' bora ?
Szuanygi, mint az' érdlen wialalma,
Csakoljra meg az' alkamat szaporíts,
Kétes a' csók, megpederül hile szám.

Szaj, megveszeke-szuanygi bor-ítos csók,
Az' én lábam ide' a' tava lántorog,
Óhlyen meg, kocsmárosné álcsém !
Az' vízju, míg itt hosszában élesen.

Ejé! 'galatán ham, milyen puha a' keble!
Illyét nyitogattam csak egy kecsét fülötte,
Egy iskevény ágytam hax az' ájszaka,
Messze lakom, nem érök még na' haza.

„Eredeti népdalok” – Petőfi Sándor és Kisfaludy Károly verseire – kottái.
 Forrás: Pesti Divatlap, 1845. nyárutó (augusztus) 7-én, 19. szám. Műmelléklet.

Szuper Károly¹ színi naplója 1830–1850²

VÁLI BÉLA

Az 1889-ben megjelent Szuper Károly színi direktor naplóját Váli Károly így mutatta be: Összekötő kapocs Dériné³ *Naplója* és Molnár György⁴ *Emlékiratai* között. Szuper Károly naplója – mint az olvasó láthatja – oly kellemesen előadott és oly változatosan s élénken ecsetelt korszakokat nyújt, hogy valóban Dériné Naplóhoz hasonló kedveltségre méltán igényt tarthat. Ha pedig történetírói szempontból tekintjük, és e napló történeti használhatóságát értékeljük, az esetben lehetetlen elhallgatnunk azt, hogy míg Dériné Naplójában egyetlen tájékoztató vagy útba igazító évszámot nem találunk, az alatt Szuper naplójának minden sora mint évszám által jelölt mozzanat leírása sokoldalúan tájékoztathatja a kutatót, több egykorú, és pedig Petőfi színészkedése, Kossuth pozsonyi szereplés stb. események új megvilágítása, illetve felderítése közben is.

Szuper Károly színi naplójából csak néhány bejegyzést, eseményt adunk közre, elsősorban azokat az éveket, melyek érintették Veszprémet, valamint a környező városokat, településeket – de mindenek előtt Petőfi Sándort, ezzel is tisztelve az 1848/49-es forradalom és szabadságharc előtt.⁵

*

¹ Szuper Károly (Halas, 1821. május 28.[3] – Budapest, 1892. szeptember 18.) színész, Petőfi Sándor egykori színigazgatója, színházi rendező. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

² *Szuper Károly színi naplója 1830–1850.* Sajtó alá rendezte Váli Béla. Budapest, 1889. Aigner Lajos kiadása.

³ Déry Istvánné Széppataki Róza (született Schekenbach, később Schenbach Rozália) (Jászberény, 1793. dec. 23. – Miskolc, 1872. szept. 29.) az első magyar opera-énekesnő, a vándorszínészet korának legnépszerűbb színésznője. Legnagyobb sikereit énekes szubrettként aratta. Az emlékirata: *Déryné Naplója*. Első teljes kiadás, az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte Bayer József. Budapest, Singer és Wolfner kiadása. é. n.: Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

⁴ Molnár György (Müller György, Nagyvárad, 1830. április 13. – Budapest, 1891. szeptember 30.) színész, rendező és színigazgató, a Budai Népszínház megteremtője. Emlékiratai három részből állnak: I. Világos előtt. Szabadka, 1880., II. Világostól Világosig. Arad, 1881., III. Világos után. Arad, 1882. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

⁵ A veszprémi színjátszásról részletesen lásd: HUDI 2009., HUDI 2013. 3–16. o.

1843

1843. január 2. Tegnap az új évet oly civódásul kezdtük a próbán, hogy e villongásokból az tetszik ki, miszerint ez új évi előadásunk utolsó lesz Székesfehérvárott. Aztán apostolok oszlása fog bekövetkezni. Ma reggel gyöngélkedésem miatt tovább nyugvám ágyamban a szokottnál, meglepett Nagy Tini, aztán Petőfi. Utóbbi az olvasókörbe hívott, hol a két Karácsonyi urakkal beszélgetünk. Ezek édesatyja volt az első magyar színészet alapítója Fehérváron. Ő vitte fel a legelső színészetet még a múlt század végén bemutatni a pozsonyi országgyűlésen a karok és rendeknek. Innen felhívtam a színházhoz tanakodni, hogy mitévők legyünk s határoztuk, hogy még négy előadást tartunk itt, a legújabb darabokat. [...]

Kecskemét, január 14. Három napig utaztunk Fehérvárról Kecskemétre. Hiában, tél van s jól föl kellett pakolnunk a poggyászból. Velem, családomon⁶ kívül, még Petőfi és Körmendi Lina utazott egy szekéren. Első nap Pentelére értünk s eddig még csak tűrhető volt utunk Fehér megyében, de tegnap átkelvén a Dunán, csak sár és homokon keresztül vergődünk nagy nehezen. A fiatalság azonban vígan utazott s egész úton dalolt. Petőfi is becsípvén egy kissé a dunai révnél és meglátván Szalk-Szentmártonnál a Duna-parton a csárdát, hol apja egykor korcsmáros volt, olyan enthusiasmusba⁷ jött a kocsin, hogy nem lehetett vele boldogulni. Danolt, káromkodott, mindent tett örömeiben.

Nóm fölkérte Petőfit, hogy az istenért, ne káromkodjék olyan nagyon, mert bizony megveri az Isten, s még feldúlunk, pedig kis gyermekünk is velünk van a kocsin. Inkább menjen – úgymond – más kocsi, ahol nincsenek nők és gyermekek. Ő aztán el is ment nagy dühösen a nőtlen emberek kocsijára. No, volt aztán ott danolás, kiabálás, s midőn ez enthusiasmus tetőpontjára ért, amidőn a Rákóczi-induló ezen strófáját énekelték a legdühösebben: «és ha rája harc – vihar dúl, sikra szólít bajnokot ...» kocsijuk egyszerre felborult. Nóm szentül hitte, hogy Petőfit veri az Isten, azért oly szörnyen káromkodik – úgymond – jó, hogy tőlünk elment, mert mi fordulhattunk volna fel. Éjjelre aztán Szabadszállásra, s így Kunföldre jutottunk. Itt aztán én is együtt mulattam Petőfivel, annak örömeire, hogy most már Kunságban, azaz: otthon vagyunk. [...]

Kecskemét, február 2. Dacára a báloknak s folytonos esőzéseknek folytonosan szép jövedelmeink vannak. Elmúlt a tél, anélkül, hogy zordon lett volna. Most időmet többnyire a diákok körében töltöm, mert köztük sok iskolatársam van.

⁶ Szuperné Mórocza Antónia 1839-ben lépett színészi pályára sógora, Fekete Gábor társulatában. 1841-től Szuper Károly második felesége. 1858-ig szerepelt színpadon. Forrás: SZÉKELY 1994.

⁷ lelkesedésbe

*Petőfi, a vándorszínész.
Marton László alkotása, 1988.
Fotó: Herth Viktória*

Itt van Hartmann Pali, egyik legjobb barátom, Bikádi Jani, gyermekkori pajtásom, továbbá Tatay Béni, Vesenyi Jóska stb-ben. Gyakran eljárom Petőfivel a kollégiumba is, ő is sok iskolatársát találta itt. Egyik jó barátját, Jókai Móricot, gyakran látogatjuk meg, kivel én még Komáromban ismerkedtem meg. Jókai ott egy vígjátékot írt számomra jutalomjátéknak. «A víg cimborákat», most pedig «Hétköznapi» című regényébe fogott, mely egészen Kecskeméten játszódik. Én is felolvastam neki *Bolygó király* című regényemet, Petőfi pedig verseit produkálja s bírálgatjuk egymás műveit. Jókai azonban jobb szeret a festéssel foglalkozni. Már többször megígérte, hogy engem lefest és Petőfit is, de nekünk nincs türelmünk ülni, mert nem hisszük, hogy sikerüljön. Petőfitől azonban most több vers jött ki a hírlapokban, amióta személyesen volt Pesten és megkérte Vörösmartyt, hogy fordítson figyelmet verseire, belőle még nagy költő válhatik, ámbar ő csak szí-

nész óhajt lenni. Jókai pedig csak festész! Isten tudja barátaim, mi lesz belőlünk.

Kecskemét, február 7. Délután eljött hozzám barátom Hartmann és sétálni hívtott, hogy használjuk a jó időt, mely valóban nem februárba való, hanem májusnak is beillenek. Végre séta után betértünk a kollégiumba is, hol már Petőfit találtam s újra sétálni indultunk. Együtt hazaérvén, szállásomon találtam nőmmel beszélgetve fivérét, ki Kaposvárról jött. Fekete küldte értünk, hogy szintársulatához csaljon, tudván azt, hogy nem nagyon szereti testvérét.

Kecskemét, február 8. Este sógoromat a színházba vittem s Griseldist⁸ adtuk, melyben oly komédiát csinált Petőfi, hogy a játék folyama megakadt. Statisztá-

⁸ Halm Fridrik: Griseldis Dráma 5 felvonásban. Fordította Fánscy Lajos. Forrás: SZINYNYEI 1891–1914.

nak volt öltözve, s így nem jutott neki spádé.⁹ Hiába követelte a szabótól, hogy adjon neki kardot, mert ő kard nélkül nem lép színpadra, nem jutott neki. Hogy hát kardtartója üresen ne fityegjen az oldalán, egy bunkós botot dugott belé Petőfi, mit talán a közönség észre sem vett volna, miután a bot nem volt hosszabb, mint egy kard s egyenes volt, mint a spádé. Azonban a mellette levő vazall[us] meglátta s elnevette magát, s megsúgta a szomszédjának, s így sorra mindnyájan nevtünk e bohóságban. Dézsi a trónon ült, mint Percival, ette a méreg s mormogott, hogy ily nagy tragédiában mit tudunk nevetni. Azonban szájról szájra neki is megsúgták, hogy tekintsen csak Petőfi kardjára, melyre ő is úgy kijött a sodrából, hogy elfelejtette a szigorú szavakat, mellyel Percival elúzi magától Griseldist. Általános lett a nevetés s csaknem a kortinát¹⁰ le kellett eresztetni, hogy a szomorújátékot tovább is folytathassuk. [...]

Pozsony, július 2. Petőfi újra itt van. Újra a színészethez akar jönni s újra hozám folyamodott, hogy ajánljam sógoromnak a direktornak, mit meg is tettem, értésére adván, hogy Petőfi mint költő nem közönséges tehetség, s a pozsonyi ifjúság bizonyosan fel fogja karolni, ha színpadra lép s így meg is kapta az egyik kortes szerepét a «Tisztújítás»¹¹ című darabban. De egy úrfi szintén vágyott, mint műkedvelő ugyanezt a szerepet eljátszani s ennek fellépésétől több hasznot remélvén, az igazgató elvette szegény Petőfitől a szerepet s az úrfinak adta. Ez szegény Petőfit olyan desperatióba¹² hozta, hogy a Dunába akart ugrani. Én tanácsoltam neki, hogy menjen inkább Pestre s ott mint költő értékesítse tehetségét; a színészetnél úgysem hiszem, hogy babérok nyíljanak számára [...]

Pozsony, július 21. Miután sikerült Feketének néhány száz forintot kikölcsönöznie a ligeti fogadóstól, ma duplán reggeliztünk és utána hajnaltól kezdődő készülődés után délután egy lélekvesztő ladikon megindultunk Győr felé. Kesserves egy út volt. Derminden kellett ülnünk a ladikon, mert ha mozdultunk, a hajósok legott felfordulással fenyegettek. Ültünk tehát mint a cövek mozdulatlanul. De azért minden óvakodásunk dacára is majd elpusztultunk, miután a rozzant ladikocská egy helyén betódulni kezdett a hullámverés és pedig nem csekély rémületünkre épen a Duna közepén. Kétségbeesve mertük ki kalapjainkkal a vizet s aztán sapkáinkkal betömtük a lyukat. Esti 9 óra felé értünk el Győr alá, hol partra szálltunk és a gyepre ágyaltunk, de aludni éppenséggel nem bírtunk a temérdek szúnyog látogatásai miatt. Gönyütől utunkat tengelyen folytattuk, de épen nem nyugodtan. Itt lerészegedett kocsisainkkal gyűlt meg

⁹ Hosszabb v. rövidebb egyenes, hegyes, mindkét oldalán éles, keskeny acélkard.

¹⁰ színházi függöny

¹¹ Nagy Ignác (1810–1854): Tisztújítás. Vígjáték három felvonásban. 1842. Forrás: SZINY-NYEI 1891–1914.

¹² depresszióba

bajunk, míg végre Károlyi a legszálasabbat felpofozta s ezzel beállott a csend és nyugalom. Utunk közben én Csesznek várának romjait tekintettem meg, melynek egy ablakmélyedésébe e hangulatos sorokat találtam bevésve L. D. aláírással:

«Miért sóhajtozol Árpád hő unokája, ha látod
Eldódid várát, mint letiporta vész.
Nincs már vészes idő, ne sóhajtozz, béke mosolyg már
Kis falaink közt is. Annyi veszélyek után.»

B.Füred, július 26. Lendvai itt van s ma vendégképen lépett fel velünk az «Egy színész életében.»¹³ Szép közönségünk volt, részint Lendvai kedvéért, részint az esőzés miatt, mert itt akkor van csak közönség a színházban, amikor kedvezőtlen időjárás folytán a közönség a színházba szorul.

B.Füred, augusztus 15. Mai előadásunkat a «Nagyidai Cigányok»at¹⁴ Kisfaludy Sándor is megnézte, melyben én Csóri Ferke szerepét személyesítem. Úgy látszott, hogy az agg költő meg volt elégedve működésemmel, mert többször megtapsolt. Fekete ma váratlanul megérkezett hozzánk s itteni keresményünk-ből nemcsak hogy kifizette összes irántunk való tartozását, de még néhány száz forintot félre is tehetett maga részére.

B.Füred, augusztus 19. Ma reggel felpakolt a társaság s elutazott Pozsonyba. Én és nőm a legszívélyesebben váltunk meg Feketétől, kinek helyettese gyanánt ma a helybeli borbéllal inventariumot¹⁵ készítettem a színház ingóságairól s átadtuk Kisfaludynak, ki most is gondnoka a színháznak, melyet a nemzet adakozásából építtetett. Azért is íratta rá homlokzatára: «Hazafiság a nemzetiségnek.» Este egy kis tűzjátékot néztünk a Balatonon.

B.Füred, augusztus 20. Nagyon kevés ember lézeng már Füreden, de itt van még Bizai¹⁶ az ország bárója, meg Nagy Feri¹⁷ a volt színész, ki mostanában Bizai-féle arszlán, s többnyire kártyából él, de nagy urat játszik. Itt van még Kisfaludy Sándor is. Velük töltöm összes időmet. Kisfaludynak a színészet kedvenc beszélgetési tárgya, szívesen hallgatja darabjai felől való véleményemet, még szívesebben beszéli el, hogy melyiket milyen körülmények közt írta. Tudatta

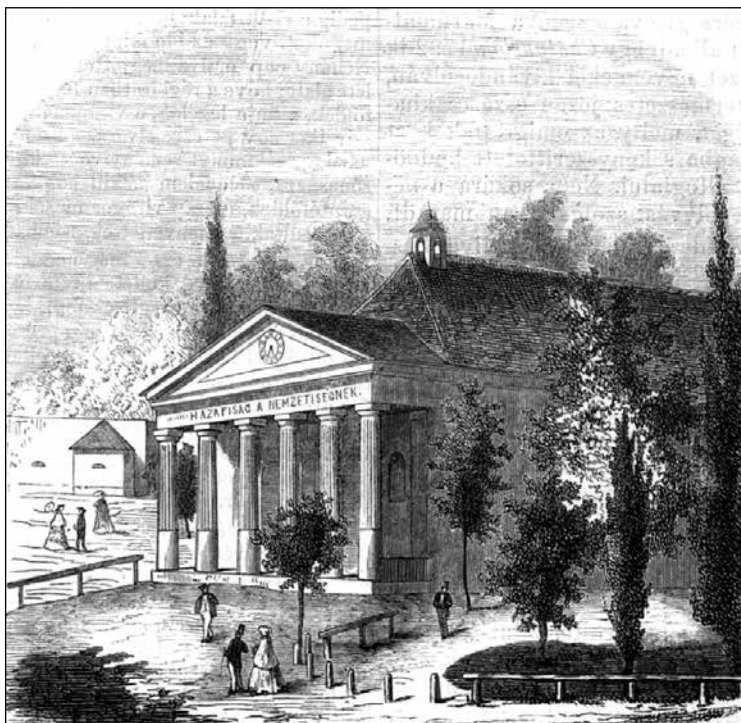
¹³ Desnoir és Labat Eugen: Egy színész élete. Színjáték 4 felvonásban. Franciából fordította Egressy Béni. A darabban Molière-nek, a nagy színésznek és vígjátékírónak életét követhetjük. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

¹⁴ Szigligeti Ede: Nagyidai cigányok. Néprege, 1842. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

¹⁵ leltár, tárgyjegyzék

¹⁶ Bizay Mihály (Gyula, 1791? – Budapest, 1884. dec. 22.) Életéről lásd: KATONA 2012. 88–92. o.

¹⁷ (?-?): színész, sűgő. 1836–1842 között Pály Elek társulatában, majd 1837–38-ban a Pesti

A balatonfüredi színház. Forrás: Vasárnapi Újság, 1858. máj. 2. 208. o.

velem a füredi közönség és saját jó véleményét felőlem, s ajánlotta, hogy a Nemzeti Színháznál kopogtassak, ottani közbenjárásáról is biztosított. Ma hajnalban nem jelenek meg a sétányon, úgy bizonyos, hogy Bizai vagy Kisfaludy sürgetve zörget fel álmomból és sétálni hív [...]

1846

Székesfehérvár, október 25. A múlt vasárnap befejezván Szekszárdon előadásainkat, sokáig tanakodtunk útirányunk felől, elvégre Veszprémet tűztük ki állomásul azzal, hogy a vásár tartama alatt Székesfehérvárra megállunk. Hogy ezen határozatunkkal mily bakot lőttünk, azt beláttuk, amint Fehérvárra értünk és ott találtuk Mátrai társaságát, kivel hosszas bíraskodás után oly föltétellel egyeztünk ki, hogy mi kevesebben lévén, a jövedelemnek egyharmadát kapjuk,

Magyar Színházban sűgő. Forrás: SZÉKELY 1994.

ők pedig, kik többen vannak, de silány színészek, kétharmadát bírják a tiszta jövedelemből. Bele kellett e feltételbe nyugodnunk, mivel nincs pénzünk a tovább utazásra. Mátrai mindegyre ígéri is, hogy ő a vásár után rögtön elköltözik. Az esőzések miatt eddig kocsbérünket sem kerestük ki s nem is csodálható ennél fogva, hogy ezt látva Mátrai kezdő színészekből álló társulatával ím a harmadik előadás után eltávozik innen.

Székesfehérvár, november 16. Miután a Veszprémig való utazáshoz nincsen pénzünk, kénytelen-kelletlen itt maradtunk s bérletet nyitottunk. Bérlő azonban csak néhány jelentkezőt, kihirdettük, hogy tisztelettel visszafizetjük a bérlőknek a bérletet, miután nem vagyunk képesek a mindennapit kikeresni. E hirdetésünk megjelenése után báró Fiáth felhívatta ma az előadás alatt a helyben lévő casinóba igazgatónkat Chiabait,¹⁸ s kijelentvén, hogy a társaság képességével a közönség igen meg van elégedve, – ajánló, hogy visszaadva a bejött bérletet, tartsunk néhány napi szünetet, s ezalatt készüljünk új darabokra, s legyünk jó reménységgel, mivel ők fogják szedni a bérletet, nem engedhetvén meg azt, hogy egy jóra való társaság a magyar színészet régi tűzhelyétől bukással távozzék.

Székesfehérvár, november 28. Fiáth báró felszólalása meghozta a kívánt sikert és igen szép számú bérlőnk akadt. Szigligeti gyenge «Pasquill»-ját¹⁹ a premieren tetszéssel fogadták, a «Párisi rongyszedőt» pedig meg is kellett ismételnünk; ebben én adtam a farsztó címszerepet. Mostanában még négy új szerepet kell e héten betanulnom: «Kérek két pengőt»,²⁰ Szárcsáját, «Egy nő, ki az ablakon kiugrik»,²¹ Dernői báróját, továbbá a «Világ színjátéka»²² és az «Udvari bolond»²³ egy egy jelentősebb szerepét. [...]

1848

Székesfehérvár, január 17. Mióta a farsang beállott, igen számadásainkat hozván rendbe, készülődünk Veszprémbe. Pozsonyból meghívást kaptam az igazgatóságtól 170 frt havi fizetésre és 30 frt útiköltség pótlásra, de bármint sze-

¹⁸ Chiabai Pál

¹⁹ Szigligeti Ede: Pasquill. Társadalmi vígjáték, 1846. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

²⁰ Xavier – Duvert és Lausanne: Kérek két pengőt kölcsön. Vígjáték egy felvonásban. Franciából fordította Egressy Béni. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

²¹ Scribe: Egy nő, ki az ablakon kiugrik. Vígjáték két felvonásban. Fordította Somolki Ferenc. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

²² Hugó Károly: Világ színjátéka. Dráma 4 felvonásban. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

²³ Ekkartshausen: Arthello, vagyis az udvari bolond. Vígjáték 3 felvonásban. Fordította Lócsei (Spielenberg) Sámuel. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

retnék is az országgyűlés alatt Pozsonyban játszani, elkerülöm Pozsonyt, mivel a rendező ott Komáromi.

Veszprém, január 22. Ma kezdtük meg előadásainkat «Egy napi kacérság»²⁴ című vígjátékkal, s közönségünk nagy meglepéssel hagyta el a színházat.

Veszprém, február 14. Majdnem minden darabunkat ismételni kell, részint azért mert nem fér be mind a közönség termünkbe, részint a tetszés miatt, melyben új darabjaink részesülnek. A «Bácsi»²⁵ című kis vígjáték, melyben én a címszerepet játszom, oly tetszésben részesül, hogy ma már harmadszor adtuk.

Veszprém, március 5. Kellemetlen fergeteg dühöngött egész nap, a szobát nem is lehetett elhagyni, s ezen rút időben toppan be hozzám Petőfi Sándor barátom, hazánk kitűnő líricusa. Igen nagy öröömre szolgált e meglepetés annál inkább, mert már rég találkoztam vele Pesten és akkor is csak futólag. Most nejével utazik itt keresztül s együtt látogatták meg színi előadásunkat, hol a nagyközönség közt nagy sensatiót keltett megjelenésük. Indítványozták éji-zenével való megtiszteltetését is, de biz az csak a tervezetnél maradt, én nem forszírozhattam. A színházban pedig oly kevesen voltak a rossz idő miatt, hogy ebből nem nőhet ki magát az entusiasták serege.

Veszprém, március 6. Korán keltem, hogy még egyszer találkozhatnék Petőfi-vel és a Stinglibe siettem. Jókor érkeztem. Nejével megismertetvén, egy kellemes órát töltöttem körükben, míg ők útra nem keltek azon vigaszt hagyva számomra, hogy jobb kedvvel látta Petőfi az én baráti látogatásomat, mely ifjúsága emlékeit megnyitá, mint azt, ha egész Veszprém városa tiszteletére hozzá rohant volna. Bizalmasan közölte, hogy körútját némileg politikai szempontból is teszi. A sár miatt nem tudunk Pécsre kocsikat kapni!

Veszprém, március 10. Ma igen-igen sok bajunk volt primadonnánk és első szerelmesünk miatt, kiknek titkosan táplált kölcsönös érzelmeik miatt már számtalan kellemetlenségen estünk át. Ma a legnagyobb mértékben tört ki a kellemetlenség, miután Chiabai légyotton találván őket, szörnyű dühbe jött, s ellillant vetélytársát halálos fenyegetéssel keresgélte, nejét is agyonlövással fenyegetvén. Mi alig tudtuk nagy ügyel-bajjal megszöktetni Benedeket s lefegyverezni a dühöngő Chiabait. Midőn Chiabai rájött arra, hogy az általa fenyegetett bizalmas pár egy műbarátnál újra találkán mulat, itt aztán néhány pillanaton múlt, hogy Benedek el tudott rejtőzni.

²⁴ Melesville és Duvernier: Seneterre marquisé vagy egy napi kacérság. Vígjáték 3 felvonásban. Franciából fordította a M. Tud. Társ. költségén (1842. jún. 15.) Egressy Béni. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

²⁵ Benedix: A bácsi, vagy a szerelmes család. Vígjáték, 3 felvonásban. Fordította Remellay Gusztáv. Első előadás Pest, 1847. Forrás: SZINNYEI 1891–1914.

Pécs, március 18. Délben értünk Pécsre, hol általános az ünnepélyes öröm a fölött, hogy a 12 reformpont elfogadtatott. Mindenki nemzeti kokárdát visel kalapján. A városház tornyáról lelógó nemzeti színű zászló csaknem a földet söpri. Megérkezésünk után rögtön felékesítettük magunkat nemzeti tricolor kokárdákkal. [...]

1849

Veszprém, március 25. Szöllősi barátom unszolására hatan elhatároztuk, hogy oly területet keresünk, ahol béke honol, miután pedig ilyenek tekinthető a Dunántúl, hol Hetényi²⁶ társulata egyedül működik, elhatároztuk őt felkeresni. Ma délután értünk ide köd és hó által verve. A közönség most is oly művészetpártoló mint azelőtt, a hazafias lelkesedés azonban már le van nyűgözve. Számtalan policáj-spicli forog köztünk, kik az emberek hazafias érzéseit fürkészik, és öt forintért eladják embertársukat Júdásként !

Veszprém, április 9. Mióta Hetényi társulata velünk megerősödött, szép fejlődéseink vannak, kivált mióta Szabó Károly és neje, az országszerte ismert «Szép Szabóné» (Hóman Lotti) is hozzánk csatlakozott. Valóban, a jelen harcias és zűrzavaros világban szervezni sem lehetne jobb színtársulatot. Meg is volnék elégedve, ha igazgatónk felől nem kellene azt tapasztalnom, hogy mindaz a tömörkedés ferdeség és nyegleség, amit róla a színészkrónika regél, nemcsak hogy az elsőtől az utolsóig igaz, de naponként szaporodik is.

Veszprém, május 19. Két hónap óta sok nevezetes eseményt értem meg Veszprémben, de amennyi örömet éreztem, csaknem ugyanannyi fájdalom is gyötörte lelkemet. A német had futva fut ki hazánkból, de iszonyú volt látni, mint viszik magukkal mint foglyokat a lelkes honfiakat, mint gróf Batthyány Lajost, az első magyar miniszterelnököt, gróf Károlyit és többeket, kikkel nem mertek megállni a városban, tartván attól, hogy a nép kiszabadítja őket. A városon kívül állott meg a század katonaság, mely kísérete őket, s míg a kíséret pihent, a grófok leszállottak hintóikból. A katonaság kört képezett s ők, a dicső férfiak e körben kénytelenültek sétálni, kiteve a szélnek és nap hevének. Én nem állhattam meg,

²⁶ Hetényi József (1795–1872) színész, színigazgató, 1820-ban lépett a pályára. Az 1830-as évek közepétől vezetett vidéki társulatokat, részben önálló vállalkozóként, részben társigazgatói minőségben. E tevékenysége kivált a szabadságharc után volt jelentős, mert számos városban biztosította a magyar színészet jelenlétét. Székesfehérvár, Pécs, Szeged, Debrecen, Nagyvárad, Győr, Sopron voltak főbb állomáshelyei. 1868-ban vonult vissza. Magas termete és kitűnő orgánuma hősi szerepekre tette alkalmassá, az 1840-es évektől tért át az apaszerepekre. SZÉKELY 1994.

hogy kalapomat ne emeljem honom ezen nagy fiai előtt, mire egy polyák katonára szuronyt szegezve jött felém és parancsolá, hogy feltegyem a kalapomat. Batthyány ezt észrevette, s kezével intett felénk. Talán vizsgáztatni akart, talán búcsút intett. A szentgáli nemesek, mint hírlík, a Bakonyban meg akarják a foglyokat szabadítani, levervén a kísérő századot. Oh, bárcsak sikerülne ez nekik! Csakhogy lőfegyver nélkül ez bajos dolog, még a Bakonyban is. A fegyverek pedig most be vannak már szedve, még a szentgáli királyi vadászoktól is. [...]

Jegyzetekkel ellátta: Földesi Ferenc

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- HUDI József (2009): *A veszprémi színjátszás kezdetei (1723–1879)*. Veszprém.
- HUDI József (2013): A veszprémi színjátszás 1848/49-ben. *Veszprémi Szemle*, 2013/1. 3–16. o.
- KATONA Csaba (2012): „Hírességét az tette, hogy mindenki ismerte, minden valódi ok nélkül.” Adatok Bizay Mihály életéhez. *Bárka*, 2012/2.
- Magyar Színházművészeti Lexikon. Főszerkesztő SZÉKELY György, szerkesztő Török Margit. Budapest. 1994.
- SZINNYEI József (1891–1914): *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest. 1891–1914.
- Szuper Károly színi naplója 1830–1850. Sajtó alá rendezte VÁLI Béla. Budapest. 1889. Aigner Lajos kiadása.

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták:

Dr. Csiszár Miklós, Veszprém	Répási László, Veszprém
Debreczeni János György, Veszprém	Solymosi Klára, Veszprém
Fábián Péter, Veszprém	Somfai Balázs, Veszprém
Dr. Hancsók Jenő, Veszprém	Szalontai Árpád, Veszprém
Kecskés Csabáné, Veszprém	Tóth Sándor, Pétfürdő
Pethe Tünde, Veszprém	Vörösmarty Mihály Könyvtár, Székesfehérvár
Dr. Próder József, Veszprém	Wágner Lászlóné, Veszprém

Honoráriumról lemondtak:

Dr. Próder József, Veszprém

ÉVFORDULÓK

75 éves Veszprém egyeteme

PALKÓNÉ JÁDY MELITTA

A KEZDETEK

Műegyetemet kap Veszprém – Veszprém egyetemi város

1949. június 19-én a *Veszprémmegyei Népiújság* címlapján két cikk szól arról, hogy hamarosan műegyetemmel, két kutatóintézettel gazdagodik városunk. Arról, hogy a kormányzati döntést¹ követően hogyan létesült az egyetem, a helyi szájhagyomány szerint több variáció is létezik.

1949. júniusában Polinszky Károly kíséretével megérkezik az egyetem épületének szemrevételezésére. Forrás: Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém Megyei Helyismereti Gyűjtemény

¹ 1949. évi XXII. törvény a Budapesti Műszaki Egyetem szervezetének módosításáról. A felsőfokú műszaki szakképzés fokozása céljából a Budapesti Műszaki Egyetem keretében új tudománykarként Veszprémben nehézvegyipari kart kell létesíteni.

Az egyetem létesítése

„A döntés előzményeiről kevés biztosit tudunk, [...]. Az első változat (helyi egyetemi „folklor”) szerint az egyetem létesítése Gerő Ernő bakijának köszönhető, aki a Budapesti Műszaki Egyetemen tartott előadásában pontatlanul fogalmazott, amikor bejelentette, hogy az ötéves teroben megépül a második műegyetem vidéken. Ez az országos sajtóban Polinszky Károly szerint úgy jelent meg, hogy ebben az ötéves teroben két műegyetem létesül vidéken. (Ebből az egyik, a Rákosi Mátyás Miskolci Nehézvegyipari Műszaki Egyetem volt, amelyről a döntés már korábban megszületett.) Az újsághír nyomán megindult a harc az új egyetemért, küldöttségek mentek többek között Győrből, Pápáról és Veszprémből is a kedvező döntést befolyásolandó.

A második variációt Harmath Jenőtől hallottam, aki csak egy vidéki műegyetem létesítési szándékról tudott, s szeretnék volna, ha azt Veszprém kapja meg. Ő veszprémi alispánként maga is részt vett a kérelmet alátámasztó érvek összegyűjtésében, és tagja volt a Rákosit felkereső delegációnak. A javaslat a Magyar Dolgozók Pártja megyei titkárától, Leiter Ernőtől származott. Ebben a delegációban még részt vettek a volt koalíciós pártok vezetői is (kisgazdapárt, parasztpárt). Teljes volt az egyetértés közöttük, valamennyien szeretnék volna az egyetemet. [...]

A Veszprém melletti döntésben jelentős szerepe lehetett a térség kommunista képviselőjének, Kossa Istvánnak, aki később az egyetemnyitó ünnepi beszédében is erről szólt. [...] A helyszín (Veszprém) kiválasztása is szerencsésnek, indokoltnak tekinthető: a vá-

Műszaki Egyetem

ros már létező vegyipari üzemek közelében, földrajzi központjában (Ajka, Peremarton, Fűzfőgyártelep) helyezkedik el.”²

A diákság viszont így emlékezett vissza az alapítás körülményeire:

„Hogyan is kezdődött?

Le kell szögeznünk, hogy mi nem voltunk itt az egyetem kezdetén, mert ha akkor itt lettünk volna, most már nem lennénk itt, hiszen az egyetem létezésének hetedik évében vagyunk. Így az ős-profoktól hallott történeteket tudjuk csak elmesélni.

Szóval állítólag úgy kezdődött, hogy 1949 tavaszán dr. Polinszky Károlyt, dr. Benedek Pált és más doktorokat berendeltek a minisztériumba, de, hogy miért, azt senki sem tudta, mert szigorúan bizalmas volt az egész. Azután egy autóból ültették őket, de hogy miért, nem tudták, mert szigorúan bizalmas volt az egész. Később közölték velük, hogy egyetemet mennek szervezni, de erről senkinek egy szót se, mert szigorúan bizalmas az egész. Veszprémben kiszálltak az autóból, odaáll eléjük egy bácsi nagy pipával, megkérdi tőlük.

– Maguk is egyetemet csinálni jöttek?”³

Polinszky Károly 1955 márciusában tartott beszédében, amelyet az egyetem ötödik éves ünnepi tanácsülésén mondott, így emlékezik vissza: „[...] A helykijelölés kérdését részben eldöntötte az a tény, hogy az első évfolyam oktatásának elkezdéséig rövid 6 hónap állt csak rendelkezésre, s hogy ezért a Kormányzat rendelkezésre bocsátotta a jelenlegi A épületet félig kész állapotban, mely eredetileg pénzügyigazgatóságnak épült, s falai már állottak. [...] De a legsürgősebb építkezési munka csak egyik frontját jelentette a nagy harcnak. Az épületbe felszerelés is kellett, s a diákok számára – akikről előre tudtuk, hogy 90%-ban nem veszprémiek lesznek – felszerelt kollégiumot kellett biztosítani, amely lehetővé teszi majd a zavartalan, elmélyült tanulást.

[...] 1949. szeptember 26-án hivatalosan megnyitottuk az Egyetem kapuit, s 107 hallgatóval megkezdődött az oktatás. Ezzel egyidejűleg indult meg – elvben külön intézményként – az Állami Műszaki Főiskola nehézevegypari tagozata 46 hallgatóval, a mai Esti Tagozat első szervezeti formája, amely helyileg egy esztendő telt Veszprémben.

Az ünnepélyes megnyitás október 16-án volt, amelyen Kossa István pénzügyminiszter, Veszprém megye képviselője mondott avató beszédet a Kormány képviselőjében.”⁴

Az „A” épület, melyet az egyetemi kar megkapott a Pénzügyigazgatóság részére készült volna, 1949. június 16-án vette át a Vallás- és Közoktatási Minisztérium a Nehézevegypari Karnak. Az átvételkor az épület csak 30 százalékos

² ALBERT 2002. 25–26. o.

³ FERENCZ-BÁTORI 1999.

⁴ ÉVKÖNYV 1959. 39–50. o. Az Egyetem első öt éve – Dr. Polinszky Károly dékán beszéde, az Egyetem 5 éves fennállása alkalmából rendezett ünnepi tanácsülésen (1955. márc. 5.)

készültségben állt. A Magasépítő Tervező Intézet igen rövid idő alatt június 25-ig elkészítette az épület átalakításának és befejezésének vázlatterveit, beleértve a gépészeti- és bútorozási tervek kidolgozását is. Július 11-én az elfogadott tervet át is adták a kivitelezőnek. Az építkezés már a tervezés, áttervezés folyamata alatt is folyamatos volt.

Az építkezést nehezítette a munkaerőhiány, de talán súlyosabb volt az anyagellátás biztosítása. Sok esetben maga a kar vezetősége saját maga szerezte be a különféle anyagokat, szerelvényeket. Ezen felül az egyetem munkatársai az építkezésben is részt vettek.

Az építés két ütemben folyt. Az első ütemben az oktatás megindításához legszükségesebb helyiségek készültek el: az első emeleti ideiglenes előadóterem, a jobb szárnyban elhelyezett irodák és laboratóriumok, a földszinten a bal szárnyban négy tanulóköri helyiség, az alagsor egyes segédüzemei. A második ütemben a második emelet kiképzését végezték el, a munka 1950 januárjában kezdődött, s az év közepén fejeződött be. Az építkezés folyamán az látszott a legjobb megoldásnak, ha valamennyi fővezeték (víz, gáz, csatorna, villany) a falak és födémelek külső felületén helyezik el. Ezt a nem túl esztétikus megoldást a praktikussága miatt választották, javításokat falbontás nélkül folytathattak.

Már az első félév során is felmerült a hallgatói létszám megkétszerezésének gondolata. A kezdetben 100–120 főre tervezett évfolyamok helyett már a következő tanévekben 200–240 hallgató kezdte volna a tanévet. Olyan javaslat is elhangzott, hogy az egyetem 1950 januárjában az első évfolyam létszámának kiegészítésére 120 fővel keresztféléves évfolyamot indítson. Ez utóbbi elképzelés elsősorban az elhelyezés megoldhatatlansága miatt, valamint az oktatókapacitás hiánya miatt nem valósult meg. Már ekkor is gondot okozott a tanszemélyzet lakáskérdése, elhelyezése.

Az 1951/52-es tanév további nagy változásokat hozott. A Budapesti Műszaki Egyetemhez tartozó Nehézvegyipari Kar ekkor nyeri el önállóságát és kapja meg a Veszprémi Vegyipari Egyetem címet, melyet az 1951. évi 25. számú törvényerejű rendelet szabályozza, amit a Veszprémi Vegyipari Egyetem felállítása tárgyában készítettek. Az egyetem a bánya- és energiaügyi miniszter felügyelete alatt állt, működése felett a felsőoktatás általános elvi szempontjainak egységes érvényesítése céljából a közoktatásügyi miniszter gyakorolt felügyeletet.

Az eredeti elképzelés az volt, hogy egy helyen legyenek a tudományos intézetek. Emiatt úgy gondolták, hogy az egyetem újabb épületei a mai Egyetem utca bal oldalán helyezkedjenek el, a Nehézvegyipari Kutató Intézet (NEVIKI) és Magyar Ásványolaj- és Földgázkísérleti Intézet (MÁFKI) pedig az ettől keletre eső és mélyebben fekvő területen, a liget mentén épültek volna fel. Ez az alacsonyabb szint azonban veszélyes áradási terület (Ördögárok vízvezető),

ezért inkább az intézmények vezetői a Hóvirág utcától délre fekvő közeli területet szemelték ki.

Az eredetileg kiszemelt Egyetem utca és Erzsébet sétány közötti térséget a későbbiekben sportpályák létesítésére kívánták felhasználni.

Végül a Nehézipari Minisztérium illetékes szervek bevonásával négy újabb területet jelölt ki az intézmények részére. Ebből választották ki 1950 áprilisában az egyetem telephelyétől nyugatra, fél km-re a végleges helyet, a Wartha Vince utcában.

Az „A” épület második emeleti helyiségeiből a NEVIKI 1952 nyarán kezdte meg kiköltözését. Ettől kezdve ezt az emeletet az Analitikai Kémia Tanszék foglalta el, ezzel szűnt meg az a kényszerű megoldás, hogy ugyanazt a laboratóriumi felszerelést kellett használnia a kutatóknak és a hallgatóknak is.

1952-es tanév után, augusztus 20-án került sor a NEVIKI és a MÁFKI épületeinek ünnepélyes avatására, átadására. A közös ünnepség keretében Czottner Sándor bányá- és energiaügyi miniszter avatta fel azokat.

Czottner Sándor miniszter avatóbeszédet mond a NEVIKI–MÁFKI átadásakor

Tovább bővítik az egyetemet

1950 májusában az „A” épület toldalékszárnyal bővül, mert a beiskolázási keret növelése következtében háromszoros hallgatói létszámot kellett elhelyezni. Ez az épületszárny két 250 férőhelyes nagyelőadót és a hoz-

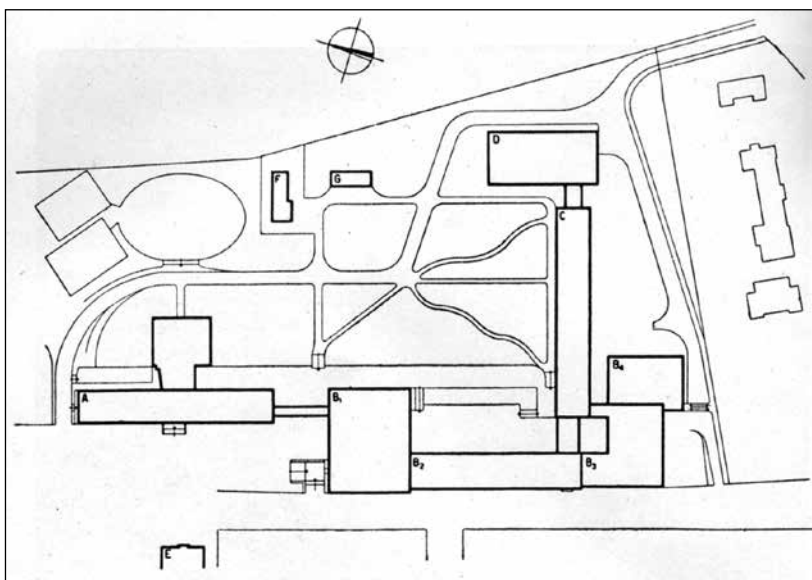
Zajlik az építkezés

zájuk tartozó helyiségeket foglalta magában, többek között hat tanulóköri helyiséget. Az építkezés késett, akadozott, így a meglévő 120 személyes tanteremben a 240 fős évfolyam oktatását két műszakban, csökkentett heti óraszámban tudták csak teljesíteni.

A következő években felépülnek az egyetem további épületei. Átadási, elkészülési sorrendjükben: 1952-ben „E” és „D” épület. Az „E” épület eredetileg kulturális feladatok ellátására készült, amelyben elhelyezést nyert volna a menza, orvosi rendelő, kultúrterem, klubhelyiségek. A helyhiány miatt azonban a földszinten tanulóöröket, az emeleten pedig az adminisztráció egy-egy részlege és a könyvtár kapott átmenetileg irodákat. Több újratervezés miatt ennek a kisebb épületnek kivitelezésében egyeztek meg. Az eredetileg tervezett funkcióját az „E” épület 1956 tavaszától töltötte be.

„C” épület átadása 1954-ben.

1957–58-as tanévben elkészül az összekötő szárny a „B” és „C” épület között. 1960/61-es tanévben végre átadásra kerül a „B” jelzésű épület is, amelyet már 1952-ben elkezdtek. Az első szakaszban az ún. tantermi és a „C” épületi összekötő szárny készült el. Eredetileg ebbe az épületbe tervezett tanulóköri he-

Az egyetem épületeinek elrendezése az 1953-as terv szerint

lyiségek feleslegessé váltak, ezért diákszálló, illetve kollégium céljára kívánták felhasználni. Ezzel szűntek volna meg a város különböző pontjain lévő diákszallók. Így valósulhatott volna meg mind az étkeztetés, mind az elszállásolás az egyetem területén.

1957 tavaszán sikerült a diákszállóra igényt tartó hallgatókat elhelyezni az épületben. Az első és második emeleten a férfiak, az aula felé eső földszinti szárnyban pedig – külön bejáráttal rendelkező elkülönített szakaszban – a női hallgatók szobái helyezkedtek el. Ugyancsak itt a földszinten a „C” épület felőli oldalon helyezték el a vendégszobákat.

A „B” épület építésének második szakaszában az aula és a körbefutó helyiségek készültek el. A központi igazgatást magába foglaló első emeletet 1958 nyarán fejezték be. Utolsóként az aulát körbefogó második emelet készült el. Ekkor helyezték a második emeletre a központi könyvtárat és olvasótermeit. Az aula földszinti részéhez különféle műhelyek kapcsolódtak. Ekkor adták át rendeltetésének a lelátókkal felszerelt tornacsarnokot is. Eredetileg 460 főt befogadni képes tanterem került volna helyére. A hallgatók minden építkezésben tevékenyen részt vettek.

A folyamatos építkezéseket, bővítéseket részben a hallgatói létszám és az egyetemi karok működése indokolta.

Létszámok alakulása

Év	Hallgatók száma	Oktatók száma
1949	107	16
1953	767	35
1958	350	78
1963	683	144
1968	680	141

Diákothonok – kollégium

Az első diákszálló a Davidikumban volt. Költségvetésileg teljesen az Egyetemhez tartozott. Kollégium jellegénél fogva a hallgatók étkeztetését is biztosította. Önálló gazdálkodása keretében hússzükségletét részben saját sertés-hizlalásból fedezte, és a kert gyümölcsstermését is feldolgozta. A következő években, miután a Davidikumot más célokra vették igénybe – a hallgatói létszámnak megfelelően több városi épületet alakítottak át diákszálló céljára.

1950-ben több mint száz elsőéves a közgazdasági technikum tornatermében kapott elhelyezést. A téli hidegek beállta előtt több városi házban kaptak szállást a diákok, például a Rozsos-kúriát, a Nagyszemináriumot és néhány körülötte levő épületet, valamint a Móricz Zs. u. 6. szám alatti házat alakították át rohammunkában. Az egyetemistákat 4–6–10–18 ágyas szobákban helyezték el. A Nagyszeminárium épületében a fiúk, az egykori ferences zárdában a lányok, a volt szociális otthonban az aktív sportoló hallgatók laktak. Az épületekben cserépkályhák biztosították a fűtést. A napi adag egy kanna szén volt szobánként. A Nagyszemináriumban lévő kápolnát is lakószobának rendezték be. Az ötvenes évek közepére, amikor közel 700 fős volt a hallgatói létszám további épületet biztosítottak az egyetem számára a várban. A szétszórtan lakó egyetemisták kollégiumainak vezetésével Hungler József középiskolai tanárt, helytörténészt bízták meg. A várban lakó hallgatók segítségével kezdte meg Hungler József a Szent György-kápolna feltárását.

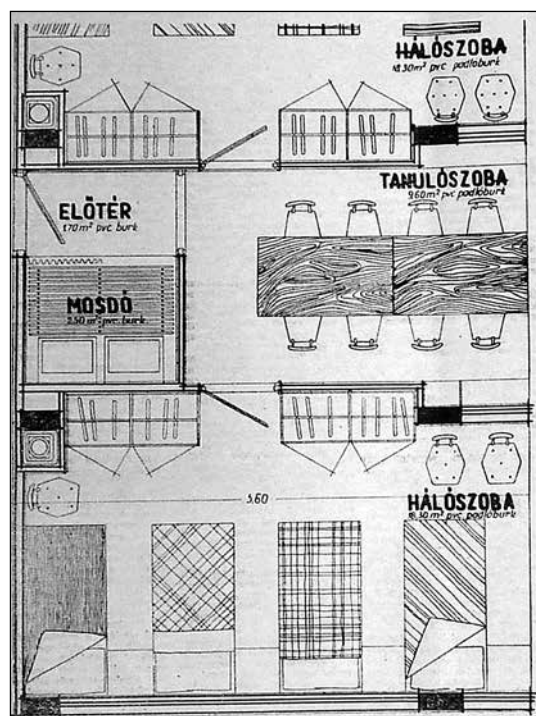
A Rákóczi téri kollégiumban a III–IV évfolyam lakott, a többség 12 ágyas szobákban, a 4 ágyasokat a negyedévesek kapták. Az épületben volt könyvtár, amely társalgóként is funkcionált.

A hallgatók szállásait az 1956-os forradalom megrongálta, illetve sok esetben más funkciót láttak el.

A változást, az 1957 nyarára elkészült egyetemmel egybeépített diákothoni szárny (ma „B” épület), a Kossa István Kollégium hozta. Ekkor mind az öt

évfolyamot befogadni képes „még mindig, mint ideiglenes” diákszálló várta a hallgatókat. Itt hat, illetve négy ágyas szobák voltak. Berendezésük meglehetősen puritán volt. Emeletes, matracos vaságyak, szekrények, asztalok és székek. Minden hallgató egy sötétkék gyapjú pokrótot kapott (USA segélycsomagból származtak), két lepedőt és egy párnát. 1961-ben az első emeleten kialakítottak egy szobát az első tévékészülék számára. A diákszállói férőhelyeket tovább bővítették, 1962-ben a Wartha Vince utcában két lakóházban is egyetemisták laktak.⁵

A további fejlesztések eredményeként a gyermekkorházzal szemközt elterülő területen épültek fel az egyetemi kollégium, majd később a menza épületei. A különálló diákotthon 1964 augusztusában került átadásra, 2x4 ágyas, szeparált lakóegységekkel. Ágyneműtartós heverők, szekrények, könyvespolcok várták a beköltözőket. Minden lakóegységhez mosdó és tanulószoba tartozott. Minden szinten tágas társalgót alakítottak ki. Az épület első és második emeletén a lányok a többi szinten a fiúk laktak. Külön portán közlekedhettek, egymás szintjére nem volt szabad belépni. A találkozási lehetőség a társalgókban volt. Később

A diákotthon lakóegységeinek berendezése

⁵ Egyetemünk, 1962. szept. Valóra való álmok (1964-re elkészül az új diákotthon). 4. o.

oldódott a tilalom. Látogatási időt jelöltek ki – hetente kétszer találkozhattak egymással a különmeműek, később ez is bővült. A helybeliek kivételével minden hallgató diákothoni elhelyezésben részesült. Ezzel megelőzte a Veszprémi Vegyipari Egyetem a budapesti felsőoktatási intézményeket is.

Azonban nem mindenki költözhetett be a kollégiumba, a renitens hallgatók maradtak a „B” épület földszintjén – ők voltak a „Csont-brigád”.

Négy évvel később, 1968-ban a 600 fős diákothonban tartott ünnepélyen adta át Polinszky Károly a kollégiummá nyilvánítás dokumentumát.

Oktatók, dolgozók lakáskérdésének megoldása

Az egyetem alapításával együtt a letelepedő egyetemi oktatók, dolgozók lakhatásának megoldása is gyors intézkedést kívánt. Ez a Veszprémbe települő kutatóintézetek lakásproblémáival együtt jelentkezett.

1951-ben a NEVIKI, a MÁFKI és az egyetem két lakóépületben 36 lakást, 1953-ban ugyancsak 36 lakást kapott. Tíz évvel később 15 lakást juttatott az Országos Tervhivatal az egyetemnek. 1965-ben újabb 21 lakás készült el. A megyei tanács három nagy méretű professzori lakással segítette az oktatók helyzetét.

Közétkeztetés – menza

Amikor a Davidikum már nem az egyetem diákszállója, megszűnik a közétkeztetés is. 1950–52 között az egyetemtől meglehetősen távol, ideiglenesen kialakított étkezőhelyiségekben (volt Elite kávéházban vagy a dózsavárosi menzán) tudtak a hallgatók étkezni.

Az ötvenes évek közepétől az egyetem „E” épületében alakították ki a menzát. A diákság növekedésével egyre nagyobb terhet jelentett a kis férőhelyes, zsúfolt étkező. Egyre többet kellett várakozni az oktatóknak, hallgatóknak arra, hogy sorra kerüljenek. Tizenkettőtől, fél háromig átlagosan 900 főt szolgáltak ki.

A hatvanas években nem csak a zsúfoltság okozott gondot. A *Veszprémi Napló*-ban, az *Egyetemünk* című folyóiratban is értekeznek a menza patkányhelyzetéről. Többszöri írásbeli kérvény benyújtása után sikerült csak megoldani – hetekkel a bejelentés után – a patkányirtást.

1966 októberében adott hírt a *Napló* az 1800 adagos, 416 ülőhelyes egyetemi menza építéséről. A cikkben arról értesítették az olvasókat, hogy a tervezett 1968 áprilisi határidőig nem fog elkészülni. Az önkiszolgáló étterem átadása 1968 októberében történt meg.⁶ Üzemeltetője a Bakonyvidéki Üzemi Vendéglátó Vá-

⁶ *Napló*, 1963. nov. 9. (andrászi): „Roham” az étteremben. 3. o.

lalat volt. A kétszintes épület földszintjén helyezték el a büfét és a ruhatárat, a szociális és irodahelyiségeket, konyhát.

A VESZPRÉMI EGYETEMI DIÁK- ÉS KULTURÁLIS ÉLETE

Hallgatók az egyetem előtt

A kezdeti időszakban 1956-ig az egyetemi kulturális munka a város kulturális életét kívánta kiegészíteni, részben helyettesíteni. Az egyetem szerette volna a város közönségét is bevonni különböző kulturális események, nyilvános előadások megszervezésével. Erre a lemezestek, különböző komolyzenei koncertek, az egyetem 1950-ben alakult énekkara szolgáltatta a zenei programokat. Táncsoportot is szerveztek, rövid ideig népi zenekar is működött. Színjátszó kör és versmondó gárda vállalta magára különböző színművek, verses-estek szervezését, előadását. 1956 után a lendület pár évre megtört. A hatvanas években kezdett ismét fellendülni a színjátszók, versmondók tevékenysége. Emlékműsorokat, emlékesteket állítottak össze, adtak elő. Több kisebb létszámú amatőr

együttes is működött az egyetemen. Mindehhez a helyszín az „E” épületben volt, ahol egy kisebb színpaddal ellátott kamaraterem állt rendelkezésre.

Az egyetem ünnepein, tanévnyitókon, ünnepi ülésein műsoraival rendszeresen fellépett az egyetem vegyeskara, egy-egy szavaló. Az ünnepélyeken vendégként vettek részt többek között a Petőfi Színház színészei, a Veszprémi Zongoraötös, a Lovassy László Gimnázium Belcanto Énekegyüttese, a Hóvirág Kamarakórus, a Veszprémi Vonóegyüttes, Veszprém Város Vegyeskara, a Péti Munkáskórus és a Csermák Antal Zeneiskola növendékei.

Az egyetem szakszervezeti bizottsága divatbemutatókat is szervezett a Nemzetközi Nőnap alkalmából.

A Közművelődési Bizottság létrejöttével egyre színesebb programsorozatok várták az érdeklődőket. Előadások, kiállítások, közönségtalálkozók, író-olvasó találkozók, zenei rendezvények közül lehetett választani. Közművelődési programsorozat vendégelőadói közül néhány: Czeizel Endre genetikus, Szabados György zongoraművész, Esterházy Péter és Nádás Péter író. Előadóesteken találkozhattak Tompa Lászlóval, Hofi Gézával, Cseh Tamással.

Koncerteket szerveztek, ahol fellépett több között: az LGT, a Gemini, a Bacillus jazzegyüttes, a Budapesti MÁV Szimfonikusok Kocsis Zoltán karmester vezetésével.

Az egyetem aulája rendszeresen adott helyet kiállításoknak. Egry József születésének 100. évfordulója alkalmából itt lehetett megtekinteni műveit. Kortárs művészek alkotásaiból készültek tárlatok, például Korniss Péter fotóművész, Bojtor Károly, Holányi Julianna festőművész képeiből.

Szintén az aulában rendezték meg a *Tavaszi ének* hangversenyeket, ahol a városban működő kórusok műsorát élvezhették a résztvevők. Az aula adott otthont három éven át 1971-től a Veszprémi Tévétalálkozóknak.

1975-ben *Latin-Amerikai Hét* programsorozat keretében latin-

Az aulában megrendezett kórusfesztivál záró koncertje 1968-ban

Kiállítás az aulában

amerikai esten chilei, paraguayi, perui, dominikai diákok mellett a Los Pachungos, Los Indios együttesek is szerepeltek.⁷

Bálok, bulik

Az egyik legrégebbi és leghosszabb ideig működő diákhagyomány 1958-ban kezdődött az első Mikulás est megrendezésével, amikor *Cár és ács* címmel operaparódiát adott elő néhány lelkes hallgató.

A Veszprémi Egyetemi Napokat (VEN-t) megelőzően a Mikulás estek fesztivál jellegű, eredetiségre törekvő rendezvények voltak. A korai műsoraik elsődlegesen paródiák, humoreszkek voltak, majd '69 után színpadi játékokat adtak elő szereplőik, ezt ajándékozás és táncmulatság követte, végül vendéglátás várta a résztvevőket. Az estek ingyenesek voltak, belépődíj nélkül látogathatták azokat az egyetem „E” épületében. Ezek a december 6-ai rendezvények 38 éven át szórazották a diákságot.

*Hofi-kabaré „Politikai szeminárium”
1961-ben (Aprónyomtatvány)*

Búcsúbálok

A ballagásokkal azonos napon tartották meg a búcsúbálokat is. A kezdeti időkben a báloknak az „A” épület adott helyet, később a „B” épület aulája, valamint a cigányzenés bárnak az „E” épületben található étterem.

A bálokhoz a tánczenét elsősorban ismert zenekarok szolgáltatták a talpalávalót (Budapesti Tánczenekar, Nebuló Zenekar a '60-as években). A cigányzenét legtöbbször a veszprémi Ruha Rudolf cigányprímás és zenekara szolgáltatta.

Gólyabálok

Az egyetemi hagyományokhoz a veszprémi diákság egy kis pluszt adott hozzá, kémcsőitallal a kézben mondják el fél lábon állva a gólyaesküt. Korábban még a gólyabálok alkalmával színpadi műsort is szerveztek. A bálokon különböző stílusú bárók működtek, ezek is alkalomadtán műsorral kedveskedtek.

⁷ A fellépők, időpontok az EKMK Veszprém Megyei Helyismereti Gyűjteményben található aprónyomtatványokon, meghívókon, plakátokon szerepelnek.

1963-ban rendeztek először Buli ballagást, azaz Rongyos ballagást. A legjobb végzős évfolyamok jelmezben, humoros transzparenssekkel, énekelve vonultak végig kedvenc kocsmáikon. Menet közben megkoszorúztak egy-egy szobrot (a „B” épület előtt lévő ülő nő,⁸ és a Kálvária domb előtt álló almaszedő lány⁹ szobrát)

Farsangi, szüreti bálók rendezése az 1980-as évekhez köthető. Ezekon a bálon rendszeresen műsorokat adtak elő.

Veszprémi Egyetemi Napok – VEN

1955-ben és 1959-ben az oktatók már szerveztek Egyetemi Napokat az intézmény öt, illetve tíz éves jubileuma alkalmából. Ezek akkor szakmai programsorozatok voltak. 1969-től, az egyetem húsz éves évfordulójától kezdve inkább a humorra fókuszáltak. Az alapötlet az volt, hogy fejére állítják a világot, a professzorok beülnek a padokba, a diák lesz a rektor. Először Chikán András harmadéves hallgató (az első kijelölt diákrektor) „ragadta magához” a hatalmat, amit három napon át megtartott. Ő azzal kezdte rektorságát, hogy megivott egy pohárka konyakot, majd ezt mondta: „mostantól egy szavamat se vegyék komolyan, mert be vagyok csípvé”! Másodszer a VEN diákrektorát már szavazással választották meg hosszú, három hónapig tartó korteshadjárat után. A korteshadjáratok később rövidültek, először két hétig, egy hétig, majd négy és három napig tartottak.

Az 1971-es VEN mutatta meg az eseménysorozat valódi arcát, a későbbi évek mintájául szolgálva. Fél évig tartó küzdelem, korteskedés hozta meg a csapatok között dúló csata eredményét. Maguk a hadjáratok műfajilag eltérőek voltak. Az első három VEN alkalmából többek között kortesfilmet, kortesdalokat és táncokat, kocsmai műsort készítettek. 1975–1981 között magas színvonalú színpadi produkciókat adtak elő. 1986-ig terjedő időszakban már a revüelemek is megjelentek.

VEN-logók

⁸ Somogyi Árpád: Ülő nő könyvvel. Készítés ideje 1961.

⁹ Csontos László: (Almaszedő lány) Gyümölcsöt tartó lány. Készült 1956-ban, felállítás a valószínűleg 1960.

Az egyetemi napok főbb eseményei: vetélkedők, szavazás, eredményhirdetés, tanár-diák derbi, inverz egyetem.

A Diákrektori Hivatal néha kegyetlen humorral fricskázta az egyetem intézményrendszerét. Ösztöndíjakat állapított meg, szociális támogatást osztottak (például mankót), büntetéseket szabtak ki, melyeket alkoholban kellett leróni.

Az 1976-os VEN egyik fő attrakciója az Alkohol Tanszék létrehozása volt. 1978-ban megalapítják a PRO VEN Emlékleplenyt – azaz az „Örökös Tiszteletbeli Hallgató” címet. Az alapítás évében Polinszky András kapta a díjat.

A VEN-ek zárásaként a diákrektor visszaadta a teljes hatalmat az egyetem rektorának.

Vetélkedés a Veszprémi Egyetemi Napokon (1976-ban)

Kol-Klub

A kollégiumi épület átadásával, elfoglalásával egyre nagyobb szerepet tudott betölteni a közösségi élet. Baráti társaságok jöttek össze, kluboknak tudott helyet adni. Itt alapította meg egy lelkes kollégista csapat 1968-ban a Kol-Klubot, ami a korábban, 1964-ben alakult Ifjúsági Klubból alakult át.

Heti rendszerességgel szerveztek többek között vetélkedőket, vitaesteket, zenei-irodalmi esteket. Vendégelőadók is eleget tettek a klub meghívásának. A

Kol-Klub irányítója ekkor Bezegh András háznagy volt. 1969-ben a klubnak 427 tagja volt. Egyes esteken 150–200 kollégista, oktató, dolgozó vett részt. Húsz éven keresztül működött.

A Kol-Klub Ünnepi Estjein díjátadásokra került sor. Ekkor kapták meg a kiválasztottak az *Év Legnépszerűbb Oktatója* vándorszerleget, valamint az *Évad Legkiemelkedőbb Alakításainak* aranygyűrűjét.

Egyetemi színpad

1959/60-as tanévben alakult meg. Egyfelvonásos színműveket, verses irodalmi összeállításokat mutattak be. Évente részt vettek az egyetem és főiskolák országos fesztiválján. 1964-ben az egyetemi színpad aranyérmet kapott.

Kollégiumi Stúdió

1959-ben alakult meg az egyetem rádiója. Minden nap reggel 7 órától háromnegyed órán keresztül sugározta ébresztő adását, majd a Kossuth Rádió adását közvetítette. Egy-egy szórakoztató műsort, irodalmi összeállítást is hallhattak az egyetemen, a kollégiumban. Későbbiek folyamán az adások a házon belüli tájékoztatást és hírszolgáltatást biztosította.

Fotókör

A fényképezés szerelmesei helyben, a kollégiumban tudták előhívni, másolni, nagyítani felvételeiket. Fotóanyagukkal ellátták az *Egyetemünk* című folyóiratot is. Műveikkel pályázatokra neveztek.

Képzőművészkör is működött az egyetemen. Művészi irányítás mellett készültek a rajzok, grafikák, szobrok. A hatvanas évek végén Ircsik József festőművész irányításával zajlottak a foglalkozások.

Rendszeresen készültek kiállítások a Fotókör és Képzőművészkör tagjainak alkotásaiból, melyet az aulában állítottak ki.

Sci-Fi Klub

A kollégiumban működött, és az 1973/74-es tanévben alakult meg. 1976-ban jelent meg a klub újságja, az *Androméda* első száma. Eredeti, máshol még nem publikált alkotásokat tettek közzé. A lapra a műfaj kedvelői még az országghatáron túlról is igényt tartottak. 1975-ben Sci-fi napokat is szerveztek az egyetemen, ahol előadások, kiállítások, könyvvásár, filmvetítés várta a rajongókat.

Az egyetem legendás beat zenekara az Esővárók együttes

A zenekar 1967 tavaszán alakult egyetemi hallgatókból, Borbola Tivadar (gitáros) szervezésében. Ő korábban több beategyüttesben játszott Budapesten, s amikor az egyetemre érkezett nem akart felhagyni a zenéléssel. Törzshelyük az egyetemi menza volt. 1969-ben megalakult az Esővárók klub, az ötórai teákat, azaz zenés-táncos rendezvényeiket tagsági igazolvánnyal lehetett látogatni.

Az együttes tagjai: Margit Ferenc (ének), Mártai Ferenc (dob), Nyakas Péter (billentyűs, ének), Borbola Tivadar (akkordgitar, zeneszerző), Margit József (basszusgitar, ének, zeneszerző), Tóth Attila (basszusgitar).

Elsősorban a Szabad Európa Rádióban hallható beat- és rockzenék közül választották ki azokat, melyeket felvettek műsorukba (Beatles, Rolling Stones, Animals, Spencer Davies Group számok, valamint saját szerzeményű dalok is szerepeltek).

Nyaranta a Várkertben játszottak. Nevük is innen származik – szabadtéri színpad volt a Várkert, ahol akkor is megkapták a fizetésüket a fellépők, amikor esett az eső.

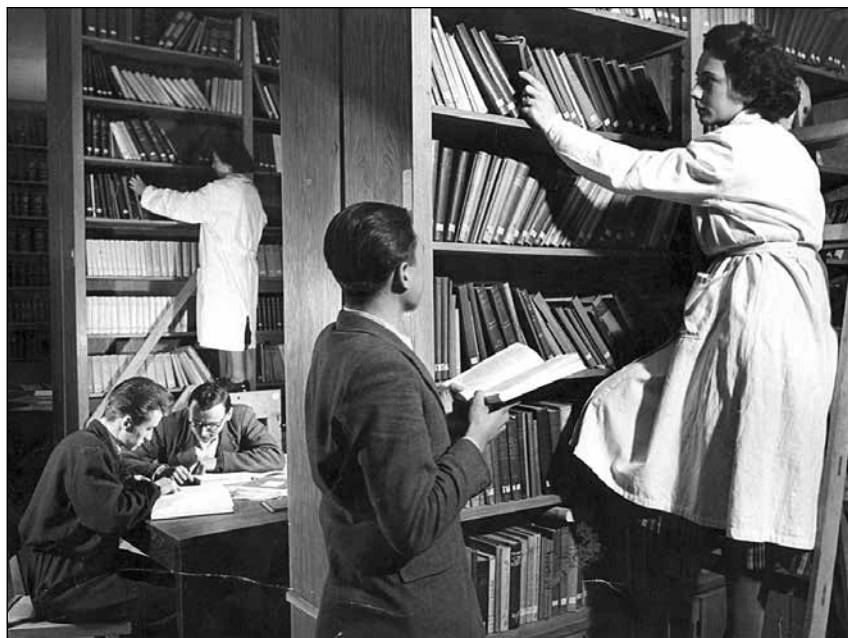
Fennállásuk alatt könnyűzenei versenyeken vettek részt, indultak a Ki mit tud?-on, országos könnyűzenei fesztiválon. 1969 februárjában a Petőfi Színházban „Csak fiataloknak!” címmel rendezték meg Veszprémben és a járásában működő beat zenekarok versenyét. Arany diplomát ekkor az Esővárók a Pokers együttesrel megosztva kapták. Ezután következett számukra a megyei döntő Keszthelyen, ahol ismét ez a két együttes ugyanazt a díjazást kapta. 1971-ben az országos döntőn ezüst minősítést kaptak.

Működésük ideje alatt koncerteztek a Metro, az Echo, Corvina együttesrel és Máté Péterrel.

Az évek során az együttes tagjai egymás után végezték el az egyetemet, így elkerültek Veszprémből. Az intézmény ezután megvonta a támogatást, mert nem egyetemi hallgatók alkották. Négy év után ért véget az Esővárók pályafutása.

A tudományos kutatás szolgálatában – az egyetem könyvtára

Az egyetemi kar vezetői már 1949-ben felismerték, hogy saját könyvtárra lenne szüksége az intézménynek. Az első időben dr. Polinszky Károly foglalkozott a könyvbeszerzésekkel, levelezett könyvtári ügyekben. Majd tőle vette át Nagy Károly az Ásványtan Tanszék tanársegédje a szervezést. 1951-ben hivatalosan is megalakult a kari könyvtár, majd 1960/61-es tanévtől vált önálló egységgé.

Straub Gyuláné könyvtáros a létrán

Straub Gyuláné Bodonyi Judit könyvtáros követte Nagy Károlyt a könyvtárban, aki 1950-től 1963 közepéig látta el feladatait.

A könyvtár alapításakor kémiai, vegyipari szakkönyvtárként működött. Az első könyveket, melyből a gyűjtemény létrejött, az egyetem alapítói hozták magukkal a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárából. Ezeket később ajándékként kapta meg az intézmény.

A könyvtár 1960-ban költözött új, 550 négyzetméteres helyére, ahol korszerű olvasóterem, katalógusterem, munkaszobák és raktárak álltak rendelkezésre. Ez lendületet adott a könyvtár fejlesztésének. Fotólaborral, sokszorosító és könyvkötő műhellyel gazdagodott. 1966-ban önálló könyvtárrá vált, az addig a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárához tartozó könyvtár.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ALBERT József (Szerk. (2002): *A Veszprémi Egyetem története 1949–1999*. Veszprém.
ÉVKÖNYV (Szerk.: MESKÓ Gábor és MOHAI Béla) (1959): *A Veszprémi Vegyipari Egyetem évkönyve 1949–1959*. Veszprém.

- ÉVKÖNYV (Szerk.: Schultheisz Zoltán) (1974): *A Veszprémi Vegyipari Egyetem jubileumi évkönyve 1949–1974*. Veszprém.
- ÉVKÖNYV (Szerk.: Bodor Endre) (1999): *A Veszprémi Egyetem jubileumi évkönyve 1949–1999*. Veszprém.
- FERENCZ Béla–BÁTORI Imre (vál. és szerk.) (1999): *Száz félév – fél százév: diákhumor – diákhatyományok*. Veszprém.
- POLINSZKY Károly (1959): 10 éves a Veszprémi Vegyipari Egyetem. *Felsőoktatási Szemle*. 1959/9. 562–564. o.
- VENCIKLOPÉDIA (Szerk: Bátor Ferenc, Ferencz Béla, Kothencz János) (1990): *A Veszprémi Vegyipari Egyetem humorának és diákhatyományainak enciklopédiája*. Veszprém
- Veszprémi Vegyipari Egyetem. (Kiad. a VVE rektora) Veszprém, 1971.

Fél évszázada hunyt el a VVE szilikátkémiai tanszékének alapító professzora, dr. Bereczky Endre (1896–1973)

PRÓDER ISTVÁN

Dr. Bereczky Endre Kossuth-díjas vegyészmérnök, tanszékvezető egyetemi tanár, a kémiai tudományok kandidátusa 1896. november 8-án született Budapesten evangélikus papi családból. 1921-ben szerezte meg vegyészmérnöki oklevelét a budapesti József Műegyetemen.²

A fiatal mérnök a Beocsini Cementgyári Unió Részvénytársaság alkalmazásában kezdte pályáját,³ ahol csak rövid időt töltött el. A részvénytársaság szerb, magyar, szlovák, cementgyárak egyesítésével jött létre, amelyhez a Magyar Általános Hitelbank (MÁH) nyújtotta a pénzügyi fedezetet. Bereczky Endre ezt követően a Csehszlovákiához csatolt felvidéki cementgyárakban dolgozott. Lédecen⁴ és Litvaillón⁵ kezdetben üzemmérnök, majd 1927–1934-ig ugyanott főmérnök. Később áthelyezték a vállalat központjába, Pozsonyba, ahol először a beruházási főmérnöki, majd a műszaki igazgatói feladatköröket látta el, egészen 1945 végéig.

1946 év elején visszatért Magyarországra. A selypi cementgyár főmérnöke 1948–1949-ig, majd az államosítások után az újonnan alakult vezető szerv, a

*Dr. Bereczky Endre
(1896–1973)¹*

¹ A külön nem jelzett fotók forrása: Pannon Egyetem Könyvtár és Levéltár.

² 1934-től Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 1949-től Budapesti Műszaki Egyetem.

³ Beočin = Belcsény város Szerbiában, a Vajdaságban, 16 km-re Újvidéktől.

⁴ Ladce város Szlovákia Trencsényi kerületében.

⁵ Lietavska Lučka község Szlovákiában 4 km-re Zsolnától.

Mész- és Cementipari Központ műszaki igazgatóhelyettesévé nevezték ki, ahol 1951-ig dolgozott. Az itt végzett kiváló munkájáért 1948 tavaszán élmunkás kitüntetést, 1949-ben a heterogén cementekkel kapcsolatos kutató munkájáért Kossuth-díjat kapott.⁶

A Kossuth-díj átvétele. Forrása: MTI-Fotó, 847959

1951-ben a Veszprémi Vegyipari Egyetemen tanszékvezető egyetemi tanári kinevezéssel az akkor alakuló Szilikátkémiai Tanszék vezetésével bízták meg. Ebben a beosztásban oktatott, kutatót, dolgozott 1951. szeptember 15-től 1964. december 31-én történt nyugdíjazásáig. Közben az Egyetem dékánja volt 1952. aug. 1. – 1953. szept. 30. között.

Nyugdíjas éveiben, 1965-től tudományos tanácsadóként tovább dolgozott Budapesten, a Szilikátipari Központi Kutató és Tervező Intézetben végzett cementipari kutatásokat.

Dr. Bereczky Endre professzor 1973. augusztus 2-án hunyt el Budapesten,⁷ a Farkasréti temetőben helyezték végső nyugalomba.⁸

⁶ A Kossuth-díj második fokozatát kapta. A díjat az 1948. évi XVIII. törvény a „Kossuth-díj” alapításáról szóló törvény alapján először 1948 márciusában adták át.

⁷ Halálhíre: *Magyar Nemzet*, 1973. aug. 8. 6. o. „Dr. Bereczky Endréné, dr. Del Medico Imréné és Bereczky László megtört szívvel tudatják, hogy dr. Bereczky Endre Kossuth-díjas ny. egyetemi tanár elhunyt. Hamvasztás előtti búcsúztatója augusztus 10-én, 13 órakor, urna elhelyezése augusztus 25-én, 1/2 9 órakor lesz a Farkasréti temetőben. Minden külön értesítés helyett.”

⁸ Búcsúztatása: 1973. augusztus 10. Sírhely: Budapest, Farkasréti temető, Bereczky Endre 8/3-1-127/128.

Az életút rövid áttekintéséből is látható, hogy Bereczky Endre egész tevékenysége a cement- és szilikátipar területéhez kapcsolódik. Igen sok publikációja jelent meg hazai és nemzetközi szakfolyóiratokban (*Építőanyag, Magyar Kémikusok Lapja, Zement-Kalk-Gips, Tonindustrie Zeitung*), feltalálói tevékenysége is elismerésre méltó, az általa kifejlesztett heterogén cementek a mai napig fontos építőipari anyagoknak számítanak.

Sajnos a politikai események nem nagyon tették lehetővé számára a nemzetközi tudományos közéletben való részvételt, mégis megjelent, előadást tartott (magyar és csehszlovák találkozókon kívül) a berlini Technische Hochschule kongresszusán, továbbá a londoni Cementkémiai Világkonferencián.

Bereczky professzor úr anyagtudománnyal, elsősorban cementkémiai alapkutatásokkal, az aknakemencés égetés elméleti kérdéseivel, ipari nyersanyagok reakcióképességének vizsgálatával foglalkozott. A Trianon utáni Csehszlovákia cementiparának egyik létrehozóját tisztelik benne. A második világháború után hazatérve 1945 után a magyarországi cement- és mészipar újjászervezője. Nemzetközileg is kiemelkedő találmányaival korszerűsítette az aknakemencés cementégetést, világszerte elismert nagy teljesítményű, nagy nyomással működő kemencerendszert alakított ki. Üzembe állította a Hejőcsabai Cementgyárat, új típusú gáztüzeléses mészégető aknakemencéket tervezett, bevezette az ún. klinker-viszszavezetéses égési módszert. Az új magyar építőanyag-ipari szabványok egyik kidolgozója.

A tanszékalapító Bereczky professzor indította el azt a nemzetközi szinten is egyik legalaposabb és már évtizedes múltra visszatekintő mérésekre támaszkodó kutatást, amely a betonkorrozóra vonatkozik, írta 1974-ben utódja Déri Márta tanszékvezető professzor a Tanszék munkájáról szóló szakcikkében.⁹

Bereczky Endréről készült festmény Várpalotán, a Vegyészeti Múzeum Arcképcsarnokában

⁹ *Építőanyag*, 1974/3. Déri Márta: A Veszprémi Vegyipari Egyetem Szilikátkémiai Tanszékének munkája. 81–86. o.

Kitűnő oktató volt, egykori hallgatói a gazdaság legkülönbözőbb területein dolgoztak és dolgoznak megbecsült, javarészt vezető beosztásban. Csaknem másfél évtizedes egyetemi munkássága alatt több százan tanultak tőle a tárgyi tudáson kívül szakmaszeretettel, helytállást, mérnöki lelkiismeretet.

Tudománytörténeti tevékenysége is értékes. Utolsó munkájaként 1970-ben jelent meg *A magyar cementipar* című kötete, amit munkatársával Reichard Endrével együtt írtak.

Tudományos vezetőként is maradandót alkotott. Egy éven át a Veszprémi Vegyipari Egyetemet vezette, dékáni beosztásban. 1952-ben ítelték oda részére a kandidátusi fokozatot. Számos hallgatót, aspiránst nevelt, készített elő a tudományos pályára.

A Szilikátipari (= Építőanyagipari) Tudományos Egyesület (SZTE) alapító elnöke (1948–1954), 1965-től az Egyesület tiszteletbeli elnökeként dolgozott.

Hallgatói, tanítványai, munkatársai nemcsak a pedagógust, a mérnököt, a tudóst tisztelték Bereczkyben, hanem a melegszívű, mindenkin segítőt, szeretetreméltó embert is. Csendes humorára, csípős anekdotáira, kifogyhatatlan mesélőkedvére mindenki visszaemlékszik, aki valaha is találkozott vele. Életelve volt: személyes példamutatással, kényszerítés, harag nélkül is lehet oktatni, nevelni.

Az *Építőanyag* folyóiratban közölt nekrológban így búcsúznak tőle:

„Emlékezünk a professzorra, aki megalapította és 14 éven át vezette a Veszprémi Vegyipari Egyetem Szilikátkémiai Tanszékét. Egy új generációt nevelt fel és nincs ma a magyar cementiparban szakember, aki közvetlenül, vagy közvetve nem tőle tanulta meg az ipart megismerni, de nemcsak megismerni, hanem hűségesen szeretni is.

Emlékezünk az idősebb, atyai jóbarátra, aki mindenben, szakmai és szakmától távoli problémákban mindig és mindenkinek rendelkezésére állt, segített, ahol kellett, és ahol tudott és sokszor tudott. És emlékezünk az emberre. A széles látókörű, nagy általános tudású, megértő férfire, akivel együtt lenni mindig élvezetet jelentett.

Bereczky Endre halála a magyar cementipar nemrégiben általa megírt történetének egy korszakát zárja le. De emléke élni fog az elkövetkező korszakokban is és azt tanítványainak, majd azok követőinek tevékenysége fogja megőrizni.¹⁰

A kitűnő szakember munkájára emlékeztet a cementgyártással és cementtudománnyal foglalkozó munkások és mérnökök számtalan közössége. Egyetemi oktató és kutató munkája mellett elnöke volt Veszprém-megyei Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak (1958), a Balatoni Nyári Szabadegyetemnek (1963).

¹⁰ *Építőanyag*, 1973/8. Dr. Bereczky Endre (1896–1973) 288. o.

A Balatoni Nyári Egyetemen

1949-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Megkapta a Szocialista Munkáért Érdemérmét (1956) és 1958-ban a Munka Érdemrendet. 1964-ben elnyerte a Munka Érdemrend Arany Fokozata kitüntetését. A tudományos ismeretterjesztésben végzett kiemelkedő munkáját Bugát Pál Emlékéremmel (1962) ismerték el.

Dr. Berezky Endre főbb közleményei:

1. Cement mélyfúrások tömítésére. *Magyar Kémikusok Lapja* (1947) 2. évf. 17. sz., 299. o.
2. Szigma-cement. *Építőanyag* (1949) 1–2 sz., 4. o.
3. Új cementfajták. *Magyar Kémikusok Lapja* (1949) 4. évf. 8. sz., 439. o.
4. Cementszabványok átdolgozása. *Építőanyag* (1949) 11–12. sz., 8. o.
5. Berezky E. – Becz J.: Könnyű-beton. *Építőanyag* (1949) 3–4. sz., 3. o.
6. Becz J. – Berezky E. – Korányi Gy.: *Építőipari anyagtan*. Tankönyvkiadó, Budapest. (1950)
7. Szilikát kémia. *Veszprémi Vegyipari Egyetem szilikát tagozat hallgatói számára*. Tankönyvkiadó, Budapest. (1951). A 3. kiadás 1960-ban jelent meg.
8. Heterogén cement kémiája. *Építőanyag* (1951) 11–12. sz., 204. o.
9. A salak, mint építőanyag. *Magyar Technika* (1952) 47. o.
10. *Anyagszerkezeti ismereteink különös tekintettel a szilikátiparra*. Mérnöki Továbbképző Intézet kiadványa, Budapest. (1953)
11. Vizsgálatok hazai anhidritek felhasználására. *Építőanyag* (1955). 22. o.

12. Hidraulikus kiegészítő anyagok szilárdulásával kapcsolatos anyagszerkezeti kérdések. *Építőanyag* (1956). 82. o.
13. Berezky E. – Reuter O.: *Anhidrit önálló kötőanyagként való felhasználásának fizikai kémiája és technológiája*. A Veszprémi Vegyipari Egyetem 1956. évi Tudományos Ülésszakának előadásai. Veszprém. (1957)
14. *Fejezetek a szilikátkémiából*, 2. r.: *Építési kötőanyagok kötéselmélete*, 3. r.: *Klinkerkémia*, 4. r.: *Többkomponensű heterogén rendszerek egyensúlya*. Veszprémi Vegyipari Egyetem, Veszprém. (1960)
15. Az aknakemencés cementégetés elmélete. *Építőanyag* (1959) 11. sz. 73. o.
16. Berezky E. – Reuter O. – Amrich L.: Különleges nagy kezdőszilárdságú cementek gyártása. 149111 sz. Magyar Szabadalom. Magyar Országos Találmányi Hivatal. 2251/BE-711/3. Bejelentés napja: 1960. szept. 14.
17. Reaktionskinetik der System CaO-SiO₂ in Anwesen von Katalysatoren. *Silikattechnik* (1960) 11. sz. 474. o.
18. *Az Építőanyagipari Tudományos Egyesület 10 éve*. Szilikátipari Tudományos Egyesület, Budapest. (1960)
19. Bestrebungen von Herstellung von hochwertigem Zement. *Tonindustrie Zeitung* (1961) 85. sz. 37. o.
20. *Contributions to the theory of cement setting*. Akadémiai kiadó. Budapest. (1963)
21. *Szilikátipari műveletek*. Veszprémi Vegyipari Egyetem, Szilikátkémia Tan-szék. Veszprém. (1964)
22. Berezky E. – Reichard E.: *A magyar cementipar története*. Szilikátipari Központi Kutató és Tervező Intézet, Cement- és Mészművek. Budapest. (1970)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Veszprémi Vegyipari Egyetem évkönyve. 1949–1959. Szerk.: Bodor Endre et al. Veszprém. 1959.
- A Veszprémi Vegyipari Egyetem jubileumi évkönyve. 1949–1974. Szerk.: Schultheisz Zoltán et al. Veszprém–Budapest. 1974.
- A Pannon Egyetem 70 éve a felsőoktatás élvonalában. Jubileumi kiadvány. Veszprém, 2019.
- Dr. Tamás Ferenc (1928–2014) egyetemi tanár, professor emeritus dr. Berezky Endréről készített életrajza. Vegyészeti Múzeum archívuma. Dgysz: 17143/1. 2005.
- Magyar Életrajzi Lexikon III. kieg. kötet A–Z. Budapest. 1981.
- Veszprém megyei életrajzi lexikon. Főszerk.: Varga Béla. Veszprém, 1998.

A kőedénygyáros Mayer család története – Mayer Béla halálának 100. évfordulójára

MEZŐHEGYI GERGŐ

Aki kicsit is jártas a honi kerámiák világában, vagy esetleg Veszprém vármegyei illetőségű, bizonyára ismerősen cseng számára a Mayer név. Pápa és Városlód lakói büszkén nosztalgizhatnak az elmúlt két évszázadban a településükön működtetett és azoknak ismertséget és jelentős fejlődést hozó kerámiagyárak sikertörténetén. A családi manufaktúra utolsó Mayer-tulajdonosa az éppen 100 éve elhunyt Mayer Béla (1962–1924) volt. Jelen tanulmány célja – az évfordulás megemlékezés mellett – az említett kőedénygyárak és a tulajdonos család egyébként jól feldolgozott történetének hiánypótló kiegészítése, érdekesebb és eddig nem publikált adatokkal, továbbá közelmúltbeli és aktuális információkkal.

A család vezetése alatt az említett gyárak országos hírnévre tettek szert. Kik is voltak ők valójában?

Mayer Béla dédapja, Vintze posztóképző mester feleségével és gyermekeikkel, Annával és Györggyel feltehetően az 1790-es évek elején-közepén érkezettek német nyelvterületről Páparra. A mester üzlete nem mehetett rosszul, a család boltja a *Városháza* mellett működött. A tudatos gyarapodást és fejlődési lehetőségeket is szem előtt tartva, Vintze 1802-ben kölcsönhöz folyamodik, sikertelenül: „*Majjer Vintze pápai posztósnak kívánsága, a Városi Orphanátusbul leendő 500. fnak ki nyérése végett mivel mostanság a Cassába pénz nem lévén, nem tellyesíttethetik.*”¹

Lánya, Anna 1810-ben férjhez ment *monostori* Barinyay János kereskedőhöz, Barinyay György rokonához, aki 1695-ben Trencsén megye jegyzője volt.² Ezt követően az idősödő Vintze még inkább támaszkodik fiára, Györgyre a családi vállalkozás fenntartásában. Mayer György 1815-ben, édesapja halálát követően szerzi meg a polgárjogot Pápan.³ György 1817-ben Devecserben nősül,

¹ Pápa város 1802. évi tanácsülési jegyzőkönyve, 140. lap, 342. sz.

² CSIZMADIA 1905. 28. o.

³ Pápa város 1815. évi tanácsülési jegyzőkönyve, 67. lap, 194. sz.

első gyermeke 1818-ban születik. 1820-ban György és felesége, Pálits Julianna háztulajdonosok lesznek, amikor Biertler György pápai lakatos mester házát vásárolják meg 15.000 váltó forintért, a Városi Strázsa ház szomszédságában,⁴ mely jelzésértékű a családi tőke gyarapodását illetően. A közös tulajdon, illetve György fiatal életkora alapján feltételezhető, hogy a vagyonhoz felesége családja is hozzájárult.

Az ezt követő két évtizedben a szakadatlan és kitartó munka eredményeképpen, Mayer György, Béla nagyapja a város egyik leggazdagabb polgárává vált. 1838-ban a posztógyártó és kereskedő szeme előtt az a cél lebegett, hogy a várost a dunántúli gyapjúkereskedelem központjává kell tenni. Nem számolt azonban a környező megyék polgárságának, a gazdasági konkurenciának erős ellenállásával, így a tervből többszöri kísérletezés ellenére sem lett semmi.⁵ Talán csalódottsága okán is dönt úgy 1839-ben, hogy megvásárolja az éppen akkor sikeresnek nem nevezhető pápai kőedénygyárat.

György vezetésével a kőedénygyár, melynek története jól dokumentált,⁶ pár év alatt országos hírűvé nőtte ki magát. A tulajdonos törekvéseit Kossuth Lajos az első magyar iparműkiállításról írt jelentésében a következőképpen méltatta: *„Mayer J. G. pápai gyárából is valának ugy porcellán- mint kőedénypéldányok kiállítva; és ámbár a kőedény a körmöczihez avagy igloihoz nem hasonlítható; porcellángyártása pedig még gyermekibb korban van, mintsem hogy becséről alaposan ítélni lehetett volna, mindazáltal nagy valószínűséggel reménylhetni, hogy a gyár, új birtokosának, Mayer urnak buzgósága által, mindinkább tökéletesedni fog. Mert Mayer ur vállalkozó szellemét nem lehet nem méltányolni. Ha jól vagyunk értesítve ugyancsak ő az ki Pápán mintegy hét év óta posztógyárt is állított [...]; továbbá a mészegetést saját találmányával igen nevezetesen tökélyesíttette, mert az égető kemenczét egészen nélkülözi, s mégis egy fűtéssel mázat és igen jó meszet éget. – Az pedig köztudomásu dolog, hogy a pápai kőedénygyár több helyütt, névszerint Pesten is, raktárt tartván, az országban terjedt kelettel bír.”*⁷

Az összes magán alapítású kőedénygyár közül a pápai volt a legmegalapozottabb. A pápai edények Mayer vezetése alatt leginkább a neobarokk ízlést tükrözik, de megtalálhatóak rajtuk a romantika jegyei is. A gyárban széles választékban készültek kiöntők, leveses és süteményes tálak, patikaedények és dísztányérok lyukasztott vagy legyezőszerű peremmel. Egy 1844-es közlemény szerint *„Gróf Eszterházy Károly kastélya és kertén kívül megtekintésre érdemes Pápán*

⁴ MIHALIK 1965. 221. o.

⁵ HUDI 2001. 12. o.

⁶ KÉRY 1965. 235. o.; Veszprém vármegye közgyűlési iratai, MNL VeML IV.1b. 3.1841. I.4.

⁷ KOSSUTH 1842. 59. o.

Mayer porcellán és kőedény gyára, mellyben, a tulajdonos szavai szerint, hetenként négyezer ftnyi áru készítetik.”⁸

Eszterházy és Mayer más kontextusban is kapcsolódtak: a gróf Györgyöt a gyáralapításban szerzett érdemeiért Győr megyei táblabíróvá nevezi ki.⁹ 1843–46 között Mayer városbíró,¹⁰ 1847-ben a Pápai Kereskedőtársulat elnöke, 1848-ban a 12 tagú városi tanács tagja.¹¹ A szabadságharc és a velejáró kötelező beszolgáltatások, majd az ezt követő gazdasági környezet a posztókereskedésben szenvedett veszteségeken keresztül is, megviselik Mayer Györgyöt, aki 1858-ban elhunyt. Az örökösök, bár a kőedénygyár az évtized végére jelentősen gyarapodott, elbizonytalanodnak a gyár jövőjét és üzleti kilátásait illetően, s azt nyilvános árverésen eladásra hirdetik.¹² Az eredmény ismert, a gyár – szerencsénkre – nem kelt el. Ifj. Mayer György, kezébe véve az igazgatást, a berendezéseket 1866-ban Városlődre telepítette át, ahol megkezdődött a városi kőedénygyár sikertörténete.

Ifj. Mayer György 1854-ben vette feleségül Jordán Emíliát, a nagy múltú, pesti bőrgyáros Jordán család leszármazottját. Emília nagyszülei egy 1830-as évekbeli, budapesti összeírás szerint, a 10 legvagyonosabb kézműves- és kereskedőcsalád egyike voltak.¹³ György anyósa, *remete-poganyesti* Sebastiani Mária családja korzikai eredetű, amely a XIX. században hatalmas ingatlanvagyonnal rendelkezett Pesten. Érdekesség, hogy a Sebastiani család egyik leszármazottja Odescalchi Lóránt hercegnek fogadott örök hűséget 1921-ben. A herceg anyai ágon Zrínyi Ilona leszármazottja volt, míg rokona Cech-Erba Odescalchi Sándor, Habsburg-Lotaringiai Margit főhercegnőt vette feleségül. A Mayer család tehát végső soron, a Sebastiani-házasságból adódóan rokonságba került Ferenc József császárral is.¹⁴ A Jordán és Sebastiani családkról további publikációkban olvashatunk.¹⁵

A Városlődre költöző György testvérei közül két öccse, Nándor és János kb. 1880-ig Pápán maradtak a posztó- és kőedénykereskedést vezetni. 1875-ben mindkettőjüket a legtöbb államadót fizető városi képviselők között említik.¹⁶ György nővére, Julianna a szabadságharc óta Pesten élt férjével, Láng Mihály

⁸ *Életképek*, 1844. szeptember 18. 372. o.

⁹ *Hetilap*, 1845. augusztus 19. 648. o.

¹⁰ HUDI 2013. 470. o.

¹¹ HUDI 2001. 72. o.

¹² *Pesti Napló*, 1861. június 22. 4. o.

¹³ BÁCSKAI 2007. 334. o.

¹⁴ *Nógrád Megyei Hírlap*, 2022. június 15. Mezőhegyi Gergő: A napóleoni háborúktól a felvidékig: egy elfeledett familia megyénk múltjából. 12. o.

¹⁵ MEZŐHEGYI 2022. 67. o., MEZOHEGYI 2023. 55. o.

¹⁶ *Pápai Lapok*, 1875. január 9. 19. o.

kereskedővel, akinek rokonaival később együttműködve, a Láng és Mayer társulás formájában a városlódi kőedénygyártás történetének legszebb, legigényesebb, sok esetben egyedi darabjai születtek. György fiatalabb húga, Jozefa a Városlódra költözés évében Rimely Antal '48-as honvédfőhadnagyhoz, később a budapesti kir. ítélőtábla bírójához ment férjhez, aki rokona volt dr. Rimely Károly besztercebányai püspöknek. Nem kétséges, hogy a családi vállalkozás sikerének fenntartása céljából Mayer György mielőbb bevonja gyermekeit is a kerámiagyártás rejtelmibe.

Rimely Antalné szül. Mayer Jozefa (ülő sor, közepen) és családja (1923k.)¹⁷

Ifj. Mayer György bátyja, Ferenc, aki korábban Zala vármegyében próbálta – sikertelenül – a családi üzletet fejleszteni, feltehetőleg felesége váratlan halálát követően érkezett félárva gyermekeivel Városlódra. Közülük György, aki később *Zalára* magyarosította vezetéknevét, első tapasztalatait a mintázással városlódi rokonoknál szerezte. Zala György szobrászművészünk életútja¹⁸ és életműve részleteiben ismert,¹⁹ alkotásai közül pedig több nem csak hazánkban és Veszprém megyében, de Európa-szerte is töretlenül nagy népszerűségnek örvend. Művei ma alapján határozzák meg Magyarország kultúrképét. Hogy csak pár, köztéren lévő művét említsük: gróf Andrássy Gyula lovas

¹⁷ Boga Erzsébet engedélyével. A városlódi kőedénygyáros Mayer Györgyről – a szerző tudomása szerint – nem készült fénykép, testvéreiről nagy valószínűséggel a jelenleg közölt az egyetlen fennmaradt fotó.

¹⁸ BORBÁS 2017.

¹⁹ GÁL 2008.

szobra, amelyet Budapesten, a Kossuth téren 2016-ban állítottak helyre, illetve avattak újra,²⁰ s amit sokan Budapest legszebb lovas szobrának tartanak; a Millenniumi emlékmű számos szobra a Hősök Terén; vagy Erzsébet királynéről mintázott alkotásai. Számos kitüntetést és díjat kapott, többek között az osztrák császári Ferenc József rend lovagi fokozatát (1896), a párizsi viláki-állításon Grand Prix-t (1900), a francia becsületrend lovagkeresztjét (1901), a Ferenc József rend középkeresztjét (1907), kormányfőtanácsosi címet (1924), Corvin-lánc kitüntetést (1930), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagságát (1930).²¹

A Lendva Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség 2008 óta minden évben Zala (Mayer) György születésének évfordulója alkalmából rendezvényekkel emlékezik az Alsólendván született nagy alkotóra.²² „Zala György szobrászművész életműve” 2016-ban, „A Millenniumi emlékmű szobrai és domborművei” 2020-ban került felvételre a Muravidéki Magyar Értéktárba.²³ A művészről a *Veszprémi Szemle* közölt egy családtörténet-fókuszú tanulmányt, amelyben többek között Zala – Mayer Béla unokatestvére – Eötvös Lóránddal és Deák Ferencsel való rokoni kapcsolata is bemutatásra került.²⁴ Hazai tekintetben, a

Vabilo

Madžarska samoupravna narodna skupnost Občine Lendava
Vas in Vabilo družino vabijo na predstavo
V SPOMIN NA GYÖRGYA ZALO.

Svetovno znanega kiparja, rojenega v Dolnji Lendavi,
se bomo spominjali 6. in 7. maja 2022.

V petek, 6. maja 2022, ob 10. uri v svečani sejni dvorani lendavske
Mestne hiše: Konferenca Györgya Zala

Ob 16. uri v zvezi Glavodilarski Inštitut in koncertne dvorane v Lendavi:
- odprtje potujoče razstave Györgya Zala; nato
- polaganje vence pri kipu Györgya Zala

V sobotno, 7. maja 2022, ob 11. uri v Centro Bélfly:
- otvoritev likovne in fotografiske razstave sicernev prekmurskih
dvojestrnih osnovnih šol in osnovnih šol županije Zala ter dijakov
Dvojezične srednje šole Lendava in dijakov srednjih šol in gimnazij
županije Zala oziroma podelitev nagrad za najboljša dela.

Prisotno vabljeno!

ZALA GYÖRGY

Meghívó

A Lendva Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati
Közösség sok szeretettel meghívja Önt és kedves családját a
ZALA GYÖRGY-EMLEKNAP
alkalmából szervezett rendezvényekre.

Az alsólendvai születési világhű szobrászművészre
2022. május 6-án és 7-én emlékezünk.

2022. május 6-án, pénteken 10.00 órakor
a lendvai Városháza díszteremében:
- Zala György konferencia

16.00 órakor a lendvai színház- és hangversenyterem előcsarnokában:
- a Zala György vándorkiállítás megnyitása, utána
- köszönet a Zala György-szobornál

2022. május 7-én, szombaton 11.00 órakor a Bélfly Káptalanban:
- a muravidéki kétfelvető általános iskolák és a Zala megyei általános
iskolák tanuló, valamint a Lendvai kétfelvető középiskola és a Zala
megyei középiskolák és gimnáziumok diákjai képzőművészeti és
fotókollázsalkotás a megnyitása, illetve a pályázat legjobb alkotásait
járó díjak kiosztása

Önt és kedves családját is szeretettel várjuk!

A 2022-ben megrendezett Zala György-emléknap és konferencia meghívója.

²⁰ *Zalai Hírlap*, 2016. szeptember 15. 12. o.

²¹ SZATMÁRI 2014.

²² *Népújság*, 2022. május 12. 2. o.

²³ <https://muravidekiertektar.si/> (Letöltés ideje: 2023. október 23.)

²⁴ MEZŐHEGYI 2021. 19. o.

közelmúltban tartották az elmúlt 15 év első nyilvános előadását a szobrász életéről és munkásságáról.²⁵

A városlódi kőedénygyárat egyes feljegyzések szerint id. Mayer György,²⁶ mások szerint Stingl Vince, a herendi porcelángyár alapítója létesítette.²⁷ Bizonyos, hogy Mayer Városlődön már 1844-ben porcelángyárat emelt, „*melynek kemenczéje 6 katlannal fűttetik s műértők által az országban legnagyobbnak találtatott.*”²⁸ 1846-ban a termelést éppen elindító gyárat Zichy Domokos veszprémi püspöknek adta el. Hosszabb pangás és jelentéktelen működés után a gyár 1866-ban – a pápai gyár munkásainak és felszereléseinek átköltöztetése mellett – ismét a Mayer család tulajdonába került. A városlódi termékek népszerűsége a Dunántúlon az 1860-as évek vége felé növekedésnek indult, hiszen a pápai gyár bezárásával megszűnt a népies stílusú kőedénygyártás regionális versenye. Az 1870-es évek végére a városlódi üzem már sikeresen szerepelt kiállításokon, vásárokon. Az ekkor már mutatós, kakasos, tyúkos, fácános darabok mellett megjelenik az ún. „törökös” formakincs is, a magyarországi kőedénygyárak között elsőként, amelyekre a sötét színek, a kék túlsúlya, szertelenül burjánzó növényi száruk, levelek, stilizált virágok a jellemzőek.

Az 1880-as évek elején a családi vállalkozás talán legnagyobb sikereit éri el. 1882-ben Mayer György kőedényeiből raktárt nyit Veszprémben.²⁹ Városlőd ekkor talán legtehetősebb családjának anyagi helyzetét 1883-ban jól jelzi egy hirdetés, melyben György hintóját kínálja eladásra.³⁰ Az 1884-ben létrejött „Láng és Mayer” társulás korszakához tartoznak a legtetszetősebb magyaros edények és törökös díszítésű darabok is. Ez időszak alatt a népies motívumokkal díszített és sajátos stílusban és formában készült tárgyak révén a városlódi gyár példamutató szerepet játszott a hazai kerámiaiparban. Edényeken kívül kulacsokat, vázákat gyártottak magyaros díszítéssel. 1885-ben az országos kiállításon, agyag- és üvegyipari szekcióban a Láng és Mayer cég nagy érmet nyer. A kiállítás sikere okán a következőket írták: „*A herendi és városlódi gyár között bár közel fekszenek egymáshoz, nagy különbség van. Amott jobbadán fényűzési cikkek előállításával foglalkoznak, itt a mindennapi élet igényeit tartják szem előtt. A mi csak asztalunkra kerül reggelitől a vacsoráig, annak mind megtalálható Városlődön a maga edénye, sőt a toilette sincs kifejejtve Láng és Mayer uraknál.*”³¹ A hazai kerámiaiparban ekkor Zsol-

²⁵ MEZŐHEGYI 2023a.

²⁶ MOLNÁR 1971. 275. o.

²⁷ GROFCSIK–REICHARD 1973.

²⁸ *Pesti Divatlap*, 1844. december 15. 173. o.

²⁹ *Veszprém megyei hivatalos heti közlöny*, 1882. június 11. 6. o.

³⁰ *Veszprémi Független Hírlap*, 1883. április 28. 4. o.

³¹ *Pápai Lapok*, 1885. november 8. 184. o.

nay Vilmos gyára mellett Fischer Ignác budapesti és Láng-Mayer városlődi műhelyeie volt a vezető szerep.

1886-ban Mayer György Ab-báziából tartott hazafelé, amikor váratlanul elhunyt. A gyár vezetését György legidősebb fia, Béla testvéreivel és özvegy édesanyjával vitte tovább. A családi manufaktúra a következő évtizedben sem vesztett fényéből. A kereskedelemügyi miniszter az 1891-ben tartott agyagipari kiállítás alkalmával az örökösök részére elismerését fejezte ki „Városlődön, jó és olcsó kőedény előállításáért”.³⁴ A Győri Állami Főreáliskola 1894. évi értesítőjében a következőket írták egy városlődi iskolai kirándulás beszámolójában: „Mayer György kőedénygyárát tekintettük meg elsőül. A cég tagja Mayer Béla fogadott bennünket nyájas előzékenységgel. A Torna-patak hajtotta iszapoló malmot, majd magát a félszázados gyárat és berendezését tekintettük meg. Láttuk az anyag előkészítését, a korongozást, formázást, festőműhelyet, mázolósi munkákat és a nagy égetőket, nemkülönben a dugszagos és a gyártmányok tömésével sokfélesegével gyönyörködhető rak-tárát. A gyár, mely a győri kereskedelmi és iparkamara területéhez tartozik Ajkával és a Csingervölgyével együtt, évtizedek jártán beigazolta, hogy a tisztas ipar az iparosok egyszerűségéből, szívós kitartással mily bámulatos eredményt érhet el. A Mayer-féle gyár nemcsak a széles Dunántúlt és hazánk más vidékeit, hanem még Stájerországot is ellátja a praktikus, tetszetős, jó és mégis olcsó gyártmányaiival.”³⁵ Ugyanebben az évben, a család megvásárolja a murányi kőedénygyárat is, melynek vezetésével Béla egyik unokatestvérét, Mayer Józsefet bízták meg. A felvidéki vállalkozás a század végén szintén sikeresnek volt mondható, a kőedénygyár az ezredéves kiál-

Mayer G. jelzésű, valószínűleg az ifjú Mayer Bélát ábrázoló dísztányér.³² A tárgy talán a Béla által 1877-ben a Veszprémi Munkakiállításon „haladást és törekvést tanúsító kőedényeiért” elnyert elismerés³³ okán készült.

³² Csekényiné Schneider Katalin engedélyével.

³³ *Ellenőr*, 1877. június 16. 4. o.

³⁴ *Pesti Hírlap*, 1891. december 29. 8. o.

³⁵ A Győri M. Kir. Állami Főreáliskola Értesítője az 1893–94. tanévről. Győr, 1894. 92. o.

lításon Millenniumi Nagy Érmét nyert „*kitűnő termelés, jó munka és haladásért*”.³⁶ József később ugyanitt porcelángyár alapításán is fáradozott,³⁷ amely tervével azonban felhagyott a murányi gyár eladásakor 1903-ban.

Háziasszonyok szives figyelmébe.

Van szerencsém értesíteni a t. közönséget miszerint itt Veszprémben a palotai utcánál örv. Koröcs János házában KNAU GÁBOR ur fűszerkereskedése mellett saját gyármány..

városlódi kőedényemből

raktárt nyitottam

s ott mindentféle a házi- és konyhaszükségletre tartozó edények, ugyasint

porzellán kályhák

minden nagyságban és kitűnő minőségben

igyen jutányos gyári áron kaphatók.

Folytatosan teljes és nagyválasztékú készletemet ajánlom megtekintésre különösen

a m. t. háziasszonyoknak és vendéglősöknek

s meg fognak győződni, hogy nálam jól és szívet-olcsó áron vásárolhatnak.

Saját gyármányu kitűnő butoraimat is ajánlom szives figyelembe.

Kiváló tisztelettel

VESZPRÉM, 1882. május hóban.

MAYER GYÖRGY,
városlódi kőedénygyáros.

Ugyancsak ezen üzenetem részére egy jó házból való

tanulót keresek.

*Mayer György hirdetése 1882-ből.*³⁸

A tekintélyes család tagjai a rangjuknak megfelelően, esetenként azon felül házasodtak. 1892-ben Mayer Béla feleségül vette Porcia Leopoldina grófnőt, a földművelési minisztérium számtisztjének, gróf Porcia Lajosnak lányát. Az olasz eredetű család Armannustól vezeti le a családfáját, aki egyike volt a legtekintélyesebb római főnemeseknek, és aki 452-ben, mint fővezér esett el az aquileiai csatáéren, Attila ostroma alatt. A magyar történelemben a család nevével először gróf (brugnerai és pratai) Porcia Lajos Ferdinánd személyében találkozhatunk, aki I. Lipót magyar király és német-római császár nevelője, majd később kancellárja és első minisztere, a haditanács elnöke volt. Lajos Ferdinánd szolgálataiért 1662-ben a császártól elsőszülöttségi örökösödéssel hercegi rangot kapott.³⁹ 1896-ban Béla apósa, Porcia Lajos gróf, a család magyar ágának majoreszkója lett a több tízezer holdas hitbizomány és a hercegi cím tulajdonosa.⁴⁰

³⁶ MATLEKOVITS 1897. 351. o.

³⁷ *Magyar Üveg- és Agyagipar*, 1902. május 1. 11. o.

³⁸ *Veszprém*, 1882. jún. 11. 6. o.

³⁹ *Napló*, 2019. január 17. Mezőhegyi Gergő: Hercegek, grófok, leszármazottak. 12. o.

⁴⁰ *Fővárosi Lapok*, 1896. április 25. 5. o.

Lajos, mint Porcia hercege, Porcia, Brugnera, Ortenburg és Mitterburg grófja, számos uradalom birtokosa és az osztrák uralkodóház örökös tagja, nem sokáig élvezhette az uradalmi életet és a méltóságával járó nagy tisztességet. A herceg felesége – aki Mayer Béla édesanyjának testvére is volt egyben – 1900-ban elhunyt, két évvel később pedig magát a herceget temették a karintiai Spittalban. Lajos utódja a hercegi rangban és a hitbizomány birtoklásában elsőszülött fia, Aladár lett, akit a leggazdagabb mágnások között tartottak számon az Osztrák-Magyar Monarchiában. Az 50000 holdas hitbizományi birtokot azonban Aladár – az uralkodó engedélyével – 1918-ban eladta.⁴¹ A vételárat a hatóságok osztrák és magyar állami és hadikölcsönbe fektették, így a háború után a herceg vagyona jelentős részét elvesztette.

Mayer Béla öccse, Gyula a XVIII. század közepe óta Veszprémben tevékenykedő és megbecsülést szerző Suly családból Máriát fogadta hitveséül, akinek nagyapját, Jánost a város egyik legvagyonosabb polgárának tartották.⁴² Mária az Esztergom-Vízvárosi Leányneveldeben tanult, zongorán játszott. Kétségtelen, hogy a zenei vénát anyai ágon örökölte: unokatestvére volt Géczy Barnabás hegedűművésznek, a későbbi nemzetiszocialista Németország ünnepelt tánczenekara vezetőjének. Mária 1900-ban, nem sokkal harmadik gyermeke születését követően tragikusan elhunyt. 1901-ben feltehetőleg az ő hangszerét hirdeti Mayer eladásra Városlődön.⁴³

A Murányalján tevékenykedő Mayer József apósának, a holland nemesi származású Janssen Alfonznak Budapest macskaköveit köszönhetjük. Alfonz a Somoskő község határában emelkedő Nyerges-hegy lapos csúcsán 1878-ban nyitotta meg első kőbányáját, majd két év múlva a szomszédos Medves-hegyen tárta fel az ún. macskalyuki-bazaltbányát. Évtizedeken át ez volt hazánk legnagyobb kőbányája, melyet nemcsak a kedvező szállítási viszonyok, hanem a medvesi bazalt minősége is megalapozott. Innen került az utcákra a korszak legkönnyebben faragható, a Monarchia egész területén, így Budapesten, Bécsben és a nagyvárosokban is kedvelt kockaköve.⁴⁴

A városlódi Mayer család tagjai a gyárbeli feladataik mellett egyéb tisztségeket is vállaltak. Béla az 1890-es évek első felében igazgatósági tag a Városlódi Önszegélyző Szövetkezetben,⁴⁵ 1896-ban Városlődön anyakönyvvezető helyettes. Gyula 1895-ben megyebizottsági tag, 1897-től bátyját, Bélát váltva anyakönyvve-

⁴¹ 8 Órai Újság, 1918. április 10. 2. o.

⁴² MEZŐHEGYI 2019. 98. o.

⁴³ Pesti Hírlap, 1901. május 21. 28. o.

⁴⁴ CS. SEBESTYÉN–SZVIRCSEK 1997. 31. o.

⁴⁵ Központi Értesítő, 1895. február 10. 219. o.

zető helyettes.⁴⁶ Béla fia, Lajos 1911-ben a városlódi mészgyár tulajdonosa, egyben igazgatósági tag a Dunántúli Mész- és Téglagyarak részvénytársaságában.⁴⁷ Mayer (később Majtényi) József az 1913-ban alakult Szőlőtermelő és Értékesítő részvénytársaság felügyelő bizottsági tagja, majd a Földhitelbank részvénytársaságnál előbb főkönyvelő, majd igazgató.⁴⁸

1899-ben Városlődön nagy tűzvész pusztított. Összesen 45 lakóház és ugyanennyi melléképület esett a lángoknak áldozatul. Több szarvasmarha, az összes takarmány és a lakosok által a télen eladásra készített több ezer favilla elégett.⁴⁹ A kőedénygyár szerencsésen megmenekült, melyről a család egy képeslapon is hírt adott.

Mayer Béla unokatestvéréhez, Jordán Gézához címzett képeslapja.⁵⁰

A századforduló utáni évek gazdasági válsága a városlódi gyárnál is éreztette hatását. A csökkent kereslet mellett az osztrák wilhelmsburgi gyár versenye is nehezítette a helyzetet. Egy időszakban a hófehérre kiégő beregszászi kaolinnal is próbálkoztak Mayerék, de ez idő alatt a gyár évekig veszteséges volt. Ekkortájt a család is szerényebben élt. 1912-ben Béla felesége, Leopoldina Aradon élő öccséhez, ifj. gróf Porcia Lajoshoz a következőket írta: „Igen rosszul esett nekünk,

⁴⁶ *Belügyi Közlöny*, 1897. január 15. 42. o.

⁴⁷ *Magyar Kő-, Beton- és Márványújság*, 1911. augusztus 15. 6. o.

⁴⁸ *Nagy Magyar Kompass* 1918/9–1919/20. Budapest, 1921. 185. o.

⁴⁹ *Budapesti Hírlap*, 1899. április 21. 6. o.

⁵⁰ Csekényiné Schneider Katalin engedélyével.

hogy a gyermekek (Pesten) nem lettek meghíva Lucy (Leopoldina nővére – a szerző) esküvőjére, már csak azért is hogy Ti megismerkedhettetek volna velük. Igazán fáj nekem, mert úgy jön ki mintha szégyenlenének a mi gyermekeinket. Pedig mindegyiknek van rendes szmokingja, nem néztek volna szegényesen ki. [...] A mi Norácskát (Leopoldina unokahúga – a szerző) illeti, [...] a szerény viszonyokban is úgy mindnyájan nagyon szívesen látjuk! Külön szobát nem adhatok neki mivel csak 3 szobánk van, meg kell osztania a szobát a mi Nóránkkal és Virikével (Leopoldina lányai – a szerző).”⁵¹

1914-ben kitört a háború és 1918-ig a gyár csak csökkentett üzemmódban működött. 1918-ra a családi manufaktúra forgótökéje kimerült. Mayer Béla 1919-ben már a gyártól való megválásban gondolkodik, a vízimalmot hirdeti eladásra.⁵² 1920-ban végül a gyár tulajdonjogát Béla az Ecclesia Egyházművészeti és Áruforgalmi Részvénytársaságnak adta el. Az új tulajdonosok alapították a Városlódi Kőedénygyár Részvénytársaságot.

Mayer Béla 1924-es halálát követően a családtagok csak szórványosan vesznek részt a később Kőedény, Majolika és Kályhagyár Rt. nevű vállalkozásban. Ifj. Mayer Béla felügyelőbizottsági tag, Grofcsik János tanár – Béla lányának, Eleonóranak férje – igazgatósági tag egészen az 1940-es évekig. Az 1929-ben alakult Városlódi Takarékpénztár Rt.-ben Mayer Gyula 1934-től rövid ideig igazgatósági tag volt.⁵³

Az özvegy Porcia grófnő pár évig a gyár épületében, a festészet alatt kialakított, fürdőszobás lakásban élt. Leopoldina, mint sokan az időtájt, részben annak köszönhetően menekült meg a világháborút követő kitelepítések elől, hogy a plébános közreműködésével, a helyi anyakönyvekből kikerült a grófi titulusa. A grófnőt és a később Városlódra költöző nővérét, Lucyt idős korukra a falu lakói látták el.

Béla gyermekei közül két lánya, Magdolna és Elvira a Czárán családba házasodott, akik *seprősi* előnevüket és uradalmukat a hazai kereskedelem terén kifejtett érdemeiért kapták 1830-ban.⁵⁴ A Czárán-rokonok nagybátyja a budapesti királyi főügyész Czárán István, az Országos Kaszinó egyik alapítója volt.⁵⁵ Ifj. Mayer Béla az első világháborúban számos kitüntetést kapott, majd súlyos sebesülést szenvedett, s mint tartalékos főhadnagy leszerelt. 1920-ban okleveles vegyészmérnökként bízták meg a már eladott gyár műszaki vezetőjének, azonban az igazgatóval való állandó nézeteltérései miatt 3 hónap után otthagyta a vállalatot. Ezt követően a Fővárosi Vegyészeti és Élelmiszervizsgáló Intézet mun-

⁵¹ Aradi Levéltár, 301. fond: A Porcia család iratai. Inventar 255, Dosar 3.

⁵² *Molnárak Lapja*, 1919. november 22.

⁵³ KALLÓS 1935. 560. o.

⁵⁴ DR. TEMESVÁRY 1896. 41. o.

⁵⁵ *Magyarság*, 1928. augusztus 11. 10. o.

katársa, később főmérnöke volt. 1963-ban gyermektelenül hunyt el. Mayer Béla unokaöccse, Mayer (később Mezőhegyi) Zoltán 1918-ban a 40. honvéd tábortarackos ezredben főtüzérként teljesített szolgálatot Bukovinában, ahol megismerte leendő székely feleségét. Zoltán egy bő évtizedes kelet-romániai tartózkodást követően, 1939-ben került irodatisztként az iparügyi minisztériumhoz, ahol munkaügyi főtisztként dolgozott.

*Mayer Magdolna és Czárán Géza esküvői képe az angyalkúti Porcia-úrilak előtt.⁵⁶
A menyasszony mögött balra id. Mayer Béla látható.*

A Mayer család leszármazottjai közül többen is vegyész-mérnöki végzettségűek.⁵⁷ A 2019-ben elhunyt Grofcsik Elemér, Mayer Béla unokája a Veszprémi Vegyipari Egyetemen diplomázott, műszaki egyetemi doktor, a Kőbányai Porcelángyár igazgatója volt.⁵⁸ A szerző, Mayer Gyula ükunokája vegyész-mérnök doktor, zenész,⁵⁹ úrkutató,⁶⁰ jelenleg műholdak fejlesztésével foglalkozik.

⁵⁶ Czárán Lóránt (Mayer Béla dédunokája) engedélyével.

⁵⁷ *Napló*, 2017. augusztus 7. Mezőhegyi Gergő: Mayer-kerámiák és előkelő családok. 11. o.

⁵⁸ *Napló*, 2002. október 21. 9. o.

⁵⁹ *Zenész*, 2005. március (3. szám). Maróthy György: A Madarak. 16. o.

⁶⁰ *Élet és Tudomány*, 2022. augusztus 5. Trupka Zoltán: Magyar kémiai reaktor az űrben. 1014. o.

A pápai kőedénygyár a mai Celli úton, az ún. Szepauer-ház alatt állt, az épület ma műemlékvédelem alatt áll.⁶¹ A család leszármazottjainak kezdeményezésére az egykori, a mai Fő téren található Mayer-házon 2021-ben Mayer György tiszteletére emléktábla került állításra.⁶² Az első, Magyarországra költöző Mayer tisztelete jeléül, a család 2022-ben átmenetileg visszatért Pápára, ahol a legifjabb családtag, Vince keresztelésére került sor az Esterházy-kastély kápolnájában.

A városlödi kőedénygyárat az 1948-as államosítás után a Finomkerámiai Központ leállította, a gépi berendezéseket Herendre szállították, az ingatlanoikat átadták a Városlödi Állami Gazdaságnak. Az értékes gipszmodelleket és formákat megsemmisítették, a gyári épületek éveken belül tönkrementek. A nagy múltú gyár és fél évszázados tulajdonosainak emlékét megőrizendő, a Veszprém Vármegyei Értéktár 2015-ben felvette értékei közé a városlödi kőedénygyár motívumait és termékeit,⁶³ továbbá a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság – Városlödön eddig egyedülként – a nemzeti sírkert részévé nyilvánította a Mayer család sírhelyét.⁶⁴ 2023-ban egy gazdagon illusztrált kiadvány jelent meg a magyar kőedény művészetről, melyben gyönyörű színes fotókon találkozhatunk a számos múzeumban és magángyűjtők által őrzött Mayer-kerámiák legszebb darabjaival.⁶⁵

Városlód, az említettekén túl, talán megérdemelné egy köztéren álló, jellegzetes kőedénygyári motívumokkal díszített emléktárgyat, amelynek megvalósulásához Mayer Béla halálának évfordulója is kétséggkívül létjogosultságot teremt.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BÁCSKAI Vera (2007): *Városok és polgárok Magyarországon I. – Várostörténeti tanulmányok.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- BORBÁS György (2017): *Zala György – A Millennium szobrása.* Kossuth Kiadó.
- CS. SEBESTYÉN Kálmán–SZVIRCSEK Ferenc (1997): *Salgótarjáni Új Almanach.* Salgótarján.
- CSIZMADIA János (szerk.) (1905): *A Bartakovich-, Justh-, Rudnay- és Rudnyánszky-családok és részben azok rokonsága.* Késmárk.

⁶¹ Pápa város kulturális örökségvédelmi hatástanulmány. 1. sz. melléklet. Pápa, 2017. 4. o.

⁶² *Napló*, 2021. július 8. Laskovics Máriaó: Új emléktábla a Mayer-házon. 10. o.

⁶³ <https://ertektar.vpvarmegye.hu/veszprem-megyei-ertektar/ipari-es-muszaki-megoldasok/12-veszprem-megye-ertektar/ipari-es-muszaki-megoldasok/68-varoslodi-koedenygyar-motivumai-es-termekei> (Letöltés ideje: 2023. okt. 23.)

⁶⁴ *Hivatalos Értesítő*, 2018. június 21. 2477. o.

⁶⁵ KISS, 2023.

- GÁL Anasztázia (2008): *Millennium szobrása*. Játékfilm. Magyar Képek Egyesület.
- GÁL Anasztázia–MEZŐHEGYI Gergő (2023): *A Millennium szobrása: 165 éve született Zala (Mayer) György*. Magyarság Háza Szabadegyetem, 2023. december 14.
- GROFCSIK János–REICHARD Ernő (1973): *A magyar finomkerámiaipar története*. Budapest.
- HUDI József (2001): *Források Pápa Város 1848/49. évi történetéből. Pápai Református Gyűjtemények*.
- HUDI József (2013): *A pápai takarékpénztár alapszabályai 1844-től*. *Acta Papensia* 2013/3.
- MIHALIK Sándor (1965): *Dunántúli keramikus családok*. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 4.
- KALLÓS János (szerk.) (1935): *Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompassz az 1935–1936. évre*. XI. évfolyam I–II. kötet. Budapest.
- KÉRY Bertalan (1965): *A pápai keménycserépgyár története*. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 4.
- KISS Gábor Iván (2023): *Magyar Keménycserép/Kőedény Művészet 1786–1910*. Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen.
- KOSSUTH Lajos (szerk.) (1842): *Jelentés az első magyar iparmű kiállításról*.
- MATLEKOVITS Sándor (szerk.) (1897): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. III. kötet. Budapest.
- MEZŐHEGYI Gergő (2019): *A Suly család rövid története*. *Veszprémi Szemle* 2019/2.
- MEZŐHEGYI Gergő (2021): *Zala (Mayer) György családfája*. *Veszprémi Szemle* 2021/3.
- MEZŐHEGYI Gergő (2022): *A Jordán család emlékezete*. *Kultúra és Közösség*, 2022/2.
- Gergo MEZOHEGYI (2023): *La famille Sebastiani en Hongrie*. Bulletin N°35. Association de Recherche sur l'Histoire des Familles Corses, Marseille.
- MOLNÁR László (1971): *A városi kőedénygyár (1866–1950)*. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 10.
- SZATMÁRI Gizella (2014): *Fény és árnyék – Zala György pályája és művészete*. *Vitrin Művészeti Kiadó*, Budapest.
- DR. TEMESVÁRY János (1896): *A Magyar-Örmény Nemes családok czimerlevelei*. Szamosújvár.

Függelék:

Mayer Vintze (1757k.–1815)
leszármazottjainak öt generációs családfája.

- I. ♂ MAYER Vintze *posztókészítő* (1757k. – 1815 Pápa) ∞ Frits Erzsébet (1760k. – 1832 Pápa)
- II.1. ♀ MAYER Anna (1789k. – 1827 Nyitra) ∞ (1810 Pápa) *monostori* Barinyay János *kereskedő* (1776k. – 1831 Pápa)
- II.2. ♂ MAYER György *posztó- és kőedénygyáros* (1795k. – 1858 Pápa) ∞ (1817 Devecser) Palits Julianna (1801 Devecser – 1864 Pápa)
- III.1. ♂ MAYER Ferencz *kereskedő* (1818 Pápa – 1881 Városlőd) ∞ (1849 Alsólendva) Kalivoda Katalin (1833 Alsólendva – 1867 Buda)
- IV.1. ♀ MAYER Leona (1851 Pápa – 1879 Pest) ∞ (1871 Pest) Kalivoda Imre *kereskedő* (1847 Perlak – 1903 Városlőd)
- IV.2. ♂ MAYER (ZALA) György *szobrász* (1858 Alsólendva – 1937 Budapest) ∞ (1913 Budapest) Klug Klotild (1882 Zombor – 1962 Budapest)
- IV.3. ♀ MAYER (ZALA) Gizella (1859 Alsólendva – 1942 Budapest)
- IV.4. ♀ MAYER Jolán (1861 Pápa – 1917 Budapest) 1. ∞ (1890 Budapest) Neumann Antal *könyvvivő* (1833 Zistersdorf – 1901 Budapest) 2. ∞ (1902 Budapest) Gólya János *vízmu rendező* (1867 Nagybánya – 1944 Székesfehérvár)
- IV.5. ♀ MAYER Emília (1867 Buda – 1867 Buda)
- III.2. ♀ MAYER Julianna (1820 Pápa – 1820 Pápa)
- III.3. ♀ MAYER Erzsébet (1821 Pápa – 1827 Pápa)
- III.4. ♀ MAYER Julianna (1823 Pápa – 1887 Budapest) ∞ (1847k.) Láng Mihály *kereskedő* (1817 Győr – 1877 Budapest)
- III.5. ♂ MAYER György (1824 Pápa – 1824 Pápa)
- III.6. ♂ MAYER József (1826 Pápa – 1827 Pápa)
- III.7. ♂ MAYER György (1828 Pápa – 1828 Pápa)
- III.8. ♀ MAYER Terézia (1829 Pápa – 1830 Pápa)
- III.9. ♂ MAYER György *kőedénygyáros* (1830 Pápa – 1886 Szombathely) ∞ (1854 Pest) Jordán Emília (1838 Pest – 1910 Városlőd)
- IV.1. ♀ MAYER Emília (1856 Pápa – 1856 Pápa)
- IV.2. ♂ MAYER Béla *kőedénygyáros* (1862 Buda – 1924 Kislőd) ∞ (1892 Budapest) *grófnő (brugnerai és pratai)* Porcia Leopoldina (1873 Kimpány – 1956 Városlőd)
- V.1. ♂ MAYER Béla *vegyész* (1893 Városlőd – 1963 Budapest) ∞ (1940 Budapest) Kis Matild (1907 Szeged – 1990 Budapest)
- V.2. ♂ MAYER Lajos *mészgyár tulajdonos* (1894 Városlőd – 1915 Galícia)

- V.3. ♀ MAYER Magdolna (1896 Városlőd – 1980 Erzsébetváros) ∞ (1917 Angyalkút) *seprősi* dr. Czárán Géza *földbirtokos* (1890 Seprős – 1947 Seprős)
- V.4. ♂ MAYER Mihály *kereskedő* (1897 Városlőd – 1946 Városlőd)
- V.5. ♀ MAYER Eleonóra (1900 Városlőd – 1983 Budapest) ∞ (1922 Városlőd) dr. Grofcsik János *kémikus, egyetemi tanár* (1890 Pápa – 1977 Budapest)
- V.6. ♀ MAYER Elvira (1906 Keszthely – 1986 Erzsébetváros) ∞ *seprősi* Czárán István *földbirtokos* (1894 Seprős – 1986 Erzsébetváros)
- V.7. ♀ MAYER Lucia (1910 Városlőd – 1910 Városlőd)
- IV.3. ♂ MAYER Gyula *kőedénygyáros* (1863 Buda – 1944 Városlőd) ∞ (1896 Budapest) Suly Mária (1878 Budapest – 1900 Városlőd)
- V.1. ♀ MAYER Alice (1897 Városlőd – 1900 Városlőd)
- V.2. ♂ MAYER (MEZŐHEGYI) Zoltán *detektív, munkaiügyi főtitzt* (1898 Városlőd – 1970 Budapest) ∞ (1918 Hadikfalva) Kajtár Veronika (1895 Hadikfalva – 1974 Budapest)
- VI.1. ♂ MAYER (MEZŐHEGYI) Zoltán *gépkocsivezető* (1919 Budapest – 1985 Budapest) ∞ (1943 Etyek) Schwáb Katalin (1925 Etyek – 1978 Budapest)
- VI.2. ♂ MAYER (MEZŐHEGYI) Ferenc *lakatos* (1921 Budapest – 1979 Budapest) ∞ (1951 Budapest) László Ilona (1927 Nyírbogdány – 2014 Budapest)
- VI.3. ♀ MAYER (MEZŐHEGYI) Etel (1922 Szolnok – 2000 Budapest) ∞ Zádor Lóránt
- VI.4. ♀ MAYER (MEZŐHEGYI) Emma (1923 Kisújszállás – 1998 Budapest) ∞ Nagy Károly
- VI.5. ♂ MAYER (MEZŐHEGYI) Gyula *műszerész* (1925 Szolnok – 2004 Budapest) 1. ∞ (1947 Pestszentlőrinc) Bogár Magdolna (1931 Budapest – 1995 Budapest) 2. ∞ (1962 Budapest) Kókay Katalin (1941 Budapest – 2019 Budapest)
- VI.6. ♀ MAYER (MEZŐHEGYI) Magdolna (1928 – 1989 *Colorado*) ∞ Zádor Rezső
- VI.7. ♀ MAYER (MEZŐHEGYI) Veronika (1930 Ghidigeni – 1989 Budapest) ∞ Somorjai István
- VI.8. ♀ MAYER (MEZŐHEGYI) Mária (1932 Tutova –) ∞ Kovács István
- V.3. ♀ MAYER Lujza (1900 Városlőd – 1900 Városlőd)
- IV.4. ♂ MAYER Emil *gyárvezető* (1864 Buda – 1930 Városlőd)
- IV.5. ♀ MAYER Lujza (1866 Városlőd – 1866 Városlőd)

- IV.6. ♀ MAYER Ilona (1867 Városlőd – 1955 Budapest) 1. ∞ (1886 Városlőd) Schwechota János *mérnök* 2. ∞ Kalivoda Imre *kereskedő* (1847 Perlak – 1903 Városlőd)
- IV.7. ♂ MAYER György (1868 Buda – 1871 Pest)
- IV.8. ♂ MAYER Dezső (1871 Városlőd – 1871 Pest)
- IV.9. ♂ MAYER Rezső *jogász* (1878 Városlőd – 1903 Városlőd)
- III.10. ♂ MAYER Nándor *porcelán- és kőedénykereskedő* (1832 Pápa – 1891 Szentgál) ∞ (1859 Pápa) Szepauer Johanna (1839 Pápa – 1918 Szeged)
- IV.1. ♂ MAYER Aladár (1860 Pápa – 1860 Pápa)
- IV.2. ♂ MAYER Nándor *államvasúti altiszt* (1861 Pápa – 1907 Rákospalota) ∞ Bóné Mária (1861 Tata – 1912 Budapest)
- IV.3. ♀ MAYER Vilma (1863 Pápa – 1947 Hajdúszoboszló) ∞ (1884 Szentgál) Südi Károly *jegyző* (1851 Szentgál – 1892 Szentgál)
- IV.4. ♂ MAYER Géza (1865 Pápa – 1866 Pápa)
- IV.5. ♂ MAYER Aladár (1867 Pápa – 1867 Pápa)
- IV.6. ♀ MAYER Ilona (1868 Pápa – 1936 Kiskunhalas) ∞ (1896 Pápa) Vilcsek János *államvasúti felügyelő* (1873 Városlőd – 1949 Pirtó)
- IV.7. ♀ MAYER Mária (1870 Pápa – 1873 Pápa)
- IV.8. ♀ MAYER Lujza (1872 Pápa – 1873 Pápa)
- IV.9. ♀ MAYER Serena (1873 Pápa – 1874 Pápa)
- IV.10. ♂ MAYER Elemér (1875 Pápa – 1878 Pápa)
- IV.11. ♂ MAYER Tivadar *földbirtokos* (1878 Pápa – 1958 Balatonalmádi) ∞ (1909 Szlankamen) Faller Józsa (1882 Beska – 1964 Balatonalmádi)
- III.11. ♂ MAYER János *posztókereskedő* (1834 Pápa – 1903 Murány) 1. ∞ (1862 Pápa) Lederer Karolina (1842 Pápa – 1868 Pápa) 2. ∞ (1869 Pápa) Lederer Terézia (1847 Pápa – 1880 Pápa)
- IV.1. ♀ MAYER Mária (1863 Pápa – ?) ∞ (1897 Budapest) Skrabán Ferenc *vendéglős* (1867 Mártonhely – 1943 Aszód)
- IV.2. ♂ MAYER Jenő (1868 Pápa – 1868 Pápa)
- IV.3. ♂ MAYER (MAJTÉNYI) József *kőedénygyáros, bankigazgató* (1870 Pápa – 1932 Budapest) ∞ (1900 Somosújfalú) Janssen Irma (1877 Párdorf – 1950 Kaposkeresztúr)
- III.12. ♂ MAYER István (1835 Pápa – 1836 Pápa)
- III.13. ♂ MAYER József (1837 Pápa – 1843 Pápa)
- III.14. ♀ MAYER Amália (1839 Pápa – 1873 Budapest) ∞ Kottal Lajos *kereskedő*
- III.15. ♀ MAYER Helena (1840 Pápa – 1840 Pápa)
- III.16. ♀ MAYER Mária (1842 Pápa – 1842 Pápa)
- III.17. ♀ MAYER Jozefa (1843 Pápa – 1926 Varsolc) ∞ (1866 Pest) *rimheli Rimely Antal ítélőtábla bíró* (1829 Elecske – 1899 Garamszentkereszt)
- II.3. ♀ MAYER Terézia (1797 Pápa – 1800 Pápa)

TANULMÁNYOK

Veszprém és Róma a XVI. század közepén**A veszprémi püspökség és a szentszéki diplomácia az 1550-es évek első felében¹**

KANÁSZ VIKTOR

Veszprém és a veszprémi egyházmegye évezredes története sok szállal kötődik a római Szentszékhez. A kapcsolatok intenzitását és minőségét több tényező befolyásolta. A XVI. század közepének oszmán-ellenes küzdelmei, a megelőző évtizedek polgárháborúja, valamint a protestáns reformáció előretörésének katasztrofális hatása volt a püspökségre nézve. Többek közt ennek következtében a késő középkorban oly kiterjedt és összetett kapcsolatrendszer erősen redukálódott, valamint több szegmense felszámolódott, ugyanakkor az Örök Város és a királynék városa közötti kapcsolat ezekben az években is fennmaradt.²

Jelen tanulmány keretében a kapcsolatok minőségét és jellegét mutatom be. Ennek során négy szegmensen vizsgálok meg: a korabeli veszprémi püspökök kinevezését és pápai megerősítését, a veszprémi vár 1552-es ostromának szentszéki híreit, a Trienti Zsinaton való részvételre kiszemelt veszprémi püspök történetét, valamint Bornemissza Pál 1553-ban, a szentszéki nuncius előtt felvett tanúvallomását.

Veszprém püspökeinek pápai megerősítése

A vizsgált korszakban, a XVI. század közepén három személy ült a veszprémi püspöki székben: Kecseti Márton (1528–1549), Bornemissza Pál (1549–1553), valamint Köves András (1553–1568). Róma és a veszprémi egyházmegye közötti

¹ A kézirat a HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, valamint a Magyarországi Kutató Intézetben keretében, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² A középkori előzményekre ld. NEMES 2018., NEMES 2021., FEDELES 2021.

legfontosabb kapocs a püspök volt. A XVI. században a püspökök kinevezésének módja – bár Róma ezt pont a vizsgált időszakban kétségbe vonta³ – már egy jól bejáratott rendszer szerint működött: a főkegyúri jog értelmében az uralkodó magyar királyként kinevezte (nominatio) az általa választott személyt, majd a pápa megerősítette (praeconisatio) a döntését.⁴

Az uralkodói kinevezés, valamint a pápai megerősítés dátuma nem csengett egybe, utóbbi – amennyiben egyáltalán megtörtént – akár hosszú hónapokkal is elhúzódhatott. Így történhetett meg, hogy miután Kecseti Márton elhagyta az egyházmegyéjét és feleségül vette Homonnai Borbálát, I. Ferdinánd király 1549-ben Bornemissza Pált nevezte ki veszprémi püspöknek, viszont az új püspököt III. Gyula pápa csak 1550. július 4-én erősítette meg.⁵ A püspöki karban néhány év alatt annyi haláleset történt, hogy szükségessé váltak az újabb kinevezések és pápai jóváhagyások. Ennek során a veszprémi püspök személye is változott.⁶ 1553. május 26-án Bornemissza megkapta az erdélyi püspöki széket, – amit a Ferdinánd király mellé rendelt szentszéki nuncius, Girolamo Martinengo április 30-án már jelentett is Rómába, viszont ennek ellenére III. Gyula csak

III. Gyula pápa (Girolamo Siciolante alkotása) Forrás: Wikimedia

³ TUSOR–NEMES 2011. LVII–LVIII.

⁴ TUSOR 2014.

⁵ KOLLÁNYI 1905. 358. o., Fazekas 2011. 106–108. o., TUSOR–NEMES 2011. 97–101. o., FAZEKAS 2012. 72–73. o., Fazekas 2014. 26–27. o., TUSOR 2014. 237. o. LACZLAVIK 2018. 59. o., Fazekas István szerint „Királyi kinevezésének dátuma ismeretlen, ez valószínűleg 1549 második felében vagy 1550 elején történt.” FAZEKAS 2018. 66. o. Bár a kinevezés időpontját továbbra sem tudjuk, de a kérdéses időintervallumot tovább tudjuk szűkíteni: 1549. július 10-én még csak *consiliarius*ként nevezi I. Ferdinánd (MNL OL, E 21, 1549.07.10. – a), 1549. november 16-án pedig Bornemissza már veszprémi püspöknek nevezi magát (MNL OL, E 185, Missiles. 5. d. Bornemissza Pál – Nádasdy Tamás nr. 16., kiadva: BAGI–SZATLÓCZKI 2022. 76. o., benne *Vesprimiensis* helyett *Vespremiensisként*), 23-án pedig egy királyi parancslevélben szerepel az aláírók között egy *Vesprimien.*, akit vele tudunk azonosítani (MNL OL, E 21, 1549.12.09/1.). Ezt erősíti meg egy 1553-as levélben szereplő aláírása is, amelynek írásképe megegyezik az előzővel. Mindebből arra következtethetünk, hogy 1549. július 10. és november 16. között történhetett a kinevezés.

⁶ SZÁNTÓ 1985. 152. o., FAZEKAS 2012. 73. o., FAZEKAS 2018. 66. o.

1554. augusztus 3-án erősítette meg – a helyére pedig június 4-én veszprémi püspökként Köves András lépett, aki egészen 1568-ig irányította megmaradt egyházmegyéjét.⁷

Veszprém 1552-es ostromának híre Rómában

A püspöki kinevezések áttekintése során azt láthattuk, hogy az egyházmegye vezetése folyamatos volt e korszakban. A székhely kapcsán azonban olyan változás történt, ami közel két évszázadra meghatározta a püspökség sorsát. Eme, az egyházmegye életében látványos cezúrát jelentő esemény a veszprémi vár 1552-es eleste volt.

Buda 1541-es, valamint Székesfehérvár 1543-as eleste után Veszprém az oszmán-ellenes végvidék egyik fontos dunántúli vára lett. A határmenti erődítményé vált erősség e szerepe viszont összeegyeztethetetlen volt a püspöki rezidencia kívánalmaival, ezért a veszprémi püspök a jóval védettebb sümegi várba tette át a székhelyét.⁸ Döntése megalapozottnak bizonyult, ugyanis az éppen főkapitány nélkül maradt várat 1552. május végén Khádím Ali budai beglerbég megostromolta és elfoglalta.⁹

Az eseményekről Martinengo nuncius is részletekbe menően értesítette Rómát. Május 30-án már arról jelentett, hogy a törökök Veszprémnél, „*egy magyarországi püspöki városonál*” vannak, amely Stájerország közelében fekszik, és nincsen jól ellátva katonasággal, valamint rossz állapotban van.¹⁰ A hétezer fős oszmán had már ostromolja a várat, és habár sok embert vesztettek, de a dunántúli erősség bizonyosan elveszik, és az itáliai segélyhadakkal közeledő Sforza Pallavicininek sincs reménye a vár felmentésére.¹¹

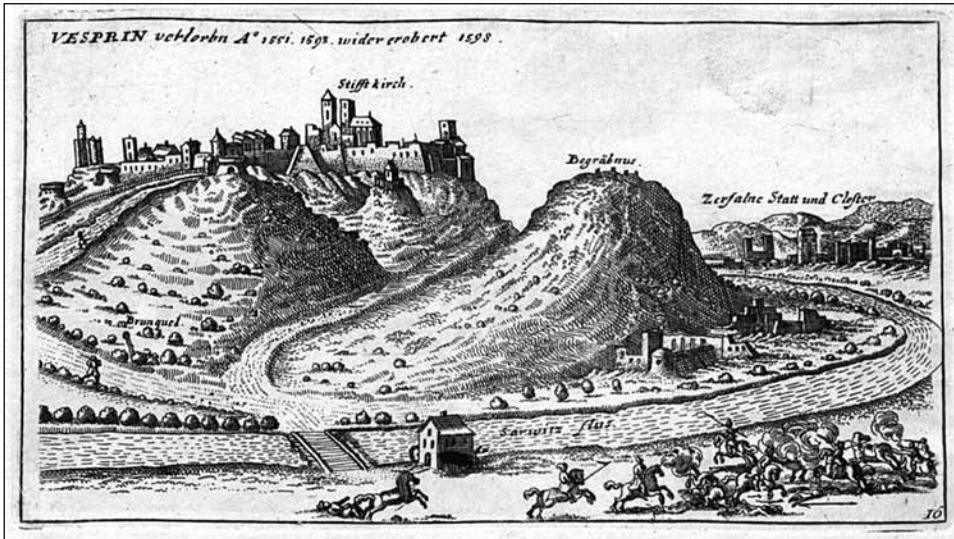
⁷ GOETZ 1965. 242. o. Az uralkodó próbált mentegetőzni a nuncius előtt, amiért az általa kinevezett püspökök a pápai megerősítés előtt már elfoglalták a helyüket, s emellett „*a király megmutatta, hogy megszívoleli szavaimat, és megerősítette, hogy nem akar beleegyezni semmibe, ami ellenkezik e szentszék parancsaival.*” GOETZ 1965. 250. o., FAZEKAS 2018. 75. o.

⁸ FAZEKAS 2018. 71. o.

⁹ SZÁNTÓ 1970., BAGI-SZATLÓCZKI 2022. 25–34. o., BAGI 2023. 10. o.

¹⁰ Erasm von Teufel május 19-én szintén arról írt Nádasdi Tamásnak, hogy Veszprém megvédéséhez sem a vár védművei, sem az oda rendelt had nem elegendő. BAGI 2023. 10. o.

¹¹ „*Però non so a che si risolverà Sua Altezza, atteso che' Turchi sono sopra Vesprimio, città episcopale in Hungheria, vicina alla Stiria et non lontana di qua più di 27 leghe, et trovandosi ella poco munita di gente, chè d'alcuni Hungheri in poi, non v'è altro presidio, et di monitioni l'hanno ridotta a mal termine. Et se bene, per avisi di hoggi, Turchi in un assalto che l'altro hieri, doppio la batteria, le dierono, v'habbiano perduti da cento cinquanta huomini con novanta de' doi soli de' nostri, tuttavia dicono che al sicuro si perderà, non essendovi mandato soccorso; il quale difficilmente vi può andare, con tutto che alcune bande di gente d'arme di Slesia cavalchino a quella volta, et sia scritto con diligentia al s. Sforza, che di camino vegga di soccorrerla, perchè, o non potranno*

Veszprém a kora újkorban. Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomatványok Tára (App. M. 1038/16, TA 53 A-46)

A Bécsben tartózkodó nuncius június 5-én már tudott a hatszáz ember által védett vár elfoglalásáról, és a várat őrzők lemészárlásáról.¹² Ekkor tudósította a nuncius Rómát arról, hogy a budai beglerbég azért támadta meg Veszprémet, mert tudta, hogy Paksy János kapitány Komáromba ment, illetve a várban maradt katonák gyengén voltak felszerelve, valamint rosszul voltak ellátva. A beglerbég pár napig ágyúzta a várat, miközben a szorongató pénzhiány miatt Castaldo és Sforza hadai is szűkölködtek. Martinengo úgy tudta, hogy a magyarok a vár eleste miatt elégedetlenek, Castaldo pénzt és embert kért, ám egyiket sem kapja meg, miközben Veszprém után Sümeg – ugyanezen püspökség másik vára – ellen indul a török.¹³

arrivare in tempo, o, havendo tempo d'arrivarvi, essendo pochi a petto a' nemici, che sono da sette mille, non si spera frutto dal canto loro." GOETZ 1965. 156. o. A várat május 20-án zárták körbe, és az ostromról szóló hírek az udvarban május 28-án terjedtek el. VERESS D. 1983. 59. o., SZÁNTÓ 1985. 97. o. A vár felmentésének szervezése az ostrom közben elkezdődött, habár nem járt sikerrel. pl. MNL OL, E 21, 1552. 06. 01. Ugyanakkor Martinengo jól tudta, hogy Sforza Pallavicininek, valamint az Itáliában toborzott zsoldosainak azt a parancsot adták, hogy vonuljanak Veszprém felmentésére. BAGI 2023. 11. o.

¹² Ferdinánd király római ágense, Don Diego Lasso is a nunciust sejtette 1552. július elején kelt levelében a hír forrásának. ÖStA HHStA, Rom, Dipl. Korr., Kart. 13, fol. 207v (július 4-re datálva), 210v (július 3-ra datálva).

¹³ „Vesprimio, che dicevano haver pochissimo presidio, trovo che era guardato da seicento Hung-

*Girolamo Martinengo nuncius mellképe
(Andrea de Abbiatis alkotása).*

Forrás: Paolo Guerrini: Una celebre famiglia lombarda: i conti di Martinengo. Brescia, 1930. 480–481. (XXIX.)

Martinengo adatai többségében feletébb megbízhatóak, ugyanakkor utóbbi esetben téves információt közölt Rómával: bár Veszprém eleste után az ott hagyott oszmán helyőrség a sümegi vár tartományát is felprédálta, de Sümeg ostroma végül nem következett be, ugyanis Ali pasa ezek után visszatért Budára, hogy aztán észak felé induljon tovább a honti és nógárdi várak ellen.¹⁴

A diplomáciai ügyeket intéző Del Monte bíboros július 2-án válaszolt a nuncius leveleire. Levelében tudatta, hogy Veszprém elvesztét a pápa és a bíborosi kollégium is fájlalta, utóbbi július ele-

heri, et pure con la morte di tutti, et d'ogni altro, picciolo et grande, mascolo et femina, su gl'occhi nostri senza poterlo soccorrere fu preso per forza da' Turchi. Quali, usciti di Buda, come già scrissi, et pabulum ire fingentes, intendendo che il capitano era ito in Comaro, et che gli soldati - poco vettovagliati et manco monitionati - tra sè erano in disparere, una notte prima vi arrivorono che colloro odorassero che fossero per andarvi. Et in pochissimi giorni, battendolo con grossi canoni, che per cosa di consideratione furono portate qua delle sue palle, l'hanno expugnato con tanta mala contentezza della natione hunghera, che è meraviglia sentirgli, quando confidentemente ragionano con qualche suo amico. Perchè in vero, et per la diffidentia in che sono entrati, et per la reputatione, et per l'importantia del luogo - che potrebbe essere porta a molti altri - è stata segnalata fattura. Ma, come che qua sia carestia di molte cose, quella del denaio mi pare la maggiore, o vero lo serbano ad altra necessità. Il Castaldo instà per denari et gente, però nè denari nè gente vi si manda. Il s. Hippolyto Pallavicino, mandato dal s. Sforza per denari di dare una paga agli Italiani, che non passano due mille, pena anch'egli havergli. Et in questa strettezza s'intende che gl'istessi Turchi (chè de' freschi non ne sono anchora venuti), doppo la presa di Vesprimio, assediano Simek, castello del medesimo vescovato, et che Acmat bassà è gionto nel Serimio, dove si trattiene col beglerbey, aspettando nove genti et novi ordini del suo signore."
GOETZ 1965. 157–158. o., „Szondy is csak arról tudja értesíteni Nádasdyt, hogy »Beszprimet heted napra vették meg, még meg nem vehették volna, ha hitre meg nem adták volna, de hitre adták meg s mind levágták őket benne.«” SZALAY 1861. 95. o., ISTVÁNNFFY 2003. 182–184. o., KULCSÁR 1977. 608–609. o.

¹⁴ SZÁNTÓ 1985. 100–101. o. Az ostrom után viszont a Sümeghez közel fekvő devecséri várat is elfoglalta az oszmán sereg július 14-én. VERESS D. 1983. 61–62. o.

jén értesült a hírről.¹⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy Veszprém elvesztésének híre nem csak Martinengón keresztül jutott el az Örök Városba. I. Ferdinánd király levélben értesítette a Szentszéket a vár elestéről, valamint az Erdélyt ért oszmán támadásokról, és kérte Róma segítségét. Ez ügyben a pápa egy hét bíborosból álló bizottságot állított fel, melynek későbbi működéséről nincs adatunk.¹⁶

Martinengón kívül Ludovico Beccadelli velencei nuncius is megemlékezett június 18-i jelentésében Veszprém ostromáról, amelyben egy Bécsből Milánóba tartó embertől hallott – kevésbé hiteles, ám annál érdekesebb – híreit osztotta meg Del Montéval. Értesülései szerint Miksa főherceg azon dolgozik, hogy minél több katonát küldjön Magyarországra, ahol a törökök a királyság egyik fontos városát, Veszprémet ostromolják 10 000 lovassal. Ezt követően a hír hozója arról is beszámolt, hogy Villachba érkezve azt hallotta, hogy a magyar, cseh, valamint Sforza Pallavicini által vezetett itáliai hadak felmentették Veszprémet, aminek következtében az oszmán hadak Székesfehérvárra vonultak vissza, ahol a keresztény erők ostrom alá vették őket. Végezetül a magyarok szerint jól felkészültek az oszmánok elleni harcra és a védekezésre.¹⁷

¹⁵ „Dopo l’ultime mie a Vostra Signoria, si sono havute le sue di 24 et 30 di maggio et 5 del passato, del ragguaglio delle quali Nostro Signore è restato, al solito, ben satisfatto, per quel che spetti alla diligentia di Vostra Signoria; chè, quanto all’effetto della perdita di Vesprimio, può esser certa che a Sua Santità è stata di quel dispiacere che non si può facilmente exprimere, et così a tutto il sacro collegio, al quale si comunicò hier mattina, con l’occasione del sussidio che quel Serenissimo re ha fatto chiedere a Sua Santità novamente. Sopra di che Sua Beatitudine parlò tanto ferventemente, et mostrò tanto buona volontà verso la conservatione di quella nobilissima provincia che, se in alcuna parte potessero corrispondere le forze, quello che è altre volte stato fatto dalli pontefici suoi predecessori sarebbe reputato poca cosa. Tuttavolta, acciò che, in questo caso, si superasse ogni difficoltà, Sua Beatitudine deputò alcuni cardinali, amorevolissimi di Sua Maiesta Regia et altrettante gelosi della conservatione di quel resto d’Hungaria, con autorità amplissima di poter disporre liberamente di tutto quello che trovaranno, che S. Sta habbia sopra il pane suo cotidiano.” GOETZ 1965. 168. o.

¹⁶ A levelet a Palazzo Veneziaában tartott konzisztóriumon olvasták fel, a bizottság tagjai közül a következők ismertek: Giovanni Domenico de Cupis, Giampietro Caraffa (a későbbi IV. Pál pápa), Juan Alvarez y Alva de Toledo, Girolamo Verallo, Guido Ascanio Sforza. TUSOR–NEMES 2011. 105–106. o., TUSOR 2014. 236. o. Megjegyzendő, hogy Toledo és Verallo ezen kívül is többször foglalkoztak magyar vonatkozású ügyekkel.

¹⁷ Ludovico Beccadelli velencei nuncius jelentése Innocenzio Del Monte bíboroshoz, Vence, 1552. június 18.: „Capitò qui, tre di sono, un gentilhommo del Re de Boemia che va a Milano, il qual mi disse che partì da Vienna al primo di questo, ov’era il Re Massimiliano che non attendeva ad altro che a mandar gente più che poteva a soccorso dell’Ongaria, la qual era infestata da’ turchi che a quel tempo assediavano Vesprimio, città notabile in Ongaria, et erano da 10.000 cavalli turchi; ma disse che da poi, giunto a Villacco, havea inteso come quella terra era stata soccorsa da cavalli ongari et boemi et le fantarie che ha menati d’Italia il sig. Sforza et che i turchi s’erano retirati in Albaregale, ove da’ christiani erano stati assediati; et diceva che gli ongari erano benissimo riso luti di combattere e diffendersi da’ turchi et che fra pochi di il prin

Végezetül érdemes kiemelni, hogy nem csak Rómában és Velencében, hanem Itália más udvaraiban is tudtak Veszprém ostromáról. Többek közt a mantovai hercegség is értesült Veszprém elestéről: a Villach melletti Pontebbából 1552. június 20-án küldték el egy passauai levélre hivatkozva a hírt, miszerint miután elfoglalták a törökök Veszprém városát, a váradi bíboros területét,¹⁸ a várat is megkaparintották, mert a Miksa által küldött segítség nem érkezett meg időben.¹⁹

Összességében tehát azt láthatjuk, hogy – Eger ostromához hasonlóan²⁰ – Veszprém elfoglalásának híre több csatornán keresztül jutott el Rómába, s komoly visszhangot váltott ki az Örök Városban.

Veszprémből Trientbe?

A kora újkori katolikus felekezetszerveződés origója az 1545 és 1563 között ülésező Trienti (Trentói) Zsinat volt, amely alapjaiban újította meg a katolikus egyházat, valamint szilárd kereteket biztosított neki a későbbi századok során is. E neves consiliumnak is van egy kevésbé ismert veszprémi vonatkozása.

A zsinatot hosszú előkészítő munka előzte meg. III. Pál pápa (1534–1549) már 1536-ban közölte az I. Ferdinánd mellé rendelt nunciussal, hogy a tervezett gyűlésre a magyar főpapokat is meg kell hívni. A trónviszályok és az oszmán hadak előretörésének árnyékában élő magyar főpapság azonban nem tartozott a zsinat hívei közé. Várday Pál esztergomi érsek egyenesen úgy gondolta, hogy nem zsinatra, hanem az egyház egyetemes reformjára, illetve a törökök elleni seregre volna inkább szükség. Ezért 1541-ben a Királyság vallási viszonyaira,

cipe Ferdinando si dovea partire et andare in Boemia.” GAETA 1967. 123. o. Velence a korabeli európai információ-áramlás egyik legfontosabb központjának számított, s különös figyelemmel kísérte a Signoria a magyarországi eseményeket. Ennek következtében a veszprémi püspökök is feltűnnek a korabeli velencei forrásokban. Vö. KANÁSZ 2022., SZOVÁK 2023. 232. o. Ld. továbbá Oláh Miklós Ferdinánd királynak írt június 23-i levelét: *„Video certe et circa Wesprimium et alibi omnia fere loca finitima firmioribus egere praesidiis ac tum hac tum aliis de causis felicem Sacrae Maiestatis Vestrae reditum non mediocriter esse necessarium; confido autem eandem et ista satis intelligere, et cum primum potuerit ad fideles suos in haec loca reversuram. Dominus Deus servet Sacram Maiestatem Vestram felicem et incolumem quam diutissime.*” OLAHUS 2022. 499. o.

¹⁸ A levél írója itt valószínűleg tévesen azt hitte, hogy Veszprém a keleti országrészben, a Partium környékén, Fráter György birtokában lehetett.

¹⁹ *„Che sera havuto da Passau per lettere di XVII che Turchi doppo la presa fatta della Citta di Vespemia, luogo del Card. Varadino, havevano preso anche il castello per non essere arrivato a tempo il soccorso, mandato dal Re Massimiano et che si temea di peggio non vi mettendo Dio la mano.*” ASMn, Archivio Gonzaga, Corrispondenza Estera, E.II.3. b. 445. 549. o.

²⁰ KANÁSZ: Eger.

valamint a török elleni készülődésre hivatkozva kimentette magát a részvétel alól. Az uralkodó helyettesül Kecseti Márton veszprémi püspököt szemelte ki.²¹ Ő viszont – valószínűleg az oszmán támadások miatt – végül nem kelt útra. Így állt elő az a helyzet, hogy a zsinat első szakaszában a katolikus királyságok közül csak Lengyelország és Magyarország nem képviseltette magát.²²

A Trienti Zsinat korabeli ábrázolása.

Forrás: Biblioteca Digitale Trentina, TI I f 039.

A püspök vallomása

A Veszprém és Róma közötti kapcsolatok egy különleges szegmensét jelenti a Fráter György meggyilkolása kapcsán indított szentszéki vizsgálat. Ennek keretében ugyanis a szentszék I. Ferdinánd mellé rendelt nunciusa, Martinengo apát irányításával több mint 130, részletes tanúvallomás készült 1553-ban.²³

A tanúk között találjuk Bornemissza Pál veszprémi püspököt is. Vallomástételének részleteit és időpontját is rekonstruálni tudjuk. 1553. március 14-én I. Ferdinánd ügyvédjei Grácban keresték fel Martinengo nunciust, és megnevezték

²¹ ETE IV. 180. o.

²² TÓTH 1999. 342. o.

²³ A nuncius magyarországi tevékenységéről, valamint a szentszéki vizsgálatról: KANÁSZ 2022.

*Fráter György meggyilkolása.
Istókovits Kálmán 1947-ben készült
festménye a Központi Papnevelő Intézetben.
A szerző felvétele*

az egykori bíboros életéről valló első tanúkat: Oláh Miklós kancellárt és Bornemissza Pál veszprémi püspököt, valamint Pesty Ferencet, Heinrich Wolfgang Kneisslt és Scheiber Farkast.²⁴ A hűségeskü alóli felmentést valamennyien megkapták, Martinengo pedig március 15-én maga elé idézte a nevezett személyeket, és megkezdődött a tanúvallomások felvétele.

Bornemissza Pál március 18-án kereste fel gráci szállásán a nunciust, ekkor került sor az ő tanúvallomásának felvételére.²⁵ A tanút előkészített pontok alapján kérdezték ki. Ebből több érdekes adatot tudhatunk meg a püspök és Fráter

György, valamint a korabeli magyar püspöki kar tagjai közötti kapcsolatokról, illetve a meggyilkolt érsek viselt dolgairól. Ugyanakkor számunkra azért is fontos e tanúvallomás, mert a legelső kérdőpontban az is kiderül, hogy maga a veszprémi püspök Pécssett született, illetve elmúlt a tanúvallomás időpontjában ötven éves. Az általa elmondottak sok értékes adatot nyújtanak a korabeli magyarországi viszonyokra vonatkozóan, azonban mivel minderre az erdélyi püspökké történő kinevezése előtt került sor, így a tanút kijelölő Habsburg adminisztráció valószínűleg nem tartott attól, hogy vallomása káros lehet I. Ferdinánd számára.²⁶

Kitekintés

Az eddigiekben a XVI. század közepének összetett veszprémi–szentszéki kapcsolatait tekintettük át. Mindezek mellett a század korábbi és későbbi évti-

²⁴ ÖStA HHStA, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, 72. Konv.B. fol. 112r. Bornemissza már 1553. január 15-én is Grácban tartózkodott. MNL OL, P 1314, No. 7154.

²⁵ AAV, Archivum Arcis, Armadio, 1711. 196r–200r., Misc. Arm. II, vol. 61. fol. 99r–103r. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának egy újkori másolata alapján kiadva: PAPO–NÉMETH 2020.

²⁶ Hozzá hasonlóan három további tanú is vallomása után nem sokkal kapott új egyházi pozíciót: Újlaky Ferenc győri püspök az egri, Verancsics Antal pornói apát a pécsi egyházmegye élére került, Oláh Miklós egri püspök pedig esztergomi érsek lett.

zedei során is több ismeretlen, vagy alig hasznosított forrás található. Ilyennek tekinthetők a nunciusi levelezések, melyekben a veszprémi püspökök többször is feltűnnek.²⁷ A parmai levéltár Farnese-gyűjteményének ez irányú átnézése is érdekes eredményekkel kecsegtet. Ilyennek számít Johann Fabri (Faber) bécsi püspök 1540. június 20-án, III. Pál pápának kelt levele, melyben Juncker Jánost, a veszprémi Mindenszentek-társaskáptalan prépostját, budai nagyprépostot nándorfehérvári püspökként suffragáneus püspökké nevezzék ki.²⁸ E levélben a prépostról méltató sorokkal emlékezett meg a bécsi püspök, becsületes, körültekintő, tanult, valamint élete delelőjén álló férfiként mutatva be a kiszemeltet.²⁹ Végül a levél alapján Juncker veszprémi préposti hivatalviselési idejének utolsó ismert dátumát is 1539-ről 1540-re tehetjük.³⁰

Mindemellett a vár 1566-os és 1593-as ostromairól is találunk szentszéki forrásokat: 1566-ban a Bécsből érkező hírekben szerepelt, hogy a budai basa többek közt Veszprém és Tata elvesztéséért a fejével fizetett.³¹ Caesaris Speciani nuncius pedig arról ír 1593. október 7-én Prágából Cinzio Aldobrandininek, hogy Veszprém közelében egyesültek a támadásra készülő oszmán hadak Veszprém vagy Pápa megtámadására.³²

Az eddigi részletesen bemutatott források, illetve a felvillantott példák arra figyelmeztetik a kutatókat, hogy a korszak veszprémi vonatkozású eseményeinek módszeres feltárása és megértése érdekében elkerülhetetlen a szentszéki források minél teljesebb bevonása.

²⁷ Pl. 1539-ben: FRIEDENSBURG (1893) 294. o., 1568-ban: AAV, Segreteria di Stato, Germania vol. 66. fol. 387v., 1571-ben: AAV, Segreteria di Stato, Germania vol. 64.fol. 15v., RAINER 1967. 34. o.

²⁸ „*Non dubito quin Santitas Vestra recenti teneat memoria, quomodo ante menses aliquot apud Sanctitatem Vestram pro venerabili et honesto domino Joanne Juncker ecclesiae Vesprimiensis omnium sanctorum praeposito ac archipresbitero Budensi humilime intercesserim. Ut Sanctitas Vestra iuxta petita ipsius eum in suffraganeum sub titulo episcopatus Nordernalbensis, quod alias Belgradum sive Albagreca appellatur, in regno Hungariae sito, et ab infidelibus Turcis plane occupato ...*” ASPr, Carteggio Farnesiano e Borbonico Estero, b. 86. Regesztában: KOLLÁNYI 1905. 341. o.

²⁹ „*... hunc prepositum Vesprimiensem, virum honestium prudentem, et egregie doctum, aetate pollentem, adeoque quoad functionem illam episcopalem maxime idoneus videatur ...*” ASPr, Carteggio Farnesiano e Borbonico Estero, b. 86.

³⁰ Vö. KARLINSZKY 2022. 56–57. o.

³¹ ASPr, Carteggio Farnesiano e Borbonico Estero, b. 88. 1566. 11v.

³² „*Hieri hebbi lettere di Viena dei 2 di questo, che mi dicevano che ci erano nuove certe che Sinam Bassá si era congionto col Bassá di Buda cinque leghe vicino a Vesprimo, con pensiero di pigliare in un medesimo tempo Vesprino et un'altro luoco che si chiama Pappa et se la cosa gli riesce, come si dubita, potrà andare a Vienna non altrimenti che se avesse preso Canisia et quello che é peggio, adesso non ci é quel soccorso di gente nostra che saria necessarissimo se Iddio benedetto non fa miracoli.*” PAZDEROVÁ 2016. 976–977. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

AAV = Archivio Apostolico Vaticano (Città del Vaticano)

ASMn = Archivio di Stato di Mantova

ASPr = Archivio di Stato di Parma

ÖStA HHStA = Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

BAGI Zoltán Péter–SZATLÓCZKI Gábor (2022): *Források Veszprém kora újkori történetéhez 1538–1566*. Veszprém.

BAGI Zoltán Péter (2023): Veszprém eleste és visszafoglalása (1552–1566). *Veszprémi Szemle*, 2023/2. 5–30. o.

ETE IV. *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1542–1547*. IV. Szerk. Karácsi János – Kollányi Ferenc, Budapest, 1909.

FAZEKAS István (2011): Katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig. In: *„In labore fructus”*. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye múltjából. Szerk. Nemes Gábor – Vajk Ádám. Győr. 103–117. o.

FAZEKAS István (2012): A magyar püspökök pápai megerősítése (kinevezése) 1554-ben (Bécsi levéltári források tükrében). In: *Magyarország és a római Szentszék (Források és tárolatok)*. *Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Szerk. Tusor Péter. Budapest–Róma. (Collectanea Vaticana Hungariae I/8.) 71–84. o.

FAZEKAS István (2014): *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr.

FAZEKAS István (2018): A 16. század második felének veszprémi püspökei bécsi levéltári források tükrében. In: *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. Szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 32.) 65–80. o.

FEDELES Tamás (2021): A veszprémi egyházmegye és az Apostoli Kamara érintkezési pontjai a késő középkorban (1387–1523). In: *„Capella reginalis”. A veszprémi püspökség a középkorban*. Szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 38.) 93–122. o.

FRIEDENSBURG (1893): *Legation Alexanders 1538–1539*. 2. Gotha. (Nuntiaturberichte aus Deutschland I/4.)

GAETA, Franco (1967): *Nunziature di Venezia. (2 gennaio 1552 – 14 luglio 1554)*. 6. Roma.

GOETZ, Helmut (1965): *Nuntiaturs des Girolamo Martinengo (1550–1554)*. Tübingen. (Nuntiatursberichte aus Deutschland I/16.)

ISTVÁNFY Miklós (2003): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2. s.a.r. Benits Péter. Budapest.

KANÁSZ Viktor (2022): Többszólamú hírek? Pápai nunciusok jelentései Magyarországról a 16. század közepén. In: *Magyarország és a római Szentszék III. (Exquisitae lucubrations Cornelio Szovák amicabiliter dicatae)*. Szerk. Tusor Péter – Kanász Viktor. Budapest–Róma. (Collectanea Vaticana Hungariae I/21.) 195–209. o.

KANÁSZ Viktor: Eger 1552-es ostroma és a szentszéki diplomácia. In: *Itália öröksége Egerben*. Dobó István Vármúzeum, Eger [megjelenés alatt]

- KARLINSZKY Balázs (2022): *A veszprémi székeskáptalan archontológiája 1079–1556*. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 39.)
- KOLLÁNYI Ferencz (1905): Regesták a római és párizsi levéltárakból. Közli: Dr. Kollányi Ferencz, *Magyar Történelmi Társaság Társulása*, 4. (1905) 6. 311–376. o.
- KULCSÁR Péter (1977): *Humanista történetírók*. Budapest.
- LACZLAVIK György (2018): Veszprémi püspök 1511–1549 között. In: *Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században*. Szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 32.) 47–63. o.
- NEMES Gábor (2018): Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: *Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században*. Szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 32.) 9–46. o.
- NEMES Gábor (2021): A veszprémi egyházmegye kapcsolata a Római Kúriával a késő középkorban In: *„Capella reginalis”. A veszprémi püspökség a középkorban*. Szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 38.) 123–155. o.
- OLAHUS, Nicolaus (2022): *Epistulae. 1534–1553*. II. Edidit, introduxit et commentariis instruxit: Emőke Rita Szilágyi. Budapest.
- PAPÓ, Adriano–NÉMETH, Gizella (2020): La testimonianza del vescovo di Veszprém Pál Bornemisza al processo per l'assassinio di Frate Giorgio Martinuzzi. 1553. *Crisia*, 50. (2020) 115–130. o.
- PAZDEROVÁ, Alena (2016): *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592-1628. Tomus II. Epistulae et acta Caesaris Speciani, 1592–1598*. Praeae.
- RAINER, Johann (1967): *Nuntius G. Delfino und Kardinallegat G. F. Commendone 1571-1572*. Graz–Köln. (Nuntiaturreportage aus Deutschland II/8.)
- SZALAY Ágoston (1861): *Négyszáz magyar levél a XVI. századból*. 1504–1560. Pest.
- SZÁNTÓ Imre (1970): Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedése a Dunántúlon 1552-ben. A *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9. Szerk. Éri István. Veszprém. 49–54. o.
- SZÁNTÓ Imre (1985): *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*. Budapest.
- SZOVÁK Márton (2023): *A történetírás határán. Marin Sanudo naplójának forrásai és magyar vonatkozásai*. [Doktori (PhD) értekezés] PPKÉ BTK, Budapest.
- TÓTH István György (1999): A Trentói Zsinat és Magyarország. *Vigilia*, 64. (1999) 5. 339–347. o.
- TUSOR Péter–NEMES Gábor (2011): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. Budapest–Róma. (CVH I/7.)
- TUSOR Péter (2014): A konstanzi bulla „alkalmazása”. A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században. In: *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi Zsinat 600. évfordulója alkalmából*. szerk. Bárány Attila–Pósán László. Debrecen. 219–239.
- VERESS D. Csaba (1983): *Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete*. Budapest.

Az avar kor embere Veszprém környékén

TÓTH GÁBOR

*„Magam jelenleg arra törekszem,
hogy a száraz tudományos vázra az élet leplét borítsam.
A megsárgult csontokra visszavarázsolom a húst s a szerszámokat kézbe adom.”*
(Bendefy-Benda László, 1934)¹

Bevezető

A Kárpát-medencében a VI–VIII. századra datálható avar kor bővelkedik régészeti emlékekben.² Az ország területéről már több tízezernyi feltárt sír ismert; jelentős lelőhelyeket találunk Veszprémben és környékén is.³ Az újabb lelőhelyek és a régészeti leletanyag tükrében ez a régió különleges szerepet játszhat az avar kor megismerésében.⁴ Ugyanakkor az avar korban élt emberekről viszonylag keveset tudunk. Lipták Pál⁵ és Éry Kinga⁶ összegzései alapján tudható, hogy az avarság embertani típusait és egyéb biológiai jellemzőit vizsgálva tisztázatlan háttérű, heterogén népesség(ek)ről beszélhetünk. Az embertani típusok és az avarok regionális csoportjainak meghatározása alapján az avarság 85%-a jellemzően europid jellegű. Köztük a hosszúfejűek (nordikus, mediterrán, Cromagnoid-A) aránya kissé magasabb, mint a rövidfejűeké. Csupán 10%-uk mongolid jellegű, amihez még 5%-ban az europo-mongolidok társulnak. Vezető rétegükben erősebbek a mongolid jellegek. A Dunántúlon keletről nyugatra haladva a hosszú koponyaalkatúak aránya fokozódik. A kora-, közép- és késő avar kort összehasonlítva nincs igazán különbség az embertani jellemzőkben. Az europid komponensek a kelet-európai lombardó övezet déli sávjának egykori népessé-

¹ BENDEFY-BENDA 1934. 10–12. o.

² VIDA 2003. 302–308., SZÓKE 2003. 308–312. o.

³ SZENTPÉTERI 2002. I. 412–414. o.

⁴ S. PERÉMI 2020.

⁵ LIPTÁK 1980. 313–316. o. LIPTÁK 1983. 48–95. o.

⁶ ÉRY 1991. 31–32. o.

geivel-, a mongolid összetevők pedig Belső- vagy Kelet-Ázsia egykori népességeivel mutatnak kapcsolatot.

Ezek a meghatározások mindössze alig 100 embertanilag feldolgozott lelőhely körülbelül 3000 csontvázmaradványai alapján születtek! Azonban a napjainkban megjelenő, újabb embertani szériák eredményeit közlő tanulmányok sem cáfolják ezeket a megállapításokat – legfeljebb pontosítják azokat.

Joggal kérdezhetjük: ismerjük-e a mai Veszprém területén és környékén élt avarokat? Tudjuk-e, milyenek voltak halandósági- és népesedési viszonyaik, életmódjuk, betegségeik? Jelen összefoglaló a biológiai rekonstrukció módszerével ezekre a kérdésekre próbál választ adni.

Anyag és módszer

Veszprémben, a Jutas városrészen végzett ásatások eredményeinek 1931-es közlése a legkorábbi jelentős hazai antropológiai eredmények közé tartozik.⁷ Ugyanebben a tanulmányban a közeli Öskü avar kori síranyagának jellemzése is megtörtént. Sajnálatos módon azonban ekkor a becsülhetően 800–900 sírnak csupán töredékén – mindössze 37 koponyán és 9 vázon történt embertani vizsgálat. Vannak még közölt adatok Veszprémből a Vörös Október út [Szt. István út] (Tejüzem) lelőhely 17 sírjáról,⁸ a Kádártai úti lakótelep 29 sírjáról,⁹ Gelemér (Litér) 28 sírjáról.¹⁰ Feldolgozásra került Veszprém, Csucskai-dűlő lelőhelyről 79 egyén csontvázmaradványa is.¹¹ Ehhez az összességében véve 190 egyénhez még hozzá csatlakozik a vizsgálat alatt álló közeli, 583 sírból álló avar- és honfoglalás kori temető humán csontanyagának egy részlete Balatonud-

*Vörös Október (Tejüzem). 7. sír. 43-47 éves férfi.
Térdzületek csontjainak sérülés utáni
degeneratív elváltozásai*

⁷ BARTUCZ 1931.

⁸ TÓTH 2014.

⁹ TÓTH 2014.

¹⁰ TÓTH-SZVATH 2019.

¹¹ TÓTH megjelenés alatt.

vari, Fövenyes lelőhelyről.¹² Ez utóbbi lelőhely elemzéséhez kapcsolódóan nemi hovatarozásra vonatkozóan genetikai vizsgálat¹³ és az avar kori sírokból előkerült ételmaradványok (állati csontok) vizsgálata¹⁴ is történt. A régió temetőiből származó csontmaradványok embertani értékelését megnehezíti, hogy a csontanyag a térség talajtani adottságai és az évszázadok során történt bolygatások miatt gyakran korhadt és hiányos.

Az avar kor embere Veszprémben és környékén

Az egyes lelőhelyek csontanyagának vizsgálata megerősíti azokat az ismereteinket, miszerint az avar kori népességek nagyon keverték, heterogén összetételűek. Megtalálhatóak az europid típusok és a mongolid jellegek is. A felsorolt temetőkben az arányokban látunk különbséget az egyes típusok gyakoriságában, de ez nem azt jelenti, hogy az egyes temetőkben feltárt egykori népcsoportok egymástól elkülönülve őrizték volna etnikai zártságukat. Rokonházasságok következtében felszaporodhattak volna a koponyákon és vázcsontokon megfigyelhető epigenetikus jellegek, anatómiai variációk és a különböző fejlődési rendellenességek. Ezek közül több is előfordul az egyes sírok csontanyagában, azonban csak véletlenszerűen. Ilyen például a koponya lapos csontjai közti fő varratok rendellenessége miatt kialakuló varratcsontok. A gerinc egyes szakaszain a csigolya variációk vagy a szegycsont és a bordák csontosodási zavara, illetve a végtagcsontok ilyen jellegű változatai. Ezek előfordulása jellemzően nem halmozott, tehát a zárt házassági rendszer nem lehetett jellemző.

Az embertani sajátosságok és a csontméretek alapján jól beazonosítható, hogy melyik népességek között történt házassági kapcsolat. Csucsikai-dűlő esetében meglepő az (europo)mongolidok szokatlanul magas gyakorisága. Ez a jelenség a többi, Veszprém környéki avar temető esetében nem jellemző. Felmerül, hogy esetlegesen eltérő népegről lehet szó, vagy pedig későbbi érkezés miatt a keleti eredetű komponensek aránya még nem csökkent le.¹⁵ Ez nem csak a kora avar korban fordulhat elő (újonnan bevándorlók), hanem a késői időszakban is: nem zárható ki újabb keleti eredetű csoportok bevándorlása. Ezen túl a házassági rendszer szabályain keresztül is fennmaradhat döntően keleti formakör akár generációkon keresztül. Esetleges további nyugat eurázsiai bekeveredés esetében sem kell, hogy feltétlenül erősek legyenek a keleti gyökerek.

¹² HORVÁTHNÉ TOBISCHKA–TÓTH–KORDOS 2016.

¹³ DRASKÓCZI–SCHMIDTHOFFER–TÓTH–MOLNÁR 2015.

¹⁴ HORVÁTHNÉ TOBISCHKA–NAGY 2016.

¹⁵ Mivel nem kora avar kori temetőről van szó, ezért kizárható, hogy a korai érkezéssel magyarázzuk a magas mongolid gyakoriságot.

Litér. SNR 252. 9–11 éves gyermek. Fogváltás.

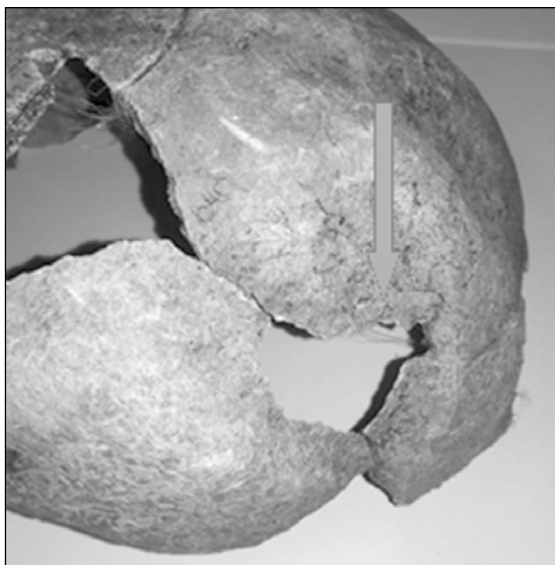
A férfiak és a nők aránya kiegyenlítettnek tekinthető, tehát letelepedett, viszonylag békés életmódot folytattak; harci cselekmények miatt a férfiak nem hagyták el gyakran otthonaikat, hogy esetlegesen lakóhelyüktől távolabb temessék el őket. Általánosságban jellemző a kisgyermekkorban elhaltak hiánya a temetőben. Ennek akár természetes oka is lehet (erózió pusztítása, kisebb csontok gyorsabb porladása), de nem zárhatóak ki különböző szokások sem, amik ezt a hiányt eredményezik (kisebb sírmélység miatti sírpusztulások, kisgyermekek máshová temetése). A születéskor várható élettartam alacsony, mindössze 19 év körüli. Ha valaki férfiként megélte a 15–19 éves kort, akkor várható élettartama további 25 évre-, nőként pedig mindössze 19 évre tehető. A nők esetében a legmagasabb halandóság a termékeny, fiatal életkorra esik, amikor a szüléssel és gyermekágyi szövődeményekkel magyarázható a magas halandóság. Ezt követi az 50 és 60 év közötti időszak magasabb halandósága. A férfiaknál a 30-as évek kiugrása után viszonylag egyenletesen magas a halandóság. A várható élettartam 30 éves korig a férfiak esetében magasabb érték, majd ezt követően tendenciózusan a nőknél mutatkozik meg a magasabb várható élettartam. 55 éves korig a férfiak túlélése jobb, de a legmagasabb életkori csoportot (65–69 év) csupán nők érték el.

A hosszúcsonatok méretei alapján számított testmagasság átlaga megfelel az avar korra jellemző átlagos értékeknek,¹⁶ bár az egyes szériák esetében itt is

¹⁶ Az avar korban számított átlagos testmagasság férfiak esetében 167,75 cm, nők esetében pedig 157,44 cm. ÉRY 1998. 59. o.

találunk jellemző testmagasságbeli különbségeket. Összehasonlítva a csucskai avarok átlagos testmagassága áll legközelebb az országos átlaghoz (valamint a Kádárta lelőhely átlagaihoz).

A csontsérülések többsége a végtagok csontjain vizsgálható gyógyult törés, bár a koponya gyógyult sérülése is előfordult. Törés általában felnőtteken és főként férfiakon volt észlelhető, utóbbi esetben szinte valamennyi csonton-, a nőknél ritkábban és kevesebb csontfésülésen. A koponya sérülésén gyógyászati beavatkozás nyoma is megőrződött: Csucskai-dűlő lelőhely esetében egy 50–56 éves nő koponyájának bal oldali falcsontján 48 x 53 mm-es, gyógyult beavatkozás trepanációs (koponyalékelés) nyílása vizsgálható. Minden bizonnyal a betört csontdarab eltávolítása volt az egykori sebész célja. A koponya lapos csontjainak belső felszínének elváltozásai utalnak a sérülés és beavatkozás utáni gyógyulás elhúzóadására. Hasonló érdekesség a Gelemér (Litér) egyik sírjában

Csucska. 73. sír. 50–56 éves nő, gyógyult sebészi beavatkozás a koponyán

feltárt fiatal nő esete. Őt mindkét alsó végtagjának térd alatti amputációja után hasra fektetve helyezték a sírba – bár nem lehet kizárni karjainak helyzete alapján, hogy esetlegesen még élve dobták a sírgödörbe. Talán boszorkánynak tarthatták és így próbáltak védekezni, nehogy visszatérjen...

Fertőző megbetegedés következtében kialakult jellegzetes csontelváltozások felnőtteken és gyermekeken is több esetben megjelennek. Általában csak szórványosan, de Csucskai-dűlő egykori lakói közül sokan szenvedtek tbc-ben, aminek jellegzetes csontelváltozásai nagy számban vizsgálhatóak. Ez a fertőző és súlyos kimenetelű betegség részben magyarázhatja a rossz halandósági viszonyokat is. A cseppfertőzéssel terjedő *Mycobacterium tuberculosis* általában légzőszervi formában okoz megbetegedést, de a betegek mintegy 5%-ánál kialakulhatnak jellegzetes csontelváltozások is.¹⁷ Ez alapján feltételezhetjük a csucskai népesség

¹⁷ MARCSIK et al. 2009. 10–11. o.

magas fertőzöttségét (akár inaktív formában is).

Elégtelen táplálkozás és/vagy fertőzések következtében anyagcsere-, illetve vérképzőrendszeri megbetegedések gyermekek és felnőttek csontjain egyaránt fellelhetők. Vashiányos vérszegénység és D-vitamin hiány (angolkór) jellegzetes csontelváltozásai főként gyermekek és nők maradványain árulkodnak a hiánybetegségről.

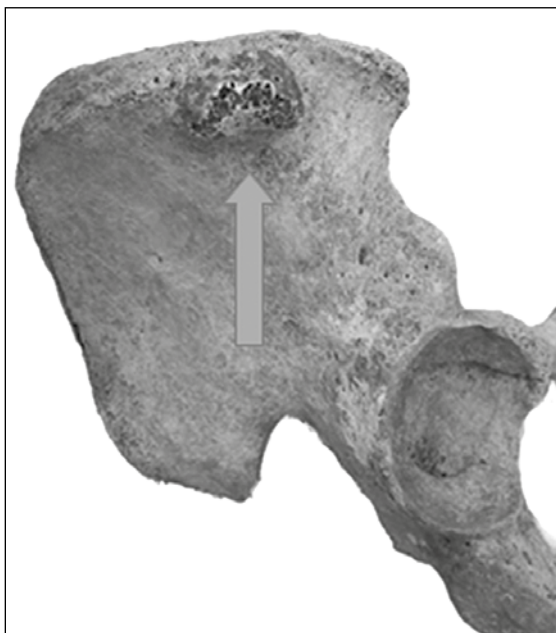
Az ízületi károsodás a népesség gyakori kórformája volt. Érintette a nagy- és kis ízületeket, köztük a gerincet is. A csigolyák degeneratív elváltozásainak kialakulását nem csupán a terheléssel és az életkori változásokkal magyarázhatjuk, háttérben a tuberculosus folyamatok okozta elváltozások is kapcsolatba hozhatók. A gerincnél gyakrabban fordult elő a végtagok fokozott terhelésre kialakult elváltozása. Több férfi is a végtagok módosulásai alapján lovas íjász lehetett.

Nem volt ismeretlen az évekkel túlélt féloldali bénulás, vagy a jóindulatú-, vagy éppen rosszindulatú csontdaganat sem.

A táplálkozás minőségéről is árulkodik a fogazat állapota. Főleg a férfiaknál (minden életkorban) és az idősebb nőknél látható az életbeni fogvesztések magas száma. A fogkő, a fogszű, a gyökeréig lepusztult fog, vagy a kapcsolódóan kialakuló gennyestályogok magas aránya is a fogbetegségek gyakoriságát mutatja. Ez feltehetően

Csucska. 12. sír. 49–55 éves férfi. Tuberculosis okozta elváltozások csigolyákon

Csucska. 59. sír. 22-24 éves férfi. Csontdaganat (osteoblastoma) a csípőlapáton

a letelepedett életmóddal és a szénhidrát-dús táplálkozással is magyarázható. A sírba kerülő ételmellékletek arról árulkodnak, hogy húsétel gyanánt háziállatként fogyasztották a szarvasmarhát, a baromfit, a juhokat és a kecskéket, a sertést, de a lovat és a kutyát is. Vadászott állatként több szarvas és különböző madarak csontjai is előkerültek. Ezek mind fiatal állatok voltak, valószínűleg a halotti tor alkalmával fogyaszthatták őket. Ez a vegyes étrend tükrözi a lehetőségeket: a földművelés, az állattartás és a vadászat egyaránt fontos szerepet játszott a táplálkozásban.¹⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARTUCZ Lajos (1931): Die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Jutas und Öskü. In: Rhé, Gy. – Fettich, N.: *Jutas und Öskü*. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn mit einem anthropologischen Anhang von L. Bartucz. Seminarium Kondakovianum, Skythika, 4, Prag, 75–90. o.
- BENDEFY-BENDA László (1934): *Ősidők, ősemberek, I.* A Magyar Etiópiai Expedíció Országos Bizottságának Kiadása, Budapest.
- DRASKÓCZI Lilla – SCHMIDTHOFFER Ildikó – TÓTH Gábor – MOLNÁR Péter (2015): Biológiai nem meghatározása archeológiai mintákból. In: Baráth Kornél, Scheidné Nagy Tóth Erika (szerk.): *A tudományért és a tehetségekért*. Nyugat-magyarországi Egyetem, Egyetemi Kiadó, Szombathely. 32–36. o.
- ÉRY Kinga (1991): *Paleoantropológia – Paleodemográfia*. ELTE TTK. Budapest.

¹⁸ Halak maradványai sajnos nem őrződtek meg, de ez a talajtani sajátosságokkal is magyarázható.

- ÉRY Kinga (1998): *Length of limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian Basin*. Humanbiologia Budapestinensis, 26. Budapest.
- HORVÁTHNÉ TOBISCHKA Katalin – NAGY Gábor (2016): Háziállatok Balatonudvari avar kori temetkezésiben. *Folia Anthropologica*, 15. 51–54. o.
- HORVÁTHNÉ TOBISCHKA Katalin – TÓTH Gábor – KORDOS László (2016): *Patológias esetek Balatonudvari avar kori temetőjének csontanyagából*. In: Mesterházy Beáta: XV. Természet-, Műszaki- és Gazdaságtudományok Alkalmazása Nemzetközi Konferencia, Nyugat-magyarországi Egyetem. Szombathely. 181. o.
- LIPTÁK Pál (1983): *Avars and ancient Hungarians*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- MARCSIK A. – Molnár E. – Ósz B. – Donoghue, H. – Zink, A. – Pálfi Gy. (2009): Adatok a lepra, tuberculosis és syphilis magyarországi paleopatológiájához. *Folia Anthropologica*, 8. 5–34. o.
- S. PERÉMI Ágota (2020): *Javaslat a „Veszprém város avar kori emlékei” települési értéktárba történő felvételéhez*. Veszprém.
- SZENICZEY T. – Bernert Zs. – Bakó K. – Kovacsóczy B. – Marcsik A. – Ódor J. G. – Hajdu T. (2017): Alsónyék-elkerülő 2. lelőhely és Dunaföldvár Barota-dűlő avar kori népességének biológiai rekonstrukciója. In: Türk A. – Balogh Cs. – Major B.: *Hadak Útján XXIV*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia, 3.2, Archaeolingua. Budapest, Esztergom. 103–123. o.
- SZENTPÉTERI JÓZSEF (hrsg.) (2002): *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I-II. Varia Archaeologica Hungarica XIII*. MTA Régészeti Intézet, Budapest.
- SZÓKE BÉLA Miklós (2003): A kései avar kor. In: Visy Zsolt (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Teleki László Alapítvány. Budapest. 308–312. o.
- TÓTH Gábor (2014): Egy más mellett, vagy együtt? (Veszprém: Jutas, Kádártai úti lakótelep és Vörös Október úti/Tejüzem/ késő avar kori lelőhelyek). *A Laczkó Dezső Múzeum Közleményei*, 28. 297–309. o.
- TÓTH Gábor (é. n.): Újabb embertani eredmények a Veszprém környéki avarokról (Veszprém, Csucskai-dűlő). *A Laczkó Dezső Múzeum Közleményei*.
- TÓTH Gábor – SZVATH Márton (2019): Veszprém-Gelemér (Litér) avar kori temető: embertani eredmények. *A Laczkó Dezső Múzeum Közleményei*, 29. 153–167. o.
- VIDA Tivadar (2003): A késői és a közép avar kor. In: Visy Zsolt (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Teleki László Alapítvány. Budapest. 302–308. o.

KÖZLEMÉNYEK

Áradások a Sédén II.

KOVÁCS GYŐZŐ GYULA

„A bajt legjobb megelőzni, ha hatalmunkban áll, mielőtt szomorú következményeit éreznők.” – olvasható a Veszprém 1876. február 13-án megjelent¹ vezércikkében.

Adódik a kérdés, mi volt az a baj, amit mielőbb meg kell előzni?

A híradások szerint az 1876-os év nagy hideggel és havazásokkal kezdődött. A Balaton „annyira befagyott, hogy szélteben hosszában járnak rajta. A halászok azonban nem sok szerencsével dolgoznak, mert a sok havazás után fagyván be, a jég alatt apró jégdarabok, s fagyott hórétegek vannak. Midőn nehezen húzzák a hálót azt gondolván, hogy tele van fogással, alig van pár font hal benne, a többi hó és jég. A Balaton jégén bort is szállítanak át, ezen levén a legrövidebb és olcsóbb az út.”²

Néhány lapszámmal később, ugyancsak a *Vasárnapi Újságban*³ arról olvashatunk, hogy „a Balaton vidékén pogány idő járt jan. 4-én és 5-én, minőt évek óta nem értek az emberek. A hófergeteg és szélvész erejéről nehéz fogalmat alkotni. A Balaton jege irtózatossá ropogással torlódott föl. A szélroham, mely bömbölve ragadott házfedelet és fagallyakat magával, oly apróra szitálta a havat, hogy az egész Balaton felszíne, s a zalai hegyek ködben voltak. A halászkunyhók kévéit, mint pelyhet vitte magával az orkán, s a messze tájokról felragadott havat nagy garmadákban rakta le. A halászok most az egyszer, megszüntek a jégen dolgozni s kísérteni a halált. A parton minden közlekedés megakadt, s a vonatok nem indulhattak ki az állomásról.”

Január 9-én a *Veszprém* arról írt, hogy a hófergetegek elzárták a várost⁴ a külvilágtól és a közlekedés minden irányban megszakadt. „A vasúti töltéseken némely helyütt több ölnyi magas hó fekszik. Az országutak alig ismerhetők fel s csak a legnagyobb veszéllyel járhatni rajtuk. Utóbbi napokban borzasztó hideg uralgott, minek folytán a hó megfagyott annyira, hogy szánnal lehetne közlekedni a hósivatagon. Tegnap azonban sütött a nap, a hó olvadni kezdett s így

¹ *Veszprém*, 1876. február 13. A hófergetegek. Vezércikk, 1. o.

² *Vasárnapi Újság*, 1876, január 2. A Balaton... 13. o.

³ *Vasárnapi Újság*, 1876. január 16. A Balaton vidékén... 44. o.

⁴ *Veszprém*, 1876. január 9. A hófergetegek ismét elzárták Veszprémet...

ez úton sem lehet közlekedni többé. [...] A közlekedés helyreállításán több száz ember napok óta dolgozik, de nem sok eredménnyel. Míg egyik helyt járhatóvá teszik az utat, más helyt betemeti ismét a hó.”

Január 16-án arról olvashatunk,⁵ hogy „a hófergetegek pár nap óta szünetet tartanak, minek folytán a vasút már szabadon közlekedik.” A szélvihar mérséklődött ugyan, de a hideg nem enyhült. A síkossá vált utakon a gyalogos közlekedés is egyre nehezkesebbé vált. Erre utal a *Veszprém* következő számában megjelent⁶ felhívás is: „A rendőri közegek figyelmébe ajánljuk a takarékpénztár melletti két lejtős lejárót. Pár nap óta életveszély nélkül nem is járhatni ott, oly síkosra fagyott a talaj, Jó lenne reggelenként ott felválni a jeget, hogy a járókelőket minden veszedelemtől biztosítsuk.”

A szokatlanul havas, hideg idő február 8-ig tartott és „a havazás, mely 4 napig szüntelenül tartott, tegnap hajnalban [február 12-én] megszűnt” – írta a *Veszprém*⁷ február 13-án. „A hideg időt napsugaras meleg váltotta föl, minek folytán a hó olvadásnak indult. A vasúti közlekedés vidékünkön minden irányban megvan szakadva, s ennél fogva több nap óta ipar és kereskedelem pang. A közlekedés helyreállítása végett tegnap intézkedés történt ugyan, de hogy mikor lesz annak eredménye, még csak megközelítőleg sem gyanítani.”

Szomorú tél ez, jegyzi meg a cikkíró és az újság vezércikkben⁸ hívta fel az „intéző körök figyelmét a veszélyre, mellyel hirtelen hóolvadáskor a vízár fenyeget.”

„A legutóbbi négy nap alatt iszonyú hótömegek halmozódtak fel mindenütt, melyek nemcsak a völgyeket, de a magasabb lejtőket is egy-másfél méternyi magasságban elborították. Ha ez a hótömeg hirtelen olvadásnak indul, a megyénk völgyes részeiben fekvő községek, a legnagyobb veszélynek vannak kitéve. De a megyei székváros egy része, a Hosszú-utca s a Buhim-völgy is fenyegetve van; nem lesz fölösleges óvó intézkedéseket tenni, hogy a netán nagyobb veszéllyel annak idején készen szembe-szállhassunk.

Nem indokolatlan ez az aggodalmunk. A legidősb emberek sem emlékeznek ily nagy havas télre, mint ez, s csak a legutóbbi tavasszal is sajnos tapasztalható, hogy két napi hirtelen olvadáskor vízár borította el városunkban a Hosszú-utcát, mely három lejtő aljában leginkább ki van téve a vízveszedelemnek.

A hirtelen hóolvadáستól pedig, mert e hótömeg fagy nélkül halmozódott össze s nem szilárdulhatott meg annyira, hogy két-három meleg napot lassú olvadással kitarthatna.

⁵ *Veszprém*, 1876. január 16. A hófergetegek...

⁶ *Veszprém*, 1876. január 23. A rendőri közegek figyelmébe...

⁷ *Veszprém*, 1876. február 13. Híreink.

⁸ *Veszprém*, 1876. február 13. A hófergetegek. Vezércikk. 1. o.

Mindenesetre szükséges, hogy e körülményeket figyelembe véve, megtegyünk mindent, mi a veszély eloszlására célszerűnek látszik.

A megye t. hatósága pedig a fenyegetettebb községeket hívja fel óvó intézkedések megtételére, hogy a bekövetkező veszély készen találja őket.

Ennyit szükséges tennünk a vagyonbiztonság s a magunk érdekében!”

Február 20-án arról szóltak a hírek, hogy a hótömegek egy része olvadásnak indult, de az árvízveszély nem múlt el.⁹ „Jó lesz résen állani tovább is, s vész esetén bizton számolunk derék tűzoltóink bátorságára.”

Alig telt el egy hét¹⁰ és arról olvashattunk, hogy „Veszprém megyében a hóolvadás folytán összegyűlt vizek igen nagy károkat okozhattak. Ugyanis Vilonya és Szt.-István községek közti lapályos részeket Hajmáskér és Várpalota vidékét melyben a Veszprémet áthatító Séth is keresztül foly, egészen elborította, úgy annyira, hogy az utasok előtt az utat mindenütt járhatlanná tette s a vaspálya is csak nagy nehezen közlekedik ott. Ezen itt említett vizek a vilonyai réteken keresztül Papkeszi község rét- és szántóföldeik nagy részét elborították, nemkülönben Litéren t. Kopácsy Viktor úr birtokának nagy része víz által van elborítva.”

Március 5-ére az árvízveszély¹¹ megyénk területén elmúlt. „A víz ugyan még áll itt-ott a völgyesb részeken, de a hegyeken fekvő hótömegek, melyek a tulajdonképpeni veszedelemmel fenyegettek, már lassankint elolvadtak s így nincs mitől tartani. A helyi Séth is áradt néhány napon át, de tűzoltóink éberren őrködtek a zsilipeknél s így megmenekültünk az áradattól.”

A kora tavaszi hóolvadás árvizei (belvizei) után a nyári zivatarok víztömege is nem egyszer okozott kisebb-nagyobb áradást a Séd völgyében. 1876. augusztus 2-án (szerdán) „roppant” zivatar látogatta meg Veszprémet¹² és térségét a hajnali órákban. „Heves és nálunk régóta nem észlelt felhőszakadás volt, mennydörgéssel és villámlással; a víz, különösen a lejtős és szűkebb utcákon irtózatos sebes rohanással zúdult végig, több lábnyi mélyen mosva ki a talajt némely helyen. A Séth mentében szerencsére csak jelentéktelen károkat okozott; legkülönösebb az, hogy e zivatar majdnem kizárólag a veszprémi határban dühöngött és máshol, még a közeli B.-Füreden is, mit sem tudtak róla.”

Az 1876. augusztus 25-i délutáni felhőszakadást hirtelen beállott alkonyati sötétség előzte meg, amely¹³ „nagy ijedelmet keltett mindenfelé, s csak az erős szélvész által keltett légáramlatnak köszönhetjük, hogy meglehetősen csendes ki-

⁹ Veszprém, 1876. február 20. Az árvízveszély...

¹⁰ Veszprém, 1876. február 27. A vízáradások Veszprém megyében.

¹¹ Veszprém, 1876. március 5. Az árvízveszély...

¹² Veszprém, 1876. augusztus 6. Roppant zivatar...

¹³ Veszprém, 1876. augusztus 27. A péntek délutáni felhőszakadás...

menetelű volt, dacára, hogy a Séth mentében ismét tetemes kárt okozott. E rendkívüli időjárás Magyarország több vidékén is tett kisebb nagyobb kárt, s félünk, a tűz és vízpusztítások e rendkívül „ivados” esztendeje sokaknak végzetes lesz, mire megéljük az új-esztendőt!” – írta a *Veszprém* augusztus 27-én.

Az 1879-es év időjárásáról a Piarista Rendház História Domusában az alábbiakat olvashatjuk: „Az új év locs-poccsal köszöntött be. Az év felette nedves, a laposabb helyen fekvő pincék telve vízzel. Május 5-én éjfél után ½ 1-kor a várhegynek egy jókora része meglazult és Tóth Péter tobakos mester házára csúszott, őt magát és hatéves Marcsa lánykáját agyonnyomta. Másutt is volt földcsuszamlás. Május 12-én a Séd kiöntött és a szomszédos házakat és kerteket elvette. Hasonlólag a rá következő áldozócsütörtökön. Július 27-én oly borzasztó vihar és záporosó volt, hogy a Sz. Anna-kápolna is tele lett vízzel.”

Természetesen az akkori helyi újság, a *Veszprém* is részletesen beszámolt a katasztrófákról és a rendkívüli időjárási eseményekről. A május 5-i földcsuszamlásról és tragédiáról a lap május 11-én megjelent száma¹⁴ közölt részletes tudósítást: „Múlt hétfőn, május 5. éjfél után ½ 1 órakor a tömérdek sok eső következtében a várhegynek egy jókora földrésze meglazult és oly erővel csúszott le Tóth Péter tobakos-mesternek a hegy alján levő boltíves házára, hogy annak tetejét, boltívét és falát benyomta és az ép abban a szobában háló Tóth Pétert hatéves Marcsa nevű leányával együtt agyonzúzta. Az óriási robajra felrezzentett szomszédok közül elsőek voltak a derék honvédek, kik Magyar Ignác őrmester vezénylete alatt 16-an a szerencsétlenség színhelyén termettek és a kiásási mentő munkát azonnal megindították, mi a szerencsétlenség első zavarában és perceiben, a mentőszerek hiánya miatt felette nehéz volt. De az embererőt haladó fáradságos munkának mégis sikerült Tóth Pétert a romok alól még élve kiszabadítani, noha ez az élet pár percnél tovább nem tartott, mert mire a közeli szobába vitték, már halott volt. A szerencsétlen leányka fejét össze-visszazúzták a romok és így azt csak, mint hullát húzhatták ki.”

A szerencsétlenség hírért, híryanagát a *Pesti Napló* is átvette¹⁵ és információval szolgált az elhunyt mesterről és a temetésről. „Tóth Péter egyike volt a legszorgalmasabb és legjózanabb iparosoknak, ki mindig készpénzen vásárolt anyagot dolgozott fel és most is több száz forinttal vásárra készült. Ránézve végzetes házáat nem rég vette és dacára annak, hogy veszélyes fekvésére figyelmeztetve

¹⁴ *Veszprém*, 1879. május 11. Katasztrófa. [Az újság külön cikkben hívta fel a városi hatóság figyelmét egy szakbizottság kiküldésére, a vár és a Benedek-hegy „tüzetes” megvizsgálására. Az intelem szerint: „Ne várjuk be, míg újabb áldozatot követel a hegyoldal, hanem tőlünk telhetőleg hassunk oda, hogy a veszélyes földrétegek távolíttassanak el, a szikláknak fenyegetőbb részei pedig zúzassanak szét és emeltessenek le fenyegető polcaikról.”]

¹⁵ *Pesti Napló*, 1879. május 14. Szerencsétlenség Veszprémben.

volt, mégis nagy költséggel 3–4 héttel ezelőtt újra építtette. A két szerencsétlennek temetése nagy részvét mellett történt.”

Egy héttel később, május 12-én, hétfőn virradóra a Séd kiöntött.¹⁶ A megelőző két nap esőzése és viharos időjárása okozta azt a villámárvizet, amely a Bakonyban eredő patakok többségén végig rohant. A Séd völgyében „a sashegytől kezdve szántóföldek, rétek, kertek, malmok, udvarok és parti házak mind víz alá kerültek. Hegyi meggyülemlett esővíz lévén óriási robajjal és villámgyorsasággal futott csak keresztül és így a Séd még az nap visszatért medrébe csak a mélyebben fekvő kertekben hagyva maga után iszap-vizet. Kár a letarolt kerti veteményekben, megrongált kerítésekben és tudunkkal, Frikk Antal öt darab süldőjének elragadásában van.”

A villámárvizet megelőző és azt követő napok időjárásáról szóló beszámoló¹⁷ sem kerülhette el az újságszerkesztő figyelmét. Ebből tudjuk, hogy „május 11-én, a tél köszöntött be hozzánk a szó legszorosabb jelentményében. Havas eső esett egész nap és oly hideg volt, hogy szégyenszemre téli kabátot kellett előrántani és befűteni. A hideg fokozódott vasárnapról hétfőre annyira, hogy a Bakony teteje mindenütt fehérlett a hótól és több fagyás híre is jött a vidékről, így különösen a nagyvázsonyi uraságnak egy 70 éves erdőkerülője Nagyvázsöny-úrkuti útjában fagyott meg a szabadban. Csak csütörtök óta mondhatjuk, hogy májusi időnk van; látszik is mindenfelé a sürgő-forgó munkáskéz, ki-ki iparkodik a verőfényt, amint lehet felhasználni.”

A korabeli időjárási feljegyzés szerint 1879. május 11-én, vasárnap reggel havas eső esett, délben is havas eső volt, míg este erősen esett. A hőmérő 3,8 C-fokot mutatott egész nap. Másnap, 12-én, hétfőn viharos szél fújt, reggel 2,5 C-fok volt, míg délben és este 5 fokot mutatott a hőmérő. Hétfőn délben havas eső, este eső esett. A viharos (szeles), hűvös időjárás csütörtök reggelig tartott.

Ugyancsak a *Veszprém* május 18-i számában¹⁸ olvashatunk N. A. tollából arról a meghíúsult kirándulásról, amit a Somlóra terveztek, de az esős, viharos időjárás miatt meghíúsult. Éjszakai „nyugalmukat” a Devecseren átfolyó Torna-patak áradása tette emlékezetessé:

¹⁶ *Veszprém*, 1879. május 18. Kiöntés.

¹⁷ *Veszprém*, 1879. május 18. Borzasztó idő.

¹⁸ *Veszprém*, 1879. május 18. Devecser, 1879. május 12-én. (Rövid hír jelent meg az áradásról és következményeiről a *Politikai Újdonságok* című lapban 1879. május 21-én: „*Veszprém* [megyében] *Devecser*, *Somlyó-Vásárhely*, *Jenő és Tüskevár* e hó 12-én kaptak hirtelen áradást. *Devecsert* éjjel lepte meg az ár s a *Füzes*, a *malom* és a *körülötte fekvő házak* ölnyi magas vízbe jutottak, és nagy erőfeszítéssel tudták az oda menekülteket kiszabadítani. Két ház azonnal bedől s több állat is oda veszett.”

„Május 10-én hárman elindultunk Veszprémből, hogy 11-én Somlyó-hegyen egy víg napot élvezzünk. Az ember tervez, Isten végez. Mivelünk is megtörtént, mint azzal, ki Rómába megy és pápát mégsem lát. Az idő esőre fordult, másnapra vihar, eső, hó s mindenféle idő csak nem jó kirándulásra, mégis másnap 11-én a legzordonabb időben indultunk Devecserbe, Somlyóra felmenni azonban nem lehetett, de még látni sem, habár a tövében voltunk. Elszállásoltuk magunkat, s erős akarattal akartunk az idő mostohaságán kifogni. Éjjel 1 órakor megjött az árvíz, percről percre nagyobbodva úgy, hogy Devecser vasút menti részét ölnyi magasságban elöntötte. Az emberek, gyermekek, nők háztetőkre, falakra menekültek, s ott szenvedtek 12-én reggelig, míg a derék devecseri tűzoltók megmentésőkre oda jöttek. Egy nő kiakarván házából jönni, az ár által elsodortatott, s vitetett, míg egy élőfába megkapaszzkodhatott, s ott várt. A mentők már közel voltak, a nő utolsó erejét összeszedte, hogy magát fenntartsa, egy utolsó kiáltás, s az utolsó pillanatban, midőn már ereje majd elhagyta a segély, megérkezett, meg volt mentve. Több ház összedőlt. Az ár elsodort vasúti hidat, vasúti töltést, szétrombolta a vihar a távirtda-sodronyokat, úgy, hogy az ár és vihar miatt egyhelyben kellett vesztegelnünk, sehová sem mehettünk.”

Tíz nappal később, május 22-én a Séd ismét kiöntött. A *Veszprém* tudósítása¹⁹ részletesen szól az árvizet megelőző felhőszakadásról és az okozott károkról. „Áldozó csütörtök (május. 22.) napja gyászos emlékü lesz városunk történetében. A délelőtti órákban korom-sötét felhők tornyosultak a Bakony fölé, melyek borzasztó vihart jósoltak. A rettegett vihar kikerülte ugyan városunkat, de szomorú következménye d. u. ½ 3-kor elért bennünket. Ugyanis a Bakonyban óriási felhőszakadás volt, melynek vízmennyisége ellenállhatatlan erővel dőlt a Sédbe és a mondott időben városunkat elérve annak a Séd mindkét partján fekvő részét oly irtózatossá tette, hogy egy pár perc alatt a mélyebben fekvő házaknak ablakain ki- s bejárt a piszkos, iszapos hullám. Alig volt annyi idő, hogy a bennlakók maguk menekülhettek magasabb helyekre; az udvarokon folyosókon szobákban levő tárgyak, bútorok, házi állatok nagyrészen elsöpörtettek. Kőfalak, kerítések, sövények, egész hidak és számtalan kisebb átjárók nyomtalanul eltűntek, mint ha ott sem voltak volna. A nagy gonddal művelt kertek mind elöntettek és a már-már szépen nekiindult vetemények fölé több arasz vastagságnyi iszap-réteg húzódott. Szomorú látványt nyújtott a

¹⁹ *Veszprém*, 1879. május 25. Felhőszakadás és árvíz. (Az idézett tudósítást szinte szó szerint vette át és közölte az *Ellenőr* 1879. május 26-i száma. Tudósított róla a *Nemere* június 1-én és a *Pesti Napló* is május 28-án: „Veszprémben csütörtökön nagy vihar és felhőszakadás volt, mely a városban és a környéken óriási károkat okozott. A város lapályosabb részei víz alá kerültek és a lakók csak ügyel-bajjal menekülhettek, de tömérdek háziállat odaveszett. A hidakban, épületekben roppant kár esett, vetések és szőlők roppantul szenvedtek.”

Benedek-hegy tetejéről városunk. Villámgyorsan úszott a zuhogó árral hordó, hidas, kerítés, bútor, sertés tarka vegyületben. Mondják, hogy két női hulla is úszott volna, de ez még nem biztos. Az óriási kár csak lassan lesz constatálható és fokozódni talál, ha a kerteket helyreállítani a rossz vagy elkésett idő miatt majd nem fog lehetni. A honvédség ismét, mint már annyiszor, most is kitüntette magát és derékig a vízben segített, ahol csak segíthetett. Szerencse, hogy a veszedelem nem éjjel, hanem fényes nappal, kedvező időjárás mellett jött, különben oly katasztrófa érte volna városunkat, amilyen Miskolc-, Eger- és Szegedhez lett volna hasonlítható.”

Cser József tanító kalendáriumi bejegyzése szerint május 11-én és 12-én havas eső [a Bakonyban hó] esett. A Bakonyban 50 centiméter, sőt 100 centiméter magas a hó. Május 12-én a Séd kiöntött, de sok kárt nem tett. Május 22-én délután 3 óra tájban másodszor is kiöntött és sok kárt okozott. Kertfalakat, kisebb hidakat, búruket összedöntött. A kerteket beiszapolta, a szobákat elöntötte.

A *Pesti Hírlap* veszprémi tudósítója [r. l.] így írt május 23-án kelt levelében²⁰ a természeti csapásról: „Áldozó-csütörtök napja áldás helyett romlással és pusztulással köszöntött be nálunk. Már a délelőtti órákban sejthettük, hogy fergetegünk lesz s mindnyájan bizonyos rettegéssel néztük a Bakonyban gyúlt haragos fellegeket. Úgy 11 óra tájban távoli ézengés és villámlás hirdette, hogy a zápor megindult s ez tartott egész délutáni két óráig, mikorra mindinkább tisztult a láthatár s már hinni kezdtük, hogy a fergetegtől végleg megszabadultunk.”²¹

Annál rettentőbb volt aztán ami délutáni 3 óra tájban érte városunkat. Ugyanis a bakonyi felhőszakadás vize a Séd medrébe összefutván, rohamos gyorsasággal zúdult be Veszprémbe s annak a folyó mindkét partján fekvő részét oly nagy mértékben önté el, hogy a mélyebben fekvő házak majdnem ereszig úsztak az iszapos hullámokban. Minthogy az elöntés szerfelett gyorsan történt, néme-lyeknek alig jutott idejük a menekülésre, bútorok, háziállatok mentéséről pedig szó sem lehetett. Az ár természetesen igen nagy pusztításokat tett mindenfelé, kőfalakat, fakerítéseket, sövényeket, egész hidakat elsöpört.²² A hullámok ezenkívül magukkal ragadtak mindennemű könnyebb tárgyakat, bútorokat, házi-eszközöket, hordókat, állatokat, sőt állítólag egy-két holttestet is. A kár szerfelett nagy, igen sok ház összedőlt, sok értéktárgy semmisült meg, különösen a kertek hasznos veteményeinek elpusztulása érint fájdalmasan többeket, minthogy van-

²⁰ *Pesti Hírlap*, 1879. május 27. Árvíz és felhőszakadás a Dunántúl. Veszprém, május 23.

²¹ A korabeli időjárási feljegyzés szerint május 22-én reggel az idő esős volt, a hőmérő 13,8 C-fokot mutatott. Délben szakadó esőről szólt a feljegyzés, a hőmérséklet napközben nem változott.

²² A *Veszprém* 1879. június 1-i számában felhívta a hatóságok figyelmét „az áldozócsütörtöki katasztrófa által elromlott hidak-, átjárók és zúgókra. (Figyelmeztetés!)

nak szegény családok, melyeknek ez volt egyedüli jövedelemforrásuk.

A mentés munkálataiban főképp a honvédség tüntette ki magát, miért is őszinte köszönet az önfeláldozó fiúknak és derék elöljáróiknak!”

Ugyancsak a *Pesti Hírlap*ban²³ olvashatunk tudósítást, szintén (r. l.) tollából a Pápát és vidékét ért májusi rendkívüli időjárási eseményekről: „Mi lesz városunkból, mi lesz az országból, ha tovább tart e kétségbeejtő állapot, és a természet nem szűnik meg szeszélyes játékával? Mindenfelől vész hírek hangzanak hozzánk az egész országból, majd minden megye és városból, hol csak egy kis patak szeli a határt.

E bajból városunknak is kijutott busásan, azonban úgy látszik a környék sem fog megmenekülni a fergeteg pusztító látogatásától. Herenden is csütörtökön óriási felhőszakadás volt, s oly jégeső, hogy tönkre vert minden vetést. Vecsén e napon hasonló időjárás volt, ott a villám is lecsapott, s egy házat porrá égetett. [Bakony]Jákót, Lovászpatonát és Tapolcafőt pedig oly zápor borította el, minőre a legidősebb emberek sem emlékeznek. Devecserben meg f. hó 11-én éjjeli 11 órakor történt nagy felhőszakadás és árvíz, mely szintén igen sok kárt és rettegést okozott. A város alatt folyó Torna a bakonyi esőzések folytán kiszállt medréből, s a Pápai utcán át a városba hatolván, csakhamar elborította a Füzesi, Bőnyi és Térjmeget utcákat. Igen sok ház összeomlott, többet ki kellett üríteni, minthogy a falai megrepedeztek.

A rettegést, mit a városra törő árvíz okozott, leírni lehetetlen, mindenki azt hitte, hogy utolsó pillanata érkezett el. Növelte a veszély nagyságát, hogy éjnek idején jött a víz, s így a mentéssel egész virradatig kellett várni, mert az utcák kivilágítását Devecseren még fölöslegesnek tartják, a tűzoltóknak meg nem volt fáklájuk.

Ennek dacára emberélet nem esett áldozatul, habár sok helyen valóban csakis egyesek önfeláldozása menthette meg a veszélyben levőket, helyzetük oly válságos volt. Egy derék fiatalember például, Orbán Gergelynek hívják, beugrott a rohanó árba, s a házak tetejéről hátán, illetőleg nyakán hordta ki a kisdedeket. Szerencsére az árvíz 2 nap múlva már elvonult, s így a helyreállítás munkálatai csakhamar kezdetüket vehették.

Ugyanekkor más községeknek is nehéz napjuk volt. Somlyóvásárhely, Kis-Jenő és Tüskevár községeket szintén meglátogatta a vihar, sőt Somlyóvásárhelynél árvíz is pusztított, mely a vasúti közlekedést megakadályozta.”

Alig heverte ki az áldozócsütörtöki kiöntést a Séd völgye „június 21-én a Bakonyban történt felhőszakadás következtében a Séd ismét kiöntött²⁴ és a parti

²³ *Pesti Hírlap*, 1879. május 27. Árvíz és felhőszakadás a Dunántúl. Pápa, május 24.

²⁴ *Veszprém*, 1879. június 22. A Séd.

kerteket újra elborította.” A korabeli feljegyzés szerint a városban nem esett, de délben az égből viharfelhős volt, a hőmérő pedig 26,3 C-fokot mutatott. A rövid tudósításban a hírlapíró az áradás okának a Séd-meder eliszaposodását nevezte meg, de feltételezhetjük, hogy az un. vadárkok sem voltak kellően kitisztítva. Az újságíró intelme így szól: „Nem ártana annak a Sédnek különösen a város területén kívül fekvő medrét megvizsgáltatni, nincs-e az is beiszapolva és ha igen, akkor kitisztíttatni, mert az az egyszerre való rohanása a vízár zömének alighanem onnan származik, hogy medret nem talál és így meggyülemlik és úgy rohan.”

Úgy tűnik évek, évtizedek alatt a Sédvel és a mellékágakkal nem történt érdemi változás, mert Bolgár Mihály még 1891-ben is a molnárok hanyagságát ostorozta²⁵ a Séd áradásai miatt. „Tessék csak a Betekincs völgyön végig sétálni s figyelmesen megszemplélni azokat az árkokat, a melyeknek rendeltetése lenne a fölös vizet gyorsan és veszély nélkül levezetni; biztosítok bárkit is arról, hogy abban az emberi kéznek, de legkisebb nyomaira sem fog akadni. Míg tehát molnáraink a malom-árkokat a legnagyobb gonddal tisztogatják, mert az adja kenyerüket; mit sem törődnek a vadárkok épségével, s így a környék biztonságával, mert ez nem adja a kenyerüket.”

A veszprémi fiatalság majálisainak, táncos mulatságainak a helyszíne általában a Betekincs mulatókert volt. De „a Betekincs-csel rendszeren megszokott történni az a borzasztó dolog, hogy az ott rendezendő nyári táncmulatságokat elmossa az eső. A június 14-ére kitűzött táncvigalma a veszprémi fiatalságnak nem volt megtartható az eső miatt.” – írta a *Veszprém* június 29-én.²⁶ Az időjárási feljegyzés szerint délben és este is esett az eső, emiatt a táncvigalom szabad téren nem volt megtartható. Az újság a tudósításban kissé viccesen megjegyzi, hogy a „rá következő hét minden szép napján találkozott egy pár tánc-sóvár nő, kik azon reményben, hogy na ma meg lesz tartva a majális, felöltöztek és útnak indultak, míg valaki fel nem világosította őket, hogy hiszen nem lóttek, tehát ma nem lesz tánc.”

A rendezőség június 21-re tűzte ki az új időpontot, de a nap az öröm mellé viharfelhőket is hozott, „melyek a rendezőség keblét szorongással, a Betekints bérlőét pedig páni félelemmel töltötték el. A tarackok mindannak dacára megszólaltak, reményt öntve az aggódó női keblekbe, de választ a mennydörgés adott rá azon koromsötét felhőkből, melyek a Bakony fölé tornyosultak.²⁷ Nagy-nehezen eloszlottak ezek a felhők is a nélkül, hogy városunkat érintették

²⁵ *Veszprémi Közlöny*. 1891. január 18. Lesz-e hát vízáradás Veszprémben?

²⁶ *Veszprém*, 1879. június 29. Majális, illetőleg juniális.

²⁷ A meteorológiai jelentés szerint az égből délben: viharfelhős.

volna. A rendezőség nagyot lélegzett, de még idő előtt, mert a Bakonyba leszakadt felhő vize oly mennyiségben öntötte el ismét a Séd parti kertjeit, hogy a Betekints kerthelyisége egy pár perc alatt egészen víz alá került. A rendíthetetlen fiatalság rögtön gyűlést tartott és elhatározta, ha törik szakad, a táncvigalmat megtartja. Úgy lett. A Séd megsokallva már a fiatalság illetően bosszantását félig meddig visszahúzódott medrébe, de a tánchely hasznavehetetlen lett. A találó elme könnyen segít magán; a szárazabb helyen a ház előtt egy pár fát a praefectus engedélyével szépen kivágattak, a lehúzódott víz helyét hamar megmurváltatták és oly tánchelyet rögtönöztek, amelyen a széles jó kedv kénye szerint tombolhatott. Híre ment ugyan városszerte a Betekints elöntésének és sok családot ez vissza is tartott, de mindennek dacára oly szép és válogatott közönség jött össze, hogy az első és második franciát 28–28 pár táncolhatta.”

1879. július 27-én, vasárnap a város felett „borzasztó zivatar” vonult el. A jelenségről délben még nem, este már nem készült feljegyzés. A *Veszprém* tudósítása²⁸ szerint: „A délutáni órákban koromfekete felhők csoportosulása jelezte a közelgő zivatart. Öt óra után majd félóráig tartó s jéggel vegyest zápor zuhogott alá, előntve és kimosva az utcák mélyebb részeit. A víz a boltokban, hova befűrtta magát, tett kárt; az Anna-kápolnába szintén befolyt s a vecsernyére összejött nép a szószékre, chrórusra s padokra menekült ijedtében a zúgó víz elől. Szerencse, hogy nem tartott nagyon soká s a jég, mely nagy mennyiségben esett, igen apró levén, nagyobb bajt nem okozott.”

1881. március 7-én „a Séd vize városunkban annyira megáradt, miszerint az egész várost rettegésbe hozta.” – olvasható a *Veszprém* március 9-i számában.²⁹ Az előzményekről néhány nappal korábban, szintén a *Veszprém*ben³⁰ olvashatunk: „Farsang utolsó éjjelén, esti tíz óra tájban, egész váratlanul hózivatar támadt, mely pár pillanat alatt nem csak városunk utcáit, háztetőit, hanem egész vidékünket is 3–4 lábnyi hó alá borította. A közlekedés az egész vidékkel megszakadt, a nyugati vasutat Fejérvárig, mint rendesen, úgy most is eltorlaszolta a hó, s három napig még csak Budapestről sem kaptunk tudósítást. Az első vonat pénteken este 6 órakor érkezett városunkba s persze volt kelendőségük a három napos öreg hírlapoknak. Tegnapelőtt s tegnap is volt hóesés, de az idő olvadásra kezd válni s így nem okoz nagyobb bajt. Azt hisszük, a tél ezzel adta ki utolsó mérgét.”

Kerényi Károly vármegyei főorvos időjárás- és helytörténeti feljegyzéseiben erről az időszakról az alábbiakat jegyezte fel: március 1-én reggel 2,5 C-fok me-

²⁸ *Veszprém*, 1879. augusztus 3. Vihar.

²⁹ *Veszprém*, 1881. március 9. A múlt napokban.

³⁰ *Veszprém*, 1881. március 6. Hózivatarok.

leg, délután eső, este hózivatar.³¹ 2-án egész nap borzasztó hózivatar. Zircen voltam sorozni... egy ember sem jöhetett a nagy hó miatt. 3-án a hózivatar megszűnt, mínusz 6,3 C-fok a hideg, nagy a szél. 4-én reggel mínusz 18,8 C-fok volt a hideg, 5-én meglágyult az idő, 6-án esett az eső és általános olvadás kezdődött. 7-én nagy vízáradás, a hó nagy részben elolvadt. 8-án egész nap esett, 9-től 12-ig esős, ködös lágó idő volt.

Cser József tanító kalendáriumi bejegyzése szerint március 1-én borult volt az idő, eső és hó esett. külön kiemeli a március 2-i havazást és „borzasztó” fergeteget, ami a közlekedést pár napig meggátolta. 3-án hideg volt, 4-én és 5-én olvadt. 7-én rohamos olvadás kezdődött. 6-án és 7-én a Séd kiöntött. A közel fekvő házakba behatolt és sok kárt okozott. Az ország más vidékein is a gyors olvadás tetemes károkat okozott. A közlekedés fennakadt.

Az áradásról szóló tudósítás szerint: „A kis de rakoncátlan folyócska tegnap [március 7-én] d. u. 1 órakor kezdett áradni és már 4 órakor a mentében lévő kertek- és házakat elönté. Legtöbbet szenvedtek a Frick-, Müller- és Csákvári-féle malmok, melyeket az árvíz a szó teljes értelmében elöntött és behatott a szobákba, úgy a Stein-féle házat rongálta meg, melynek minden részét a ház területének 3–4 lábnyi víz borította, beszorítván a lakosokat a szobába – lehetetlenné tévé a kijuthatást. Többé kevésbé azonban minden a folyó mentén levő ház megrongáltatott, kiknek tulajdonosai csaknem mind szegény emberek. A víz 7 órán át folyton áradt míg végre esti 8 óra tájon a lakosok örömére lassan bár, de észrevehetőleg folyton apadt úgy, hogy e lapzártakor a veszély megszűntnek mondható.”

A dunántúli áradásokról az *Ellenőr* március 10-i esti kiadása is beszámolt.³² „E rovatba kell foglalnunk a lefolyt két nap eseményeit, melyek a víz romboló hatását hirdetik. Az ország több részében felhőszakadás volt, másutt eső, majd a hó is olvadni kezdett, nem csoda, ha a nedves elem rendkívüli tömegben összegyülemlt, s a folyamokat és mellékfolyókat megdagasztotta, melyek gátot törve hullámaikkal már betörtek emberek hajlékaiba is. Alább csoportosítjuk a vidékről érkezett híreket. A Veszprémből hétfőn este K.-Cellbe indult személyvonat Ajkán pár órai késést szenvedett, mert a hirtelen olvadás következtében összegyűlt víztömeg Ajka és Devecser közt a vágányokat alámosta. Az állomásfőnök azonnal megtett minden intézkedést a veszély elhárítására s az utasok minden baj nélkül érték el kitézött céljokat.” Az újság a hírt a *Pápai Közlönyből* vette át és szintén ott jelent meg, hogy hétfőn [7-én] a Bakony-ér a hirtelen beállt hóolvadás folytán kiöntött és az egész [pápai] „Liget”-et elborította.

³¹ Kerényi Károly a kor fogalom-használatának megfelelően a szélvihar, illetve a hózápor kifejezés helyett a „hózivatar” kifejezést használja.

³² *Ellenőr*, 1881. március 10. Az áradás. Dunántúlról a következő hírek érkeztek.

A *Veszprém* számolt be³³ arról a villámárvívről, amely 1881. június 24-én pusztított a közeli Hajmáskéren, hogy „egy házat úgyszólván egészen összedöntött. A víz a Bakonyból jött s oly hirtelen, hogy három, az utcán játszó gyermeköt is elkapott, kiket azonban, miután előbb jó nagyokat ittak, szerencsésen kihalásztak. A víz a renden lévő szénát mind elvitte s az utakban is nagy kárt tett.”

Óriási felhőszakadás volt 1882. szeptember 18-án, hétfőn Veszprém határában a Sas-hegy táján.³⁴ – írta a *Veszprémi Független Hírlap*. „Jupiter Pluvius³⁵ tanulságos jószívűsége folytán délután folyamán megeredtek az ég csatornái. Az eső vég nélkülinek látszott. Néha-néha csak azért csendesült el, hogy annál nagyobb erővel kiadja újra az esést. Alig egy-két óra múlva a mi csendes Séd folyónk nem akart megtérni ágyában, hömpölygő hullámokban jött az óriási víztömeg s dacára annak, hogy a zuggók is kihúztak, mégis kicsapott a partra.

Nagy veszélyben voltak már estére kelve a vízmentén épült házak és más épületek. A gyönyörű Kletzár-féle kert kerítését összedöntötte az ár. A víz behatolt a Davidikum kertbe óriási károkat okozva. Az egyes alacsonyabb helyen épült alacsonyabb házakból a víz bútordarabokat hordott ki, sőt egy gyermeket és egy asszonyt el is sodort az ár, kiket azonban sikerült megmenteni. A pusztulás legszomorúbb képét nyújtja a csatári csöngős malom, melynek csak egy fentálló fala hirdeti, hogy itt épület volt egykor. A molnár és családja csodálatos módon menekült meg. A molnár felesége felmenekült a porfogóra, maga a molnár azonban lent maradt. Az ár behatolt a malomba, a molnárnak már derékig ért a víz, midőn a porfogón lévő nő egy deszkát felszakítva kötelet eresztett le és azon húzta fel férjét.

Ugyanitt a molnárlegényt elkapta a víz, a malom kerekei közt, a szakadó épület romjai közt rohant át vele. Szerencséjére nem hagyta el lélekjelenléte, egy lehajló bokor ágába kapaszkodott és úgy mentette meg életét. A víz a vasúti vonalat is több helyen erősen megrongálta, úgy, hogy a kedd délelőtti vonat csak két órai késéssel érkezett állomásunkhoz. Az árvíz alkalmával jelentékenyebb károkat szenvedtek: Meindl József molnár a csatári malomban, Bertalan molnár a „zsidó csárda” melletti malomban, Götzenberger kalapos, Rékai asztalos s a Séd mentében levő kerttulajdonosok. A mentés körül tűzoltóink és a helyi katonaság buzgólkodott, kik is működésükért elismerést érdemelnek.”³⁶

³³ *Veszprém*, 1881. július 3. Oly nagy víz volt...

³⁴ *Veszprémi Független Hírlap*, 1882. szeptember 23. Felhőszakadás Veszprém határában.

³⁵ Jupiter a római vallás főistene, az istenek és emberek királya. A derült, világos égbolt istene, de haragjában az eső, mennydörgés és a villámlásé is, ezekkel adja tudtul akaratát, jó- vagy rosszindulatát. Jupiter Pluvius: az esőhozó.

³⁶ Gyűjtés. A folyó hó 18-iki árvíz alkalmával teljesen tönkre ment Meindl József molnár

A *Veszprém* több tudósításban³⁷ számolt be az áradás előzményeiről és következményeiről. „E hét eleje mindenféle elemi csapást zúdított a fejünk fölé. Hétfőn, szept. 18-án, elmosta városunkat. Délután ¾5-kor borzasztó égháború és zápor közben a Jeruzsálem-hegyen lakó özv. Reichardt Ferencné háza végcsúcsába beütött a villám. A padláson át a tűzfal szelelőjén ki, végig horzsolta a falat imitt-amott egész nagy köveket dobva ki, lefutott az ablakvason, kilökte a vas alatt a kőfal részét, a föld színe felett alig egy ujjnyira ismét befelé vette útját a falon át a kamrába, ennek alján a maltert összerepesztette és a földbe vezetett. A ház kigyulladt; a tűzoltók ott termettek ugyan, de szereikre nem volt ló és így víz és szerek hiányában részben az esőre, részben a leverésre, részben az utca sarából merített híg sárra voltak utalva. Több ház nem égett el. A szegény özvegy asszony koldusbotra jutott, mit még kínosabbá tesz az a meggondolatlan bárgyúság, a mellyel szemére vetik szegénynek, hogy nagy bűnösnek kell lennie, azért sújtja az Isten. A jó öreg asszony sírva panaszkodott előttünk és fájdalomában oda akarja hagyni még a háza táját is. [...]

Ugyanakkor a Bakony fölé is felhő szakadt, mely Sédünket megdagasztotta és estére kelve óriási zúgással elöntötte az egész Séd-parti malmokat, házakat és kerteket. Több molnár nem volt képes zúgóját korán felhúzni és így tetemes a kár, amit megrongált malomban, kidöntött kő- és fakerítésben, elvitt házi állatokban, baromfiakban, bútordarabokban stb. tett. A rémületet növelte az is, hogy éjjelre jött a katasztrófa.”

Cser József tanító úr röviden ír az eseményről: szeptember 18-án este a Séd kiöntött és temérdek kárt okozott, a Sas-hegy-i malom nagy részét ledöntötte.

részére Nagy Sándor derék vendéglős vendégei körében gyűjtést eszközölt. Követésre méltó példa!

³⁷ *Veszprém*, 1881. szeptember 24- Villámcsapás és áradás, Villámcsapás és árvíz, Ugyanakkor...

Veszprém díszes üveglakai

TEVESZ MÁRIA

Az üvegművesség történetének kétségkívül legszebb fejezetét alkotják a középkori templomok színezett, festett, ólmozott üveglakai, amelyek különösen a gótika idején éltek virágkorukat. Az építészetben ekkor bekövetkezett radikális újítások, a bordás keresztboltozat, a csúcsívek, támpillérek alkalmazása lehetővé tette az ablakok méreteinek megnövelését, és ennek következtében az üvegmozairok igényesebb kidolgozását. Egyik korai megvalósításuk Suger apát (1081–1151) székesegyháza Saint-Denis-ben az Île-de-France területén, amelyben a tudós szerzetes nemcsak a hármasközpontú, a szentélykörüljáró építészeti elvét valósította meg, hanem írásaiban az üveglakok belső teret megszínező hatására épülő fényfizika filozófiáját is kidolgozta. A színes üveglakok megtört fényében a legfőbb fény, Isten jelenlétének nyomát látta.

Jóllehet a középkorban még nem tudtak nagyobb üvegdarabokat készíteni, vastag volt az üvegmozairok befoglaló ólomkeret, kevés színt alkalmaztak (kék, zöld, vörös), az üveg egyenetlen anyaga zárványokat, buborékokat tartalmazott, a színhatás mégis utánozhatatlanul lágy és telített élményt adott. A reneszánsz idején az üvegyártás tökéletesedésével ki is halt ez a mozaikszerű üvegfestészet, a nagyobb üvegfelületek a XVII–XVIII. századra feleslegessé tették az ólomrekeszek használatát, a XIX. századra pedig teljesen elfelejtődött a színes üveglakok korábbi technikája. Amikor a historizmus idején a neogótika újra visszahozta az üvegfestészet igényét és restaurálta a régi ablakokat, a középkori üveg titka már olyannyira elfelejtődött, hogy újra fel kellett fedezni. Így lesz ez a korszak, a historizmus, a XIX. század második fele, a XX. század eleje az üvegfestészet újra virágzásának ideje, amely a XX. század elején a szecesszió művészetében folytatódik. A középkori hatású, ún. „antik üveget” William Edward Chance szabadalma (1863) alapján sikerült előállítani, Angliában a Morris-cég, az „Arts and Crafts” preraffaelita mozgalma járult hozzá a jó minőségű festett üveg elterjesztéséhez. Amerikában Louis Comfort Tiffany fedezte fel a fémoxidok segítségével készített opalizáló üveget.¹

¹ SZŰCS-DÖRGŐ-FÖLDÉNYI-FÜRI-GONZALES-OBRECZÁN 2005. 11–16. o.

A festett üvegablakok alkalmazása minden esetben emelte az adott épület művészi rangját, legyen szó egyházi vagy középületről, kastélyról, udvarházról vagy polgári otthonról, azokban vallásos vagy profán téma megjelenítéséről. Többnyire a Gesamtkunstwerk, az összművészet elvét követve az üvegablakok szervesen illeszkednek az adott térbe, amelynek minden más eleme is átgondolt művészeti elképzelés alapján szerveződik, más művészeti ágak produktumait is szerepelteti. Ilyenek Veszprém városának a XX. század elején épült vagy felújított, historizáló vagy szecessziós egyházi és középületei, amelyekben az egyházi vagy világi témák mindenütt az adott belső tér összművészeti igényeihez alkalmazkodnak, és annak színvonalát teljesítik ki. Mindegyik épület – a Szent László-templom, a Szent Mihály-székesegyház, a Feltámadt Üdvözítő vagy Károly-templom, a Petőfi Színház, a Megyeháza és a Hősök Kapuja – üvegablakai ugyanazt az ólomrekeszekbe foglaló, színezett, festett eljárást követik, amelyet már a középkorban is alkalmaztak.

Szent László-templom

A mai városközponttól távolabb, az egykori temetőhegy magaslatán, a Dózsaváros és a Jeruzsálemhegy határán helyezkedik el Veszprém egyik jellegzetes, gazdag történelmi és építészeti előzményekkel rendelkező temploma, a Szent László-templom. Helyén a középkorban Antiochiai Szent Margit tiszteletére szentelt bazilika, majd ennek romjain egy 1740-ben épített barokk kápolna állt, amely már Szent László titulusát viselte.² Ez utóbbi templom 1901-ig állt, ekkor a lebontott épület helyén emelt új neoromán, nyugati orientációjú templomot Jüttner Kálmán mérnök tervei alapján Csomay Kálmán építész Fejérvári József kanonok adományából. Ez a szintén Szent Lászlónak szentelt egyhajós templom poligonális szentélyéhez kapcsolt két szimmetrikus tér folytán kereszt alaprajzot formál.

² Strausz Antalnak az 1902-es felszentelés kapcsán ezer példányban kiadott kis füzete még Szent Lászlónak tulajdonította – egy félreértelmezett 1353-as pápai bulla alapján – az itt épült Árpád-kori templom titulusát. STRAUSZ 1902. Dr. Gutheil Jenő 1943-as cikke helyesbíti Strausz Antalt, pontosítva, hogy a középkori templom a mai Szent László-templom helyén még nem a lovagkirály, hanem Antiochiai Szent Margit tiszteletére volt szentelve. A félreértett oklevélben a székesegyházban lévő Szent László kápolnáról/mellékoltárról van szó, nem a temetőhegyi templomról. Szent Margit temploma az, ami az Árpád-kortól itt állt, amit a XIV. század végén újjáépítettek, és aminek török hódoltság után megmenekült középkori szentélyéhez csatoltak 1740-ben egy új, valószínűleg barokk hajót. Az oklevelek említik Szent Margit egyházát, őrzik a róla elnevezett Szent Margitszeg városrész nevét. A templom körüli temető a XVIII. századig használatban volt. GUTHEIL 1943.

A kivitelezők között neves művészek, jónevű iparosok szerepelnek, mint Hudetz József, a megyében sokat foglalkoztatott, kaposvári kőfaragó, aki a márvány oltárt, szószéket, a Jézus szíve-szobor márványtalapzatát készítette; Angster József és fia pécsi orgonakészítők, akik nemcsak ide készítették az orgonát, hanem többek között az egri, győri bazilikába, a budapesti Szent István bazilikába, a szegedi dómba. A festők között találjuk Altenbuchner Henrik müncheni képzettségű budapesti templomfestőt, Steiner Rudolf bécsi akadémiai tanultságú, Sopronban letelepedett festőt, aki a Székesegyházban és a Károly-templomban is dolgozott és főként Graits Endre Bécsben, Rómában tanult, Pécsen letelepedett festőművészt. A templomdíszítéshez a megrendelések a Fellinger és Hakinger bécsi, ill. az Oberbauer Alajos utóda budapesti oltárépítő és templomberendező cégektől érkeztek. Híven illusztrálják az összművészetre törekvést az új épület berendezésénél.³

Ebbe a művészeket igényesen megválogató sorba illeszkedik az üveglakok megbízása a századforduló legjelentősebb fővárosi telephelyű, de ugyanakkor nemzetközi hírű üvegfestő műhelyében, amelyet Róth Miksa neve fémjelez. A világiállítások kimagasló díjazottja többek között az Országház, a Gresham-palota és a Zeneakadémia ablakain dolgozott. Azt a célt tűzte maga elé, hogy az üvegfestészet, az üvegmozaik-készítés egykori rangját visszaállítsa. A Szent László templomnál az 1902. február 12-én kelt előzetes költségvetés szerint, a korábban bemutatott vázlatok alapján, a mester vállalta „Magyarországi Szent Erzsébet” és „Szűz Szent Margit” üvegfestményének elkészítését darabonként 300 koronáért, ill. oltárkép gyanánt a „Szent László vizet fakaszt” témájú jelenet kivitelezését 400 koronáért. A négy darab kettős ablak ólomba foglalt „cseppentett” üvegből – Róth Miksa jellegzetes technikája – színes, festett bordúrral 220 koronát tett ki. A megrendelés része volt a sodronyháló a vaskeretekkel együtt az összes ablakra, valamint a helyszínre szállítás és a rögzítés az ablakokban. A teljes összeg 2546 korona 60 fillér volt.⁴ A korábbi egyeztetést, helyszíni felmérést bizonyítja, hogy a méretekért felelősséget vállalt a mester. Róth Miksa utalványozva kapott 10 korona ajándékot is az üvegfestményeket installáló segéd részére 1902. augusztus 8-án. A felhelyezés tehát nemcsak megtörtént, de megelégedést váltott ki. Az említett összeg szerepel az 1902. december 2-án kelt végelszámolásban⁵ az összes színes ablakra és behelyezésükre vonatkozóan, ami szintén bizonyítja, hogy mindhárom említett figurális üveglak a helyére került.

³ VFL VI. 157. 3. doboz 1902. Szent László-templom

⁴ VFL VI. 157. 3. doboz 1902. Szent László-templom

⁵ VFL VI. 157. 3. doboz 1902. Szent László-templom

Az említett három Árpád-házi szenteket ábrázoló figurális üvegablak minden bizonnyal a szentély zárófalába került, elrendezésükben Szent Erzsébet és Szent Margit alakja eredetileg közrefoghatta a középen, oltárként funkcionáló Szent László-jelenetet. Az ikonográfia, a témaválasztás szervesen illeszkedik a századforduló egyházi üvegfestészetébe, amelyben a historizmus szellemiségének megfelelően az Árpád-házi királyok, szentek ábrázolása dominált. A Szent László-jelenet és a női szentek üvegablakai közötti árkülönbség nyilván tükröződött a kivitelezésben: az egyalakos mellékablakokkal szemben a Szent László körül kibontakozott többalakos, mozgalmas jelenetben. A jelenlegi három üvegablak közül ez az egy Szent László-ablak őrzi Róth Miksa keze nyomát. (A négy szegélydíszes ikerablak, amiről szó van a költségvetésben, a hajó déli falába kerülhetett, és kétségkívül megsemmisült azóta.)

A legendákkal övezett lovagkirály csodáiból azt a gyakran és előszeretettel választott epizódot állítja elénk, amikor a harcok során megszemjázó katonáinak bárdjával fakaszt vizet a sziklából. Az ábrázolt mozzanat nagyon finoman kapcsolódik az adott helyen az Eucharisztia szimbolikájához. A fentről lezúduló vízfolyam egyik partján, balra látjuk a király katonáit, másik oldalán, jobbra magát az uralkodót. Az alakokat a vízfolyam köti össze. Az egyik katona kezéből szürcsöli a vizet, másik fejről levett sisakjában merít belőle. A bibliai előzményekre (Mózes vizet fakaszt a sziklából) rímelő történet hőse a sziklafal mellett magasodik, baljában keresztel díszített bárdját tartja, felemelt jobbján talán az Istenhez szóló fohász mozdulatát őrzi. Díszes tunikája, vörös köpenye alatt ő is sodronyínget hord, kardja derekát övezi, fejét nemcsak korona ékesíti, hanem az ég kékjétől elütő arany színű dicsfény. A vízfakasztás történetét a korszak előszeretettel ábrázolta a festészetben is (szatmárnémeti, zsemleéri, tállyai templom), szép példáját látjuk legközelebb a szomszédos székesegyházban. Róth Miksa is többször elkészítette, korábban a Budapest X. ker. Szent László templom számára, nagyon hasonló kompozíciójú üvegablakként.

A Szent László üvegablak a későbbiek során is többször volt kitéve helyváltoztatásnak. Amikor a templom 1944-ben plébánia rangot kapott, az átalakítások során helyéről eltávolították, a fülkét aranymozaikkal borították, és eléje egy carrarai fehér márványból faragott Szent László-szobrot helyeztek. Aztán az évtizedekkel később megtalált üvegablak a déli sekrestye ablaknyílásába került beépítésre. 1954-ben, a Szűz Mária-emlékévben készültek el az Árpád-házi Szent Margitot és Szent Erzsébetet ábrázoló mostani üvegablakok, amelyek a szentély központi fülkéjét fogják közre.⁶ A női szenteket ábrázoló eredeti Róth Miksa-üvegablakokról nincs információ. Az 1954-es elrendezés nyomán a központi

⁶ FÜLÖP 2023. 191–192. o.

ablaktól balra helyezkedik el Szent Margit üvegfestménye, amely domonkos szerzetesi habitusban mutatja a királylány alakját jobbában liliomok mellett a királyi koronával, baljában a szentolvasóval, amelyre az előbbit engesztelésképpen felcserélte. Jobbra, Árpád-házi Szent Erzsébet képe az irgalmasságnak azt a leggyakrabban ábrázolt csodáját idézi fel, amikor a számonkérés alkalmával a szegényeknek vitt kenyér rózsává változik kötényében. Az ő királyi rangjára csak a visszafogott fejk és a köpenyét átfogó öv heraldikus díszítése utal. A két mellékalakot egységesíti az azonos háttér, bordűr és a fejüket övező nimbusz. Egyszerre készültek, de alkotójukat nem ismerjük. A legújabb változások közé tartozik a Szent László-üvegablak visszahelyezése a szentélybe Szent Margit és Szent Erzsébet alakjai közé az eredeti elképzelésnek megfelelően. A középről eltávolított Szent László-szobor kültérben a templom közelében került felállításra.

Feltámadt Üdvözítő- vagy Károly-templom

A Feltámadt Üdvözítőről elnevezett templom Veszprém forgalmas belvárosának egy kis szigetén, a kórház és az Alsóvárosi temető közvetlen szomszédságában helyezkedik el. A Károly-templomnak is nevezett sírkápolna báró Hornig Károly püspök saját családi temetkezési kápolnájaként épült 1903 és 1907 között Kesselbauer Ágoston veszprémi építésmérnök tervei szerint neoromán stílusban. Az eredetileg a város tulajdonában lévő háromszög alakú területet a püspöknek először meg kellett vásárolnia. A szűkös helyviszonyok között hagyományos hossz-házás elrendezésű templom emelésére nem volt lehetőség. Az épület különleges karakterét nemcsak temetkezési kápolna jellege adja, hanem a topográfiai lehetőségeknek megfelelően kialakított centrális elrendezése, amely Veszprém templomai között egészen egyedi jelleget kölcsönöz neki.⁷ Az új építmény a püspök személyes céljai – elhunyt

⁷ Nagy Balázs Vince kiemeli a templom sajátos, különleges jellegét Veszprém egyházi épületei között. NAGY 2017. 48. o. és 51. o.

családtagjainak idetemetése – mellett kiváltotta a kicsinek bizonyult szomszédos kórház-kápolna szerepét, és helyet biztosított a városrész híveinek is.⁸

A helyviszonyokból adódóan nyugati tájolású, alsóörsi vörös kőből épült templom központi, négyszögű terét magas, nyolcszögű tornyon emelt kupola fedi, oldalt keskeny folyosók csatlakoznak hozzá, keleten apszisokban végződő, kereszthajóra emlékeztető tér előzi meg. Az ellenkező olda-

lon poligonális záródású, kívül támpillérekkel megerősített szentély tartozik hozzá, amelynek egyik oldalán háromemeletes, négyszögű torony, másik felén erődszerű sekrestye található. Az építészeti elemek a romantika tárházából válogatnak eklektikus jelleggel, az említett előcsarnok a korakeresztény ravennai San-Vitale alaprajzára emlékeztet. Az építmény elé 1913-ban került a tatai vörös márványból készült bélétes kapuzat, amelyet a nagy tehetségű, tragikusan rövid életű befutott veszprémi születésű szobrászművész, Csikász Imre tervezett. Háromszögű oromzatára felkerült Hornig Károly monogramja mellett a bíborosi címre utaló bojtos kalap, az általa előző évben elnyert magas egyházi méltóság jeleként.

Az épület kőanyagának köszönhető rendkívüli plasztikussága, belső terének különleges építészeti, festészeti, díszítési megoldásai azonnal lenyűgözték a szemlélőket.⁹ Steiner Rudolf/Rezső, a Bécsi Akadémián tanult soproni festő készítette két év alatt a rendkívül átgondolt ikonográfiai koncepcióba illeszkedő és feltételezetten püspöki intenciókat tükröző, belső teret díszítő falképeket. Központi motívumuk a templom címadó titulusaiban is megjelenő feltámadás gondolata, gyakori szereplőik az ég és föld, ember és Isten között közvetítő an-

⁸ 1904-ben temették a szentély alatti sírboltba Hornig Károly püspök szüleit és testvéröccsét, 1917-ben magát a püspököt, 1927-ben sógornőjét. Nevüket a templomtoronyba készült négy harang titulusa és felirata őrzi (Antal, Mária, Vilmos, Anna). DORNAY 1917. 3. o.

⁹ Ádám Iván szakszerű, a templom külső és belső jellemzőit bemutató, a felszentelés évében megjelent írása lenyűgözve említi a mágikus világítást, a színes ablakokat, festett falakat. ADÁM 1907.

gyalok. Hangsúlyos szerepeltetésük a kápolna temetkezési jellegét erősíti. A négy arkangyal látható a hajó földszinti falain, angyalok díszítik a szentély bejáratát, a hajón és a szentélyen emelkedő boltozat bordáinak cikkelyeit, tömjénező angyalok fogják közre a szentélybe vezető diadalív fölött a Magyarok Nagyasszonyának mandorlával övezett, álló alakját.

A fő téma, a feltámadás jelenik meg a kis méretű hajó külső folyosóinak falain. Az Evangéliumnak azokat a jeleneteit idézik fel, ahol Jézus halottakat kelt életre: délen a naimi ifjú történetét, a kórus felett keleten Jairus leányának feltámasztását, az északi falon a betániai Lázárnak halálból való visszahozatalát. A négy-szögletű hajón emelkedő nyolcszögű kupola átmenetét biztosító sarok-trompék a Jézus útját előkészítő négy nagy prófétát nagyprófétát (Izajás, Jeremiás, Ezekiel, Dániel) jelenítik meg. A szentély bejáratának belső oldalán Szent Péter és Szent Pál életnagyságú alakja rajzolódik ki. Mindez előkészíti Jézus dicsőséges feltámadásának üvegablakon történő ábrázolását a Franz Leimert bécsi műhelye által készített faragott faoltár fölött a szentélyben. Amíg a bibliai jeleneteken Jézus csodás beavatkozása támasztja fel a halottakat, addig a szentély központi üvegtábláján a koncepciót magasabb szintre emelve ő maga az, aki a halálból dicsőségesen feltámad – reményt nyújtva a könnyörtelen elmúlással szemben. Ehhez a központi alakhoz vezet gondolatilag minden más, tudatosan választott jelenet, elhelyezése pedig a megemelt oltárkép funkciójában ráirányítja a figyelmet. Az üvegablak nem függetleníthető a falképek rendszerétől, mintegy azokat összegzi.

Ennek a feltámadt Krisztust elénk állító üvegablaknak a kivitelezését a legjelentősebb budapesti mester, Róth Miksa műhelye végezte. A neves fővárosi üvegfestő korábban már a veszprémi Szent László-templom ablakain dolgozott. A hagyomány a jelenlegi ablakot is neki tulajdonítja. Ezzel szemben Galamb Zsuzsanna úgy véli, hogy a templom második világháborúban és 1956-ban szerzett sérülései következtében üvegablakainak nagy része tönkrement, így a szentélyben a Feltámadt Krisztust ábrázoló és az ornamentális díszű ablakok modern pótlások.¹⁰ A jelenleg látható táblán két mélykék tónusú, vörös keresztárcsós ornamentális ablak által szegélyezve Krisztus méltóságteljes, győztes alakja jelenik meg: bőséges redőkben leomló hófehér tunikát és vörös köpenyt visel, felemelt jobbával áldást oszt, bal kezében pedig a győzelmi zászlót tartja a kereszt jelével. Dicsfényel övezett arcának vonásai különösen elevenek, életszerűek. Lebilincselő a hagyományos ólmozott eljárással készült üvegablak expresszivitása, színeinek intenzitása és tisztasága.

Megőrződött a centrális terű hajó kupolájában két magas színvonalú, nagy méretű körablak is: az egyik az északi homlokzatot töri át, és a kicsinyeit sa-

¹⁰ GALAMB 2023. 181. o.

ját vérével tápláló pelikánt, az önfeláldozó szeretet jelképét, az ismert Krisztus-szimbólumot ábrázolja; a másik – vele szemben a déli oldalon – báró Hornig Károly keresztezett betűkből alkotott monogramját formálja. Összekapcsolja őket az azonos színvilág, az ornamentális, bordűrös keret.

Fennmaradt a Veszprémi Érseki Levéltárban Róth Miksának Raimprecht Antal püspöki jószágkormányzóhoz intézett 1905. május 5-én kelt levele, amelyben az üvegfestő arról értesíti, hogy a kápolna „üvegfestészeti ablakait” előző nap elküldte. Kéri, tudassák vele, ha az megérkezik, hogy az elhelyezés végett alkalmazottját odaküldhesse. A levél hátoldalán Rainprecht válaszfogalmazványából kiderül, hogy a szóban forgó ablakot június közepe vagy vége előtt nem lehetett beilleszteni, mert a kápolna kupolája csak 3–4 hét múlva készült el, és addig azt vakolni nem lehetett.¹¹ A levelezésből egyértelmű, hogy Róth Miksa közreműködött az üveglakok készítésénél, sőt korábban több alkalommal részt vett a munkálatokban. Felidézi az említett levelében, hogy annak idején a vaskeretek elküldéséről nem küldött előzetes értesítést, ezért nem szeretne most hasonlóan járni. A Veszprémi Érseki Levéltár anyagából tudjuk azt is, hogy Ausztria egyik legrégebbi üvegfestő műhelye, a bécsi Carl Geyling vállalata is dolgozott a templom üveglakain. A levelezést, megrendelést szintén a jószágkormányzó intézte. Feltételezzük, hogy az épület kisebb üveglakait szállíthatták.

Közvetlenül a templom megnyitása utáni tudósítások (Ádám Iván),¹² ill. Hornig Károly temetése utáni beszámolók (Dornyay Béla)¹³ említik a színes ablakokat. Dornyay Béla felhívja a figyelmet a főkapu feletti hatalmas színes üveglakokra, ami azt sugallja, hogy akár valamennyi ablak eredetileg színes lehetett.

Szent Mihály-székesegyház

A Várhegy északi részén emelkedik a Veszprémi Érsekség főszékesegyháza, az ezredfordulón alapított püspökséghez tartozó Szent Mihály-székesegyház. Története során többszöri gyökeres átépítésen esett át: az 1380-as tűzvész után gótikus stílusban újjult meg, 1723-ban barokk külsőt kapott a szentély kivételével, 1907 és 1910 között báró Hornig Károly püspök rekonstrukciója neoromán jelleget kölcsönzött az épületnek – a gótikus szentélyt szintén megőrizve. Keletelt, háromhajós, bazilikális elrendezésű épülete máig őrzi 1400-ban felszentelt gótikus, poligonális szentélyét mérműves ablakaival, eredeti bordás, csúcsíves boltozatával.

¹¹ VFL I.4.d.1. 17. doboz, 1. csomó, Károly-templom

¹² ÁDÁM 1907.

¹³ DORNYAI 1917.

A hajók 1907–1910-es neoromán átépítése után több fázisban kerültek az épületbe Waltherr Gida (1852–1928) fővárosi üvegfestő műhelyének mára már csak részben megőrzött munkái. A neves, bécsi képzett-ségű, Európát megjárt művész többek között a budai Mátyás-templom, az Országház és a Kúria épületének ablakain dolgozott. Varga Tibor Lászlónak az Érseki Levéltár forrása-ira támaszkodó tanulmánya feltárja, hogy az eredeti 1907-es tervben még a szentélybe négy figurális ablakot szántak, a kivitelezés-
kor viszont már csak egyetlen figurális tábla készült el a templom névadójának, Szent Mihálynak a képével, a további három szentélyablak ornamentális jellegű, ún. szőnyegablak volt. A stílusukat a gótikus karakter jellemezte. A szerző a koncepcióváltás mögött Hornig püspök szándékát feltételezi.¹⁴ Pontosítja azt is, hogy az üvegablakok elkészítésének első ütemében, 1909 végére Waltherr Gida először a főhajó ornamentális ablakait kivitelezte, a második ütemben, 1910 tavaszára készült el a Szent Mihály üvegablak és a szentélyben a másik három ornamentális, gótikus szőnyegablak.¹⁵

Így 1910-ben az épület összes ablaknyílása színes üveget kapott, de az ornamentális megoldások közül kizárólag a szentély központi helyén, középen a főoltár felett a Szent Mihályt ábrázoló figurális ablak emelkedett ki. A templom többi, eldugottabb részébe (lépcső, torony, padlás, sekrestye) színes szegélyű, egyszínű üvegmozaik került katedrál üvegből. Gopcsa Katalin jegyzi meg, hogy a Szent Mihály ablakra elkészültekor nem irányult különösebb figyelem, meg sem örökítették, semmilyen vázlat vagy előkészítő karton nem maradt meg róla,¹⁶ a második világháború bombázásai pedig végleg megsemmisítették.¹⁷

¹⁴ VARGA 2023. 41. o.

¹⁵ VARGA 2023. 41-42. o.

¹⁶ GOPCSA 2011. 132. o.

¹⁷ Varga Tibor László idézi fel, hogy az 1944-es bombázások utáni ablak-helyreállítási tervnél a székeskáptalan véleménye szerint nem a korábbi, „lányos jellegű” Szent Mihály

Walther Gida bordűrös, ornamentális díszítésű üveglablakai viszont megmaradtak a főhajó gádorfalának ablaksoraiban és a szentély mérműves nyílásainak felső részeiben. Ez utóbbiak eltérő tónusa jelzi a különbséget az alattuk lévő üvegpannókhöz képest.

Varga Tibor László kutatásából tudjuk azt is, hogy az 1944-es bombázások nemcsak a Szent Mihály figurális ablakban tettek kárt, hanem a szentély további három oldalablakában, ill. a főhajó számos nyílásában. Összesen 15 ablak tört be. Mindszenty József veszprémi püspök már ekkor kezdeményezte a rekonstrukciót, de a háború alatt az értékesebb pótlásnak nem volt értelme, így arra csak katedrálüveget használtak.¹⁸ A művészi igényű helyreállítás terve az 1950-es években vetődött fel több ütemben, nyilván az anyagi források előteremtésének függvényében. Ezúttal a megrendelés mögött Badalik

Bertalan püspök állt, a tervezést pedig a Walther Gidához hasonlóan az egyházi épületek üvegfestészetére specializálódott Árkayné Sztehlo Lili (1897–1959) vállalta. Vaszary János és Glatz Oszkár tanítványa a festészettől fordult az üvegfestészet felé, bécsi, római, párizsi tanulmányutakkal a háta mögött nyerte el az 1934-es brüsszeli és az 1937-es párizsi világkiállítás nagydíját. 1950-ben készítette el az új Szent Mihály oltárkép kartonjait, amit ugyanebben az évben a Kopp és Kovács cég kivitelezett. A művész kikötötte, hogy a festmény a finomabb minőségű antik üvegből készüljön.¹⁹

arkangyalt ábrázoló üvegfestményt kellene rendbe hozatni, hanem új, „méltó, férfias” képet készíttetni, ami némi elképzelést enged formálni Walther Gida ikonográfiai megközelítéséről. VARGA 2023. 44. o.

¹⁸ VARGA 2023. 43. o.

¹⁹ VARGA 2023. 44. o.

A Szent Mihály oltárkép melletti két szentélybeli üveglak elkészítésére évek múlva, 1954–1955-ben került sor. Ekkor vetődött fel újra az ablakok művészi kivitelezésű pótlásának a kérdése. A tervezés most is Árkayné Szehlo Lilire esett – ami jelzi, hogy korábbi munkájával meg voltak elégedve –, a kivitelezéssel Németh Ferenc üvegfestőt bízták meg. Szent Mihály ábrázolásától balra került a Jézus Krisztus-ablak a szőlőtöke indáival, jobbra pedig a Szűz Mária-ablak egy rózsató ágával. A tematika kidolgozásában maga Badalik püspök is részt vett.²⁰

A püspök határozta meg a következő kivitelezési fázis során, 1955–1957-ben elkészült, a templom mellékszentélyeiben, mellékhajóiban lévő ablakok ikonográfiai programját, az ábrázolt szenteket és elhelyezésüket. Az északi oldalra szánta Szent József, Szent István és Boldog Gizella alakját egy ornamentális ablakkal; a déli oldalra Szent Gellért, Árpád-házi Szent Margit, Boldog Ilona képét szintén egy ornamentális pannóval. A kórus fölé jóváhagyta a Szentlélek-ablak tervét az azt körülvevő nyolc körablakkal. A tervek a budapesti Üvegesek Kisipari Termelőszövetkezete által kerültek kivitelezésre. A két ornamentális ablak készült el utoljára, 1957-ben. Árkayné tervei tehát különböző időpontokban és mindahányszor különböző üvegfestő műhelyekben készültek el, ami magyarázhatja az esetleges eltéréseket is.²¹ A vállalkozás mégis hatalmas teljesítménynek számít a kor politikai légkörét ismerve.²²

Az utolsó fázisban, 2008-ban készült el a szentély negyedik, déli oldalablaka Perlaki József veszprémi üvegművész tervezésében és kivitelezésében. Itt 1944 óta az akkor behelyezett egyszínű katedrálüveg volt.²³ Érthetően nemcsak stílusban tér el a mellette lévő 1950-es években készült üveglakoktól, de a kontrasztot erősíti, hogy a többi szentélybeli üveglak kívülről sárga színű védőüveget kapott, ami vörös és kék tónusukat narancs és zöld árnyalatokra módosítja.²⁴

Árkayné Szehlo Lili különböző időpontokban megvalósuló, a székesegyház szentélyére és hajójára kiterjedő üveglakai még ha nem is egységes, de nagyszabású ikonográfiai programnak felelnek meg. A szentély központi figurája, a középső oltárkép Szent Mihály arkangyalnak, a székesegyház védőszentjének sárkányt legyőző, lendületes mozdulatát jeleníti meg. A dinamikus, szétvetett

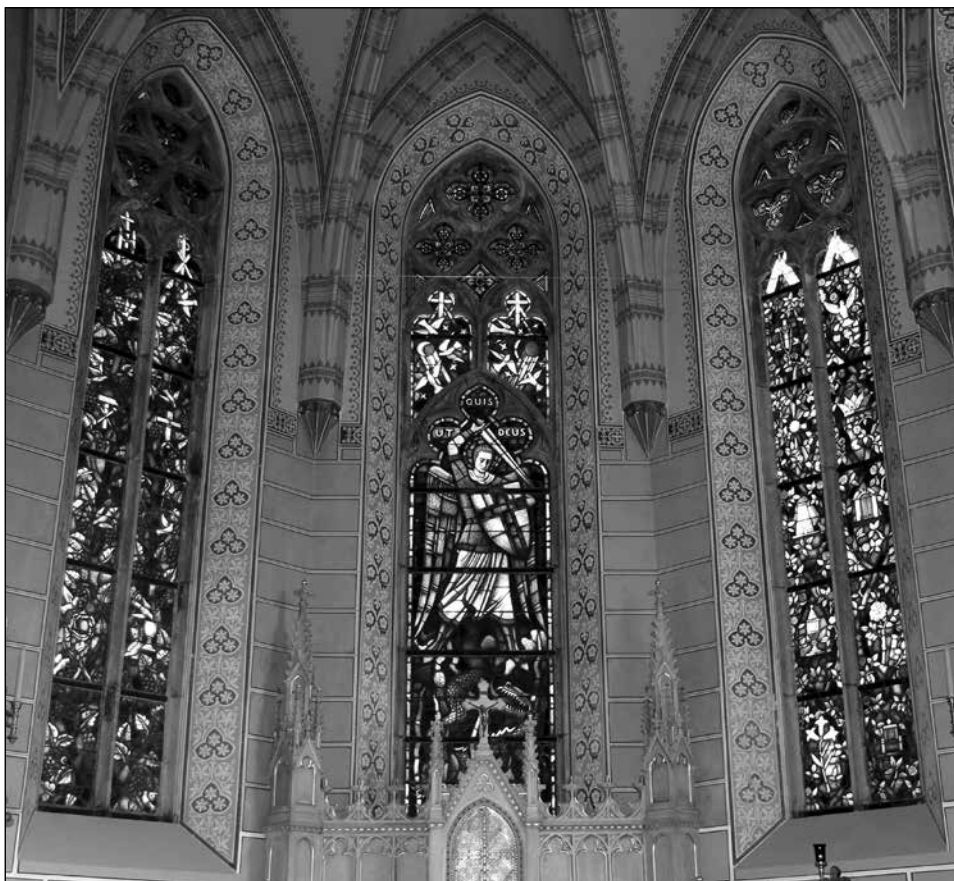
²⁰ VARGA 2023. 46. o. A szerző leírja, hogy a Mennybe felvett királyné, a Rózsafüzér királynéja és a Béke királynéja szimbólumokat maga a püspök határozta meg.

²¹ VARGA 2023. 47–48. o. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az ornamentális ablakok tárgyi tévedéseket tartalmaznak: nincs bizonyíték arra, hogy a veszprémi székesegyházban királyné-koronázás lett volna, hogy Boldog Ilona nem lehetett Árpád-házi Szent Margit nevelője, mert még a tatárjárás előtt meghalt, és hogy a vörös és ezüst sávok nem helyesen szerepelnek a Margit-romokat ábrázoló üveglakon.

²² JANKOVICS-SIMON 2023. 40. o.

²³ VARGA 2023. 49. o.

²⁴ Perlaki József közlése, amit ezúton is köszönök.

lábakkal álló alak jobb kezével feje fölé emeli lesújtani kész karját, baljában keresztel ékesített pajzsát tartja, miközben lefelé tekint az alatta kígyózó, gonoszt megtettesítő sárkányra. Nevét a feje körüli felirat pontosítja: „*Quis ut Deus*” (Ki olyan, mint Isten). A felső részleteken a Nap és a Hold az égi seregek urának birodalmára utalnak. Tőle balra a Jézus Krisztus-képen az ókeresztény jelképekre visszamenő, eucharisztikus szimbolikát idéző, stilizált szőlőindák és galambok között Jézus szenvedésének eszközeit látjuk a monogramjával koronázott csúcsíves üvegablakon. A jobb oldali üvegablak gazdag ornamentikájú rózsafa hajtásai között Szűz Mária Lorettói litániájából ismert szép metaforáira ismerhetünk. Találó, közérthető képei (Bölcsességnek széke, Titkos értelmű rózsza, Elefántcsont torony, Hajnali szép csillag) az előírásokat megvalósító művész leleményét dicsérik.

A mellékszentélyekben figyelemre méltó az üvegablakok finom összhangja a mellékoltárok tematikájával. Szent Imre oltára fölött a déli oldalon nevelője, Szent Gellért jelenik meg püspöki ornátusban, arcvonásai az üvegablakokat megrendelő Badalik Bertalan (1890–1965) veszprémi püspökét viselik. Szűz Mária mennybemenetelének északi mellékoltára fölött Szent Józsefet találjuk a gyermek Jézussal. Az oldalhajókban az oltárok fölött elhelyezett, magyar szenteket ábrázoló üvegablakok sorozata megcserélődött Badalik püspök előírásaihoz képest. Délre került Boldog Gizella királyné és Szent István király alakja: a királyné díszes öltözetben a székesegyház makettjét tartja a kezében, a koronás Szent István királyi jelvényeit, bal kezében az országalmát, jobbában kardját hordozza. A királyi pár a Szent Anna-oltár fölötti ornamentális ablakot keretezi, amely a székesegyház képével és a „Magyar királynék koronázó temploma” felirattal annak királynékat koronázó szerepére emlékeztet. Az északi mellékhajóban István királlyal szemben helyezkedik el Árpád-házi Szent Margit domonkos apáca képe kezében liliummal és rózsafüzérrel. A nevelőjét, Boldog Ilonát ábrázoló üvegablakkal együtt közrefogják a Szent György-oltár fölötti Margit-romokat megörökítő ornamentális ablakot, amely a Szent Margitra vonatkozó „A nemzet áldozati bárányának bölcsője” feliratot hordozza. A királylány itt nevelkedett. A főhajó nyugati rózsablaka a négy evangélistát ábrázolja angyalok között a Szentlélekkép körül. Az egyfigurás ábrázolásokkal kapcsolatban Gopcsa Katalin megjegyzi, hogy „a leegyszerűsített körvonalakkal jellemzett alakok mégis karakteresek, tiszta, egyéni megfogalmazásúak”.²⁵

A szentély jobb szélső, 2008-ban készült kortárs üvegablaka, a veszprémi Perlaki József alkotása nagy alakban az Irgalmas Jézust és a Rózsafüzér királynéját mintázza, míg alattuk Isten szolgája Mindszenty József és Boldog Batthyány-Strattman László portréja látható.

A székesegyház legutóbbi, 2022-es felújítása után Waltherr Gida megmaradt üvegablakainak megőrzésével a szentélybe és a hajóba Wölfinger Barnabás és Hegyvári Bernadett üvegablakai kerültek. A művészek visszatérve a Waltherr Gida korabeli elrendezéshez kizárólag a szentély középső ablaknyílásába helyeztek el figurális ábrázolást, Szent Mihály arkangyal mandorlában megjelenő alakját kitárt szárnyakkal, kivont karddal, keresztes pajzzsal. A templom összes többi üvegablaka az ornamentális elképzelést követi.

²⁵ GOPCSA 2011. 136. o.

Petőfi Színház

A veszprémi századelő dinamikus, felívelő időszakában nemcsak egyházi, hanem középületek is szép számmal épültek, és az új létesítmények reprezentációjának emeléséhez ugyanúgy hozzátartozott a színes üvegablakok alkalmazása. A veszprémi Petőfi Színház merészen modern jellegét akkor látjuk igazán, ha melléje állítjuk a korabeli historizáló, többnyire neorokokó stílusú vidéki színházépületeket. Az újszerű vasbetonszerkezetet rejtő szecessziós épület, az ország első ilyen építészeti elemeket alkalmazó színháza, 1907 és 1909 között épült Medgyaszay István tervei szerint.²⁶ A bécsi képzettségű, Európát és a távol-keleti országokat megjárt építész munkáján a keleti hatások és az erdélyi gyűjtőútjai során megismert népi formakincs, különösen a székely népi faépítéssel (párkánykiszögellés, „kieresztés”) tapasztalata tükröződik.

Az összművészet szecessziós alapelvét követő épületbe készült 1908-ban Nagy Sándornak, a gödöllői művésztelepet Körösfői-Kriesch Aladárral szer-

²⁶ A megbízás éppen Párizsban François Hennebique vasbetontervező mérnök irodájában találta. Párizsban a keleti gyűjteményeket tanulmányozta, ami a veszprémi színházon is nyomot hagyott. BRUNNER–SIPOS 2017. 25. o.

vező, széles körű művészeti tevékenységet folytató képző- és iparművésznek²⁷ nagyméretű, ovális üveglak. Az üveglak terve és az épület megjelenése találkozik a szecessziós ornamentikában és a népművészeti motívumok alkalmazásában, harmonikusan simul bele annak művészeti felfogásába. Nagy Sándor mögött ekkorra már az útkeresés küzdelmes éveit állnak: a hét éves (1892–1899), válságos párizsi időszak, amelynek során a művészet hivatására keresve a választ megismerte John Ruskin, William Morris utópikus, szociális eszméit, a tolsztoji elképzeléseket, az angol preraffaeliták, az Arts and Crafts mozgalom elveit, amelynek nyomán először Veszprémben letelepedve (1902), majd már a feleségével, Kriesch Laurával a hazai művésztelep központjába, Gödöllőre átköltözve (1907) dolgozta ki a maga koherens művészetszemléletét, életfilozófiáját. Mintáit követve maga is arra törekedett, hogy a művészet hassa át a mindennapokat, legyen mindenkié, alkosson egységet az iparművészeti kézműves mesterségekkel, hogy betölthesse társadalomformáló, embernevelő szerepét. Ebben a népművészet megújító hatásának, mint idealizált, tiszta forrásnak különösen fontos szerepet szánt.

A veszprémi állomás azért is fontos pályáján, mert itt indult el a párizsi válság után a letisztulás és szecessziós szemléletének kialakulása, az ún. magyaros szecesszió, amely majd a gödöllői időszakban teljesebbé válik. Az elnevezés arra utal, hogy magyaros tematikájú, a népeletről vett, magyaros népművészeti ihletésű, népi ornamentikájú, a magyar eredetmítoszhoz, mondavilághoz, népmesei elemekhez visszanyúló látásmód jellemzi ettől kezdve alkotásait. A népiesség ugyan már a romantika óta felszínen volt képzőművészetben, Nagy Sándor a népművészeti eszköztár és a szecessziós formanyelv összekapcsolásával egy sajátos, újszerű stílust teremtett meg. A gödöllői művésztelep alkotóihoz hasonlóan nemcsak egyszerűen ábrázolta a népi motívumokat, a falusi életet, a népviseletet, paraszti munkát, de a népi kultúrának egy tudatos programban a művészetet megújító erő, a legfőbb esztétikai és etikai értékek megtestesítőjének szerepét szánta.²⁸

A veszprémi színház üvegfestménye ennek az érett, koherens gondolatrendszernek, Nagy Sándornak és a gödöllői művésztelepnek a népművészet szerepét heroizáló életszemléletét, művészetfilozófiáját foglalja össze szemléletes, allegorikus formában. Értéke akár egy mennyezetfreskó ideológiai kidolgozottságával vetekszik. A *Népművészet varázsa* címet viselő üveglak a lépcsőházban

²⁷ Noha Nagy Sándort elsősorban festőnek és grafikusnak tartják, az *art nouveau* szellemiségének, az ösztönművészet elvének megfelelően szinte minden műfajban alkotott a bútorkészítéstől a szőnyegszövésig, az üveglak tervezéstől a bőrtárgyak, plakettek, falfreskók kivitelezéséig.

²⁸ ÓRINÉ 2006. 71. o.

az északi homlokzat falát töri át monumentális méretben, hozzá vezet a nézőtérre vivő lépcsősor első szintje. Az előcsarnokba belépve azonnal magára irányítja a tekintetet, a nézőtérre vivő útvonal kikerülhetetlenné teszi. Az összművészet elvét megvalósító belső térben azóta környezete, a lépcsőház lámpasora már megújult, az ablak viszont híven őrzi 1908-ban Majoros Károly üvegfestő kivitelezésében elkészült állapotát.

A sokalakos, mesélő kompozíció a Nagy Sándor műveire jellemző erős illusztratív jelleggel²⁹ építkezik. A képmező jobb oldalán, az előtérben helyezi el a cifraszúrt viselő alakot, aki két kézzel fogja és fújja népi hangszerét. Vele szemben egy fiatal, ülő nőalak rá tekintve hallgatja a muzsikát mesebeli állatok, szavas, őzike, juhok közvetlen környezetében, mintha ez utóbbiak is a zenére gyűltek volna össze. Mögöttük, a patak túloldalán gyerekek összekapaszkodva táncolnak a dallamokra. Távolabb népes csoportot alkotnak az álló alakok, akik a zenészt figyelve egymás mellett helyezkednek el. Balra a szarvas mögött a háttérben három kék zubbonyos, piros csákós lovas huszár jelenik meg, míg a távolban egy lovas szántóvetőt látunk, aki szintén megáll a muzsika hangjaira. A kép keretét szecessziós jellegű növényi indák, virágok fogják körbe, a cím az alsó, középső sávban rajzolódik ki.

Az alkotásban idealizált világgént jelenik meg a népi életforma, az egyszerű falusi ember világa, a természettel összhangban élő, harmonikus közeget az állatfigurák szerepeltetése hivatott érzékeltetni. Eszményített a virágzó, burjánzó természet is, ami a szereplőket körülveszi. Ebben a népmesei környezetben jelennek meg a különböző társadalmi csoportok, ugyanannak a közösségnek a képviselőjeként, illusztrálva harmonikus együttélésüket egy elképzelt faluközösség keretében. A falusi élet mindennapjait bemutató jelenetben a népi elemekhez tartozik a népi viselet, a népi hangszer, a paraszti munka ábrázolása. Az életkép utópikusan a különböző társadalmi csoportok közötti határok megszűnését célozza, amelyet a zene, a művészet hatása képes elérni. Megjelenik rajta az áhított eszmény, a művészet és élet egységének a megteremtése is, hiszen a művészet, a zene áthatja a felvonultatott szereplők mindennapjait, annak szerves részévé válik.

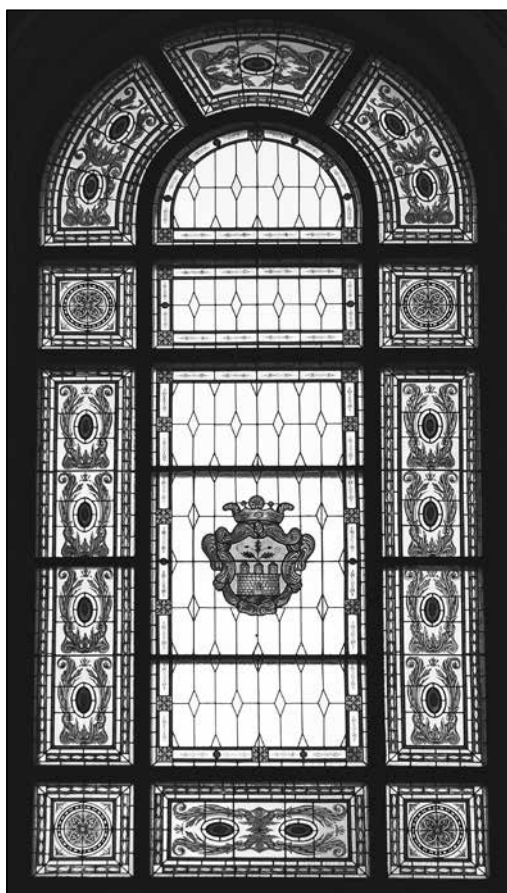
Nagy Sándornak köszönhetjük a Petőfi Színház monumentális sgraffitóját is az épület déli homlokzatán, amely a csodaszarvast űző Hunort és Magort állítja elénk a magyar népmondák világából.

²⁹ GELLÉR 1977. 255. o.

Megyeháza

A Veszprém vármegye közigazgatási intézményének, hivatalainak helyet adó Megyeháza 1886–1887-ben épült eklektikus stílusban Kiss István (1857–1902) építész tervei alapján.³⁰ A Várnegyedben korábban felállított (1763) és szűkösen bizonyult régi épületet váltotta fel nagyszabású, korszerű létesítmény formájában. Bécsi tanultságú, fiatal építője a historizmus eszköztárából merítve szabadon álló, kétemeletes, középudvaros épületet hozott létre, melynek utcai főhomlokzatán az erőteljesen előrelépő középrizalit emeleti része foglalja magában féloszlopok között a nagyterem három félköríves, nagyméretű díszablakát. Az ablakok mérete két emelet szintjét fogja át, félköríves formájuk a földszinti kocsifelhajtó három hasonló ívű árkádnnyílását ismétli meg. Az ablakok alatt kőbábos erkélyek nyílnak, felső ívmezőjüket allegorikus könyöklő nőalakok koronázzák kétoldalt megtestesítve az Igazságszolgáltatás, Közigazgatás, Földművelés, Kereskedelem, Művészet és Ipar figuráit. Mellettük két oldalon az Erőt és az Igazságot megszemélyesítő álló nőalakok találhatóak fülkében. Az ablakok feletti mezőt a főpárkány szintjén háromszög oromzat zárja le, amelyben két domborműves szárnyas génusz tartja az építés dátumát, míg fölöttük a háromszög csúcsán két puttó látható a vármegye címerével. A homlokzat szobrai a szintén Bécsben tanult Róna József (1861–1939) készítette.

A főhomlokzat átgondolt, artiztikus arzenálja után nem meglepő, hogy az itt nyíló, 34 m²-ert kitevő három nagyméretű ablak is hasonló igénnyel készülhetett el.

³⁰ SOMFAI 1987.

Annál is inkább, mivel mögöttük az épület díszterme, az ún. Szent István-terem kap helyet. A kilenc méter magas, 22 m × 11 m alapterületű helyiség minden részlete az összművészeti koncepció tudatos megtervezését bizonyítja. A terem két végében vörös márvány díszítésű kőoszlopok tartják az emeleti karzatokat, ezen a szinten az oszlopok női alakos hermákban folytatódnak. A kazettás mennyezetről Jungfer Gyula nagyszabású kovácsoltvas csillárja lóg. Az aprólékos művészi tervezés látszik a falfületek klasszicizáló díszítésében, az aranyozott színű rácsok, oszlopfejeket cizellált dekorativitásában, egészen a lámpatartók, a légfűtés rácsainak kivitelezéséig. Ebbe a művészi elgondolású belső térbe készültek eredetileg a vármegye címerével díszített színes üveglablakok. Sajnos a háborúban teljesen megsemmisültek.

A világháborús károk helyreállítása után, 1967-ben tűz pusztított a tetőkupolában, ami a tetőszerkezet teljes pusztulásával járt. Tudjuk, hogy 1972-ig a nagyteremben a háborúban megsemmisült díszablakokat szintelen üveglablakok helyettesítették.³¹ Ezután készültek ide a Szentgyörgyi Kornél (1916–2006) Kos-

³¹ SOMFAI 1987. 86. o.

suth- és Munkácsy-díjas festőművész által tervezett színezett, ólmozott üvegablakok, amelyek kék árnyalatú, absztrakt-konstruktív kompozíciókban Veszprém és környéke természeti értékeit, ipari vívmányait szerepeltették. Felismerhetők közöttük a balatoni vitorlások, a veszprémi Szent István-völgyhíd, a várpalota-inotai erőmű körvonalai. A nagyszabású vállalkozást az Országos Szakipari Vállalat kivitelezte. Az 1980-as években, az épület teljes rekonstrukciója során kerültek a főlépcsőház két fordulójába, az addig dísztelen ablakok helyébe Litkei József (1924–1988) festőművésznek, az Iparművészeti Főiskola tanárának absztrakt jellegű, ritmikus szín- és formakompozíciói. A világítóudvarról fényt kapó, kék-zöld-lila tónusú színdinamikai tanulmányok szintenként két nagyméretű ablakot díszítenek. Ezeket is az Országos Szakipari Vállalat készítette.³²

1994-ben a Szent István-teremben Szentgyörgyi Kornél említett üvegpannóit³³ B. Kiss Botondnak és Kiss Miklósnak, a Veszprémi Művészceh tagjának újabb üvegablakai váltották fel. A széles körű üvegművészeti tevékenységet kifejtő alkotók egy, az 1800-as évek végéről származó fotó alapján ezúttal az eredeti koncepcióhoz, az üvegablakok ornamentális rajzolatához és vármegyecímerrrel való díszítéséhez tértek vissza. A bárdudvarnoki Gosztonyi-kúriában néhány hónap megfeszített munkája alatt készült el a három hatalmas ólmozott üvegablak az ősi szőnyegszerű technikával, az üvegmózaikokat ólomzárványokba foglaló aprólékos eljárással. A munkát kísérő állandó kísérletezés elfeledett és újfajta technológiákat fedezett fel az alkotókkal annak érdekében, hogy az egykori eklektikus épületnek megfelelő eljárásokat alkalmazhassanak.³⁴

Hősök Kapuja

Az egykori külső vár déli főbejáratának, az Öregkapunak (Nagykapu, Főkapu, Külső kapu) a helyén emelkedő Hősök Kapuja Veszprém emblematiszus műemlékévé, jelképévé vált, miközben eredeti funkciója mára már szinte teljesen elhomályosult. A Szent István emlékévhöz kapcsolódva, 1935 és 1939 között épült Pázmándi István (1898–1957) budapesti építész tervei alapján a néhai kör alakú kapuvédő bástyatorony közelében, amelynek alapfalai még álltak az építkezés megkezdése előtt.³⁵ Az 1916 óta megindult változatos emlékmű-állítási tervekbe³⁶ illeszkedve azzal a céllal jött létre, hogy helyet adjon itt egy első

³² SOMFAI 1987. 100. o.

³³ Szentgyörgyi Kornél díszteremből eltávolított ablakai a Laczkó Dezső Múzeum raktárába kerültek.

³⁴ HORVÁTH 1994. 6. o.

³⁵ SOMFAI 2009.

³⁶ TÓTH G. 2008.

világháborús emléképületnek. A létesítmény egy erődszerű neoromán tömbből és a hozzá tartozó, a vár feljáró teljes szélességén átívelő boltíves kapuból áll, amely monumentális bejáratot biztosít a várnegyedbe vezető útvonalnak. Mintegy diadalív ugyanakkor emléket állít az első világháborús áldozatoknak, vagy akár tágabban a korábbi századok várat védő hőseinek.

Első világháborús emlékhely szerepének emlékét őrzik napjainkig az árkád feletti pártafal fülkéinek szobrászati alkotásai: kétoldalt babérmagányt tartó, klasszikus öltözetű, dicsfényvel övezett, szárnyas, álló angyalok fogják közre a középső falmélyedés első világháborús dátumokkal keretezett, babérmagányt átfonó, égnek meredő, jelképes kardábrázolását. A domborművek Rumi Rajki István (1881–1941) szobrászművész alkotásai, az építkezéssel egy időben készültek. Tematikájuk szolgáltatta az alapot az épületben lévő üvegablakok ikonográfiai ábrázolásához. Maga az épület eredetileg a Hősök terméte rejtette az ismeretlen katona márványszarkofágjával, falaira öt carrarai márványtábla került 380 elesett veszprémi hős nevével. Az építmény toronyszerű részében lépcső vezet az emeleti galéria szintjére, ill. a felette található kilátóteraszra.

A Hősök kapuja utóélete nem volt szerencsés, nem sokáig töltötte be eredeti funkcióját, ami annak

gyors feledésbe merülését is magyarázza. 1949–1950 körül a márványtáblákat eltávolították, a kőkoporsót szétbontották. A Veszprém Megyei Múzeum az 1960-as években kapta meg az épületet, amit kiállítási célra használt, vártörténeti tárlatot rendezett a 30 m² alapterületű helyiségben. Majd annak korszerűtlenné válása után 1992-től Veszprém Város Önkormányzata vette át a létesítményt, ásványkiállításra hasznosítva. Fordulatot hoztak a 2004-es rekonstrukciós tervek és 2011-től meginduló felújítás, amely újra számolt az épület emlékhely jellegével.³⁷ Első világháborús konnotációjának visszaidézésében az új üveglakok elsődleges, kulcsfontosságú szerepet játszottak.

Tóth G. Péter a Hósi Kapu munkálatainak végelszámolását részletezve megemlíti, hogy az üvegfestésű ablakokért 523 pengőt fizettek ki annak idején,³⁸ ami bizonyítja, hogy az építkezés során az egykori épületbe az 1930-as években már kerültek festett üveglakok. Nyilván kifejezően illeszkedtek a kegyeleti témához, és az épület művészi rangját is felettébb emelték – tematikájukról viszont nem maradt meg adat. Az új ablakok elkészítésével 2013-ban megbízott Czebe István Ferenczy Noémi-díjas kortárs üvegművésznek nyilván nem volt más hiteles ikonográfiai referenciája, mint a korábban említett Rumi Rajki István-féle angyalszobrok a külső árkád pártafalában, ezért is választhatta rekonstrukciós szempontból ezeket.

Üvegfestmény-ábrázolásai a két világháború közötti emlékhely funkciót hozzák vissza a belső térbe. A földszinten két nagyméretű félköríves ablakban jelennek meg szárnyas angyalai kék háttér előtt ornamentális keretben. Perspektivikus rövidülésben ábrázolt rácsos kövezeten állva, a külső fülkék szobraihoz hasonló öltözetben látjuk őket, fejük felett arany nimbusszal. Egyikük felemelt jobbajával áldást oszt, másikuk hasonló beállításban kezében a „Pro Patria 1914–1918” feliratot tartja. Az emeleti szintre készült a földszinti ablakok tengelyében két körablak: egyiket a szintén angyalok tartotta Árpád-sávós magyar címer, a másikat Veszprém város címere díszíti. A lépcsőházban található még két világosabb tónusú körablak, amely a figurális ábrázolással szemben a dekoratív motívumokat részesíti előnyben – ugyancsak ólomüveg bordúrral.

*

A sorra vett veszprémi egyházi és középületek mindegyikének színes üveglakjai a hajdani ólmozott, festett eljárásával készültek. Vizsgálatuknál célunk nemcsak a bemutatásuk volt, hanem annak az építészeti-művészeti kontextusnak a megközelítése is, amelyben helyet kaptak. Akár historizáló, akár sze-

³⁷ TÓTH G. 2008. 351–352. o.

³⁸ TÓTH G. 2008. 350. o.

cessziós közegbe kerültek, mindegyikre igaz, hogy tematikájuk, stílusuk nem független a helytől, ahova szánták őket, hanem kifejezetten belesimul annak tudatosan megtervezett, általában összművészeti koncepció mentén kialakított terébe. Fényük különleges csillogást ad az épületek művészi megjelenésének, emeli reprezentációs értéküket, és így hozzájárul a veszprémi századelő építési lendületében született, új terek magas színvonalú kialakításához. Nyilván még sok feltáratlan titkot rejtenek, a további kutatások újabb adatokkal gazdagíthatják majd ismeretüket.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

VFL : Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

VI. 157. 3. doboz 1902. Plébániai levéltárak, Veszprém I. Szent Mihály római katolikus plébánia iratai, 3. doboz 1902. Szent László templom

I.4.d.1. 17. doboz 1. csomó, Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei építészeti hivatal iratai, Vegyes iratok, tervrajzok I. sorozat, 17. doboz 1. csomó. Károly-templom

FELHASZNÁLT IRODALOM :

ÁDÁM Iván (1907): Van új templomunk. *Veszprémi Hírlap*, október, 13. 2–3. o.

BRUNNER Attila – SIPOS Anna (2017): A vasbeton építőművésze. *Magyar Iparművészet*, 24. évf., 2. sz. 24–32. o.

DORNYAY Béla, dr. (1917): A veszprémi Károly-templom. *Veszprémi Hírlap*, február, 25. 2-3. o. és március, 4. 1–3. o.

GOPCSA Katalin (2011): A veszprémi székesegyház üvegablakai. In: KARLINSZKI Balázs-VARGA Tibor (szerk.): *Aedes Jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére*. Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény és Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém, 129–137. o.

FÜLÖP András (2023): Szent László király-templom. In: *Veszprém város templomai*. Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, Veszprém, 191–192. o.

GALAMB Zsuzsanna (2023): Feltámadt Üdvözítő, Károly-templom. In: *Veszprém város templomai*. Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, Veszprém, 179–197. o.

GELLÉR Katalin (1977): Nagy Sándor üvegablakművészete és történeti előzményei. *Ars Hungarica*, 5. évf., 2. sz. 251–266. o.

GUTHEIL Jenő, dr. (1943): A Szent László-templom múltja. *Veszprémi Hírlap*, november, 21. 5–6. o.

HORVÁTH Éva (1994): Két hónap alatt remekművek. *Napló*, november, 7. 6. o.

JANKOVICS Norbert – SIMON Anna (2023): Szent Mihály-székesegyház. in. *Veszprém város templomai*. Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, Veszprém, 25–53. o.

- SOMFAI Balázs (1987): *A veszprémi megyeház 100 éve. 1887–1987.* Veszprém Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, Veszprém.
- NAGY Balázs Vince (2017): A veszprémi Feltámadt Üdvözítőről elnevezett templom építésének története. *Veszprémi Szemle*, 19. évf., 2. sz. 48–60. o.
- ŐRINÉ Nagy Cecília (2006): A népművészet a gödöllői művésztelepen. In: ŐRINÉ Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen.* Tudományos Konferencia a Gödöllői Városi Múzeumban 2004. június 10–11. Gödöllői Múzeumi Füzetek 8., Gödöllő.
- SOMFAI Balázs (2009) : A Hősök kapuja. Gondolatok a veszprémi Vár egykori Öregkapujának utóéletéről és egy történelmi emlékhely megtiszteléséről. *Veszprémi Szemle*, 11. évf., 2. sz. 48–58. o.
- STRAUSZ Antal (1902): *A veszprémi Szent László templom története.* Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém.
- SZÚCS Endre – DÖRGŐ Miklós – FÖLDÉNYI György – FÜRI Judit – GONZALES Gábor – OBRECZÁN György (2005) : *A megfestett fény. Diszűveges munkák a történelmi Magyarország építészetében 1945-ig.* Szentendre.
- TÓTH G. Péter (2008): Egy elfelejtett emlékmű. Adalékok a veszprémi Hősök kapuja történetéhez. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 25. Veszprém, 345–369. o.
- VARGA Tibor László (2023): A veszprémi székesegyház üvegablakai a XX. században (1907–2008). *Veszprémi Szemle*, 69. évf., 2. sz. 41–51. o.

Nyomtatott veszprémi várostérképek a XX. század második felében

(Második közlemény)

SOMFAI BALÁZS

A Veszprémi Szemle előző számában röviden megismerkedtünk a hazai nyomtatott várostérképek történetével, és kérdőpontok szerint leírtunk négy veszprémi várostérképet a XX. század második feléből, amelyek a hagyományos kivitelű „keretes” térképek közé tartoznak.

Ez alkalommal a *lapszélíg kifutó rajzolatú*, keret nélküli várostérképeket vesszük szemügyre.

Az (5) és (6) számú térképeket javaslom *kistéreképeknek* nevezni, mert útikönyvek mellékleteként megjelenve, legalább is összehajtvva, méretben is alkalmazkodtak a zsebkönyv formátumhoz.

A (7) és (8) számú térképeket szerényebb tartalmuk miatt tekinthetjük egyszerű *utcatérképeknek* is, mivel lényegében az utak, utcák, terek elhelyezkedésének ábrázolása és a közterületek nevééről való tájékoztatás volt az elsődleges céljuk. Nem véletlenül alkalmazták őket ingyenes szóróanyagként. A kiadói adatok közt olvasható több tízezres számok minden valószínűség szerint az előállítás példányszámát mutatják, amit a terjesztés mikéntje is megerősít. Mai utódaik az időnként kiadott, sok helyen elérhető letépfős idegenforgalmi térkép-félék és helyszínrajzok.

(5)

Lapszélíg kifutó színes kistérekép, 1967

- Cím: Veszprém
- Méretarány: közöletlen [1: kb. 11.500].
- Kiadó: Kartográfiai Vállalat, Bp., 1967.
- Példányszám: közöletlen. [A befoglaló kiadványé: 5000.]
- A térképlap terjedelme: 16,5 × 23 cm [álló B/5 /176 × 250 mm/, körbevágva].
- A térképtükör mérete: 16,5 × 23 cm.

- Hátoldalan: műemlékek, látnivalók jegyzéke (113 + 2 ssz.) + utcanév-rövidítések (8 sor).
- Színelemek:
 - Belterület, háztömbök: középszürkével.
 - Fontosabb épület: sötétebb szürkével.
 - Műemléképület: pirossal.
 - Üres telek, szántó: világosszürkével.
 - Rét, legelő: világoszölddel.
 - Park, erdő, temető: sötétebb zölddel.
 - Folyóvíz: fekete partvonalak közt színezetlen.
 - Vasútállomás, vasútvonal + megírások: feketével.
 - Autóbuszvonala: pirossal.
 - Utcák, terek: fehéren hagyva.
- Keresőhálózat: nincs.
- Megírások: városrész- és közterületnevek, domborzati és vízrajzi nevek, egyes intézmények neve, jele.
- Külön keretben a jelmagyarázat.
- Keret nélkül: kiadói adatok, köztük: „A Veszprém c. útikönyv melléklete”. [Írták: Bottlik Mihály, Éri István stb., kiad.: Panoráma, Bp., 1967: 232 oldal.]

Néhány jellemző észrevétel, különös tekintettel a mű (6) sorszámmal jelzett II. kiadásával történő összevetéshez.

A térképen még szerepel az 1969-ben felszámolt balatoni vasútvonal ábrázolása. Szerepelnek a Séd-patak malomárkai és — megnevezés nélkül — a Völgyikúti-árok is. Városrésznévként csak a Vár, a Cserhát és a Kiss Lajos-lakótelep megírása olvasható. A Dózsavárosban a Vörös Október utca, Kert alja u., Pap vásár u., a Jeruzsálemhegyen az Endrődy u. helyesírása kifogásolható. Ugyanígy a Kopácsi tér és utca névalakok írása is. Az Ostrom lépcső a nevével kiszorította felső szakaszáról az Ányos utcát. A Remete u. Sédet áthidaló szakasza bántóan hiányzik. Az Újtelepen a Batsányi u. mintha kifutna a Felszabadulás útjára, a Reguly utca pedig névtelen. Délen a Kiliti Dániel u. (ma: Orgona u.) neve hiányzik, a Vitéz utcának még a telke sincsen feltüntetve. A mai Csermák lépcső helyén két név van: Csermák u. és Csermák lépcső. Ez utóbbi valóban a lépcsős szakasz helyén, de a lépcső jelzése nélkül, ahogyan a többi lépcső sincs jelezve. A Sörház lépcső két néven is szerepel: e néven térképileg a helyén, „S. l.” rövidítéssel és 67. sz. látnivalóként is megnevezve: „Kocsuba köz (boltíves áthidalások)” szöveggel. A félig már lebontott Cserhát helyén egy megnevezetlen térség mutatkozik, mellette déli irányban a bizonytalan kiterjedésű Rákóczi tér.

Durva hibának tartom az izraelita temetőnek keresztrel való jelölését a Jeruzsálemhegyen és a jelölés elmaradását a Füredidombon. A két egykori zsinagóga helyétől nem sokkal arrébb áll egy hatsugarú csillag – de itt, nagy félreértésként az Evangélikus templomot jelölték vele.

(6)

Lapszélíg kifutó színes kistérvkép, 1973¹

- Cím: Veszprém
- Méretarány: közöletlen [1: kb. 11.500].
- Kiadó: Kartográfiai Vállalat, Bp., 1973.
- Példányszám: közöletlen. [A befoglaló kiadványé: 6100.][Veszprém. Úti-könyv. II., átdolg. kiadás. Szerk.: Vajkai Aurél. Panoráma, Bp. 1973: 255 oldal.]
- A térképlap terjedelme: 15,5 × 22,5 cm [B/5 ív, körbevágva].
- A térképtükör mérete: 15,5 × 22,5 cm.
- Hátoldalán: műemlékek, látnivalók jegyzéke (112 + 2 ssz.) + utcanév-rövidítések (7 sor).

Amint az (5) számon leírt térkép kiadói adatai közt a kiadói számjelműből kitűnik, ez a mű annak II. kiadásaként jelent meg, így további tartalmi vagy alaki jellemzőiben alapjában megegyezik az (5) sz. térképpel. A két térkép legfeltűnőbb különbsége, hogy az utóbbi, (6) sz. térképről hiányzik a balatoni vasútvonal, a Nagyállomás és a Kisállomás ábrázolása. Jelölték viszont a Cserhátnak és a Stadion utca nyugati végének új, lakótelepi jellegű beépítését. Helyesen, kis kőtáblajellel (Mózes törvénytábláira utalva) azonosították a Mártírok úti és a Szél utcai zsidótemetőt. Kiírták továbbá néhány intézmény nevét: METESZ, MESZÖV, KÖJÁL. Feltűnő még a Völgyikúti-árok ábrázolásának elhagyása is. Ugyanígy járt az (5) sz. térképen még szereplő, egykori Völgyikút-völgyi nevezetes strand is.

(7)

Lapszélíg kifutó világosbarna utcaterkép, 1977

- Cím: Veszprém
- Méretarány: jelöletlen [1 : kb. 9.500, helyenként eltérésekkel].
- Kiadó: Veszprém megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala–Cartographia, Bp., 1977.

¹ Lásd a borító 4. oldalán.

- Példányszám: 40.000[!?!], szórólapként.
- A térképlap terjedelme: 18,5 × 26,5 cm
- A térképtükör mérete: 18,5 × 26,5 cm
- Kétoldalas egyszínnyomat (kávébarna).
- Előoldal:
 - Kivágás: nyugat–keleti irányban az állatkerttől az Újtelep belső sávjáig, észak–déli irányban a Kossa István utcától a Csermák Antal utcáig.
 - Tartalmi elemek:
 - Belterület, háztömbök: sűrű raszterpontoszással.
 - Látnivalók, nevezetességek: látképelemként (a Vár épületei, Húszemeletes, Viadukt, az állatkert díszkapuja, a Felszabadulás úti lakótelep jellegzetes épületei), jellel (jelmagyarázat nélkül, de közismert módon), sorszámmal (lásd: hátoldal!).
 - Üres telek, beépítetlen terület: üresen (fehéren) hagyva.
 - Zöldterületek: szórt, rendszertelen aprómintával; részben: ritka raszterpontokkal.
 - Sportpályák: üresen hagyva, ill. sematikus jelezve.
 - Temetők: keresztény hagyományú temető: keresztekkel, izraelita temető: kőtáblákkal, szovjet katonatemető: ötsugarú csillaggal.
 - Folyóvíz: vonalkázott sávval.
 - Utcák, terek: féhéren hagyva. Általában azonos szélességűek, néhány fontosabb útvonal szélesebb sávval érzékeltetve. Kisebb közök, gyalogutak: keskeny sávval. Számos helyen a lépcsők is feltüntetve.
 - Keresőhálózat nincs.
 - Megírások: városrésznevek, domborzati nevek, vízrajzi név (1 db), közterületnevek és útirányok jelzése: különböző betűtípussal.
- Hátoldal:
 - Rövid városismertető szöveg (5 szakaszban 16 sor).
 - Kirándulási lehetőségek (12 Veszprém megyei helység szerint).
 - Szállás (4 sor).
 - Az idegenforgalmi hivatal és 3 utazási iroda elérhetősége.
 - „Jelmagyarázat”: valójában az 56 számmal jelölt nevezetesség, látnivaló számmutatója.

Ez a várostérkép mint szóróanyagként terjesztett utcaterkép lényegében teljesítette küldetését, többé-kevésbé helyesen ábrázolta a hagyományos beépítésű városrészek nagyobb hányadának közterületeit, a hatóságok, hivatalok, műemlékek, látnivalók és további közforgalmú helyszínek elhelyezkedését. Némileg

meglepő: mellőzték a rendőrség jelzését. Ami (a Várat kivéve) következetesen hiányzik, az a templomok feltüntetése. Továbbá, ezúttal is csak fájlatjuk valamely skála vagy lépték közlésének elhagyását.

Létezik ennek az utcatérképnek egy egészen sajátos *változata!* A térképpéldányoknak egy részén ugyanis az Aranyos-völgy és az akkori Felszabadulás úti lakótelep közt egy átfogóján álló, ferde helyzetű derékszögű háromszög szerepel, vízszintes sávokkal, lila színben, láthatólag utólagosan rányomva. Ez az idom az MSZMP Oktatási Igazgatóságának különös megjelenésű épületét jelképezi, amely 1976-ban épült. (Népi neve volt: „Csúsza”. Ma ugyanez az érseki főiskola otthona.) Megállapításom szerint a térképnek ez a változata 1978-ban terjedt, vagyis az 1977-es eredeti után egy évvel dönthettek illetékesek arról, hogy a várostérképről nem maradhat le a pártiskola, hanem akár efféle „felülbélyegzéssel”, de pótolni kell. (Érdekes viszont, hogy a Münnich Ferenc téri Pártháznak (ma: „Zöld ház”) és a szóban forgó pártiskolának csak a faltja mutatkozik a következő, 1980-as kiadású utcatérképen is, nevük sehol nem szerepel.) A módosított térképek számáról vagy arányáról nincs adatunk.

(8)

Lapszélíg kifutó világoskék utcatérkép, 1980

- Cím (a térképlap hátoldalán, összehajtva: kívül): Veszprém
- Méretarány: jelöletlen [1 : kb. 10.000...12.000 körül, változó!]
- Kiadó: Veszprém megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala (Balatontourist Nord)–Cartographia, Bp., 1980.
- Példányszám: 100.000[!?!], szórólapként.
- A térképlap terjedelme: 26 × 37 cm
- A térképtükör mérete: 26 × 37 cm
- Kétoldalas nyomat.
- Előoldal:
 - Kivágás: nyugat–keleti irányban az állatkerttől a Keleti útgyűrűig, észak–déli irányban Jutaspusztától a Komarov utcáig.
 - Tartalmi elemek; színelemek: kék + fekete.
 - Belterület, háztömbök: világoskékkel.
 - Jelentősebb épületek: középkekkel.
 - Látnivalók, nevezetességek: feketével; látképelemként (csak a Várkapu és a Húszemeletes látványa), jellel (közismert módon, bár jelmagyarázat nélkül), sorszámmal (lásd: hátoldal!)
 - Üres telek, szántó föld: üresen hagyva.
 - Zöldterületek: szürkével, 2 árnyalatban.

- Temetők: fekete jelekkel (keresztény hagyományú temető: keresztel, izraelita temető: kőtáblával, szovjet katonatemető: ötágú csillaggal).
- Sportpályák: üresen hagyva, ill. sematikusán érzékeltetve.
- Folyóvíz: kitöltött fekete sávval, ill. vékony vonallal.
- Vasútvonalak: feketével.
- Utcák, terek: fehérén hagyva; a főbb útvonalak: vastag kék vonalpárral, ezek épülő útszakasza: szaggatott vonallal; gyalogutak: keskeny sávval.
- Keresőhálózat: feketével (vízsz.: A–F, függ.: 1–8.)
- Megírások: feketével (városrésznevek, domborzati nevek /csak 5 név/, vízrajzi nevek /csak 3 név/, közterületnevek), különböző betűtípussal.
- Hátoldal: késsel.
 - Címlapként: a térképmű címe + a Tűztorony látképe a Vár utca legелеjével + városcímer (a csillagos; nem heraldikus ábrázolással).
 - Rövid városismertető szöveg magyarul és németül.
 - „Nevezetességek”: 65 cím, sorszámmal és a keresőhálózatra utalással.
 - Kirándulási lehetőségek: 13 Veszprém megyei helység szerint.
 - Szállás-, étkezési stb. információk: 4 cím.

A térkép mint utcaterkép javára szolgál az utcanevek körében a látható teljességre törekvés. Az ilyen térképi műfajnak viszont velejárója az utcáknak azonos szélességben való ábrázolása, amely a keresett címhelynek jóformán csak a gyalogos felkeresését segíti. Előnytelen még, hogy lépcsőt alig kivehető módon, talán 5 helyen mutat (a László-templomnál, a Münnich téren, a Giricses-lépcsőnél, a Margit-templomnál és a Püspökmajornál). A temetők alapvető (felekezet szerinti) különbségeinek ábrázolása dicséretes. A jeruzsálemhegyi Református-templom feltja és jele ugyan hiányzik (mondjuk: eltakarja a Várkapu rajza), a Kossuth utcán álló Evangélikus templomot viszont szabályosan mutatja egy Luther-rózsa. Elismerést érdemel a Cholnoky úti lakótelep és a mai Jutasi úti nagy lakótelep Haszkovo utcán kívül eső része építés közbeni állapotának jelzése is. A Jutasi úti hatalmas laktanya (akkoriban szovjet laktanya) tagolatlan feltjának azonosíthatatlanságát érthetjük, az állatkertnek, mint az egyik fő veszprémi látnivalónak csak számmal történt jelzését nem, ahogyan a Budapest úti nagy lóhere alakú keresztveződés hiányos rajzolatát sem. A mértékléc vagy a méretarány közlésének hiányát aligha menti a torzított térképraajz, amely különösen a Haszkovo utca tájékán okozhatott gondokat a közelebbi tájékozódásban.

NEKROLÓG

**In memoriam Éry Kinga
antropológus (1932–2024)**

REGENYE JUDIT – RAINER PÁL

*„Még időnként csontozok,
ezek jámbor rómaiak,
de matatásnak jó.”*

(Éry Kinga e-mail-jéből,
2014. dec. 21.)

A közelmúltban kaptuk Éry Kinga halálhírét. Egy hosszú, gazdag életpálya zárult le 2024. január 17-én, hiszen 90. születésnapja alkalmából két évvel ezelőtt Farkas L. Gyula antropológus még köszönthette az *Anthropológiai Közlemények*¹ 63. számában. Életének egy szakasza (1974–1982) Veszprémben zajlott, és itteni barátai révén később is kötődött a városhoz, ezért szükséges itt is megemlékeznünk róla. Tudományos eredményei országos jelentőségűek, de viszonylag rövid veszprémi múzeumi munkája is figyelmet érdemel. Férjével, Kralovánszky Alánnal együtt a veszprémi vár és a megye középkori emlékeit kutatták. Nevük összeforrott, közelebbi barátaik Kingalánként említették őket. Számunkra meghatározó élmény volt a velük való találkozás. A szakmai pálya elején lévő fiatal kutatóknak nem mindegy, hogy milyen tudományos közegbe kerülnek, mennyire befogadó és inspiráló az a közeg. Nekünk abban a szerencsében volt részünk, hogy rövid ideig együtt dolgozhattunk velük. Egyikünk pályakezdő muzeológusként munkatársként dolgozott mindkettőjükkel a múzeumban, másikat éppen az ő helyükre vették fel. Ez nem jelentette azt, hogy nem volt munkakapcsolat, mivel a várban megkezdett régészeti munkáit Kralovánszky Alán tovább folytatta, a feltárásban, majd az állandó kiállítás építésében 1985-ben szoros együttműködésre volt szükség. Éry Kingához, illetve mindkettőjükhez fűződő élményeinkről, emlékeinkről felváltva külön-külön számolunk be.

¹ *Anthropológiai Közlemények*, 2022/63. Farkas L. Gyula: Kralovánszky Alánnal Éry Kinga köszöntése 121–122. o.

Regenye Judit

Éry Kingával való megismerkedésem korábbra, még a múzeumi munka előtti időre datálódik, szegedi egyetemi hallgató koromban történt egy konferencián. Tanárom, Trogmayer Ottó váratlanul odajött hozzám, hogy menjek vele, Éry Kingához vezetett, bemutatott neki, mint veszprémi leányzót, aki rövidesen végez régészként. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a múzeumba kerülésem után nagyon támogató volt irányomban. Ez egyébként nem csak egyéni tapasztalatom, oktatói tevékenységét hasonlóan értékelik a tanítványai. Jellegzetes mély hangja, barna szemének barátságos csillogása, beszélgetéseink máig emlékeztetések. Az irántam érzett bizalom jelének vettem, hogy amikor megváltak a múzeumtól Kinga az antropológiai gyűjtemény kezelését, Alán pedig a Baráti Körben viselt tisztségét hagyta rám örökül. Annak érzékeltetésére, hogy milyen súlyt adott a veszprémi múzeumnak a Kralovánszky Alán – Éry Kinga házaspár itteni működése, egy személyes emléket idézek. Krakkóban történt, a 90-es évek elején. Tanulmányúton jártam ott, mert akkoriban tártuk fel Szentgál határában a neolitikus tűzkőbányát és körülötte a kőkitermeléssel foglalkozó falvakat. A lengyel akadémiaának a Krakkó közeli Igołomia faluban volt kutatóháza (nem mellesleg egy ma már múzeumként működő kastélyban), ahol a Krakkó környéki neolitikus feltárásaik anyagait őrizték, onnan utaztam haza. A vonat késő este indult Budapestre, a lengyel kolléga nem tudta megvárni a vonatindulást, ő Varsó felé ment tovább, ezért bekísért az akadémia krakkói intézetébe. Egy elegáns idős kolléganő fogadott bennünket. Mikor megtudta, hogy Veszprémből jöttem, felkiáltott: Ó Veszprém, Kralovánszky! Ez a név elég volt ahhoz, hogy késő estig ott maradjon velem, ne az állomáson kelljen a vonatra várnom. Különös élmény volt.

A veszprémi évek előtt már közel húsz évvel megkezdődött Éry Kinga szakmai pályafutása. Budapesten született 1932. május 19-én. Édesapja, Éry Emil (1893–1976) gimnáziumi tanár, a Magyar Cserkészszövetség ügyvezető elnöke, édesanyja, Drégely Erzsébet Kinga (1903–1973) szintén pedagógus volt. Budapesti középiskolai tanulmányok után az ELTE-n tanult tovább, először régészetet hallgatott, majd mellette antropológiát. 1955-ben szerzett diplomát. Az ELTE Természettudományi Karán doktorált 1965-ben *A sárbogárdi temető embertani és régészeti vizsgálata* című dolgozatával, majd a biológiai tudomány kandidátusa lett 1996-ban *Embertani tanulmányok a Kárpát-medence IV–XVII. századi népességeiről* című disszertációjával. Speciális szakterülete a paleoantropológia.

A diploma megszerzése után a Magyar Nemzeti Múzeumban volt először gyakornok rövid ideig, majd a Hajdúsági Múzeumban, Hajdúböszörményben lett múzeumvezető 1957-ig. Ez még régészeti munkát jelentett elsősorban. A

Magyar Nemzeti Múzeum régészeti adatbázisában lévő adatok helyszíni szemlékről, ásatásokról tudósítanak (Hajdúszoboszló, Tiszacsege, Nagyhegyes). Igazi hivatásának kezdettől fogva inkább a történeti antropológiát tekintette, ezért a Természettudományi Múzeum Embertani Tárában vállalt preparátor munkát, később pedig muzeológusként dolgozott ott 1969-ig. A következő 4 évben a székesfehérvári István Király Múzeumban muzeológus, tudományos főmunkatárs, majd ezután lett a veszprémi Bakonyi Múzeumban tudományos főmunkatárs 1974–1982-ig. A váltásokra családi okból került sor, ugyanis férje akkor már a székesfehérvári múzeumban dolgozott, az Árpád-kori bazilika feltárását végezte, majd kinevezték a veszprémi múzeum igazgatójává.

Veszprémi éveik meghatározó jelentőségűek a vár és a Balaton-felvidék Árpád-kori történelmének kutatásában. Amit a legutóbbi időkben a várfelújítás során végzett régészeti feltárások előtt tudni lehetett a veszprémi várról, azt jelentős részben Kralovánszky Alántól tudtuk. Éry Kinga neve elsősorban azokkal a feltárásokkal kapcsolatban bukkan fel, ahol templom körüli temető is volt, az embertani anyag feldolgozását végezte. Jelentős közös munkájuk volt a taliándörögdi templom feltárása 1975–76-ban. Mellettük harmadikként Andrzej Tomaszewski, a varsói műegyetem építészettörténeti professzora szerepel az ásatás vezérkarában. A feltárás célja egy az akkori nemzetközi szakirodalomban felmerült építészettörténeti kérdés eldöntése volt, nevezetesen a kegyúri karzat kérdése. A lengyel professzor álláspontjának igazolására tűnt alkalmasnak – és sikeresnek a taliándörögdi templom feltárása. Feltártak egy 33 m hosszú, egyenes szentélyzáródású, a 14. században épült gótikus templomot, a templom hajójában az azt megelőzően használt, a 11/12. század fordulóján épült 14 m hosszú, patkó alakú szentélyzáródású kis román kori templomot, továbbá egy római kori épület 3 helyiségét. A feltárás során 100 sír és 30 további koponya került elő, részben a román kori templom körüli temetőből, részben a gótikus templom belsejéből. Megtalálták Dörögdi Pál és felesége 1360-ban készült feliratos sírkövel fedett – kincsrablók által feldúlt – sírját.

Az embertani anyagot Éry Kinga a *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*² 1979-es számában közreadta. Az Árpád-kori templom körüli temetőből 72 egyén csontjait azonosította. Ez a falu 12–13. századi lakosságának temetője volt. A gótikus templomba 58 egyént temettek Felsődörögdi nemesi családjaiból, a 14–16. században. Különleges helyzet adódott, két korban és társadalmi helyzetben különböző népesség volt vizsgálható. Nem meglepő, hogy különbözik antropológiailag a két csoport az adatok szerint. Érdekes adalékként a társadalmi kü-

² *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1979/14. Historia. Éry Kinga: A taliándörögdi Szent András templom középkori temetkezéseinek embertani vizsgálata. 215–244. o.

*A gótikus szentély Szt. András apostol alakjával díszített zárókövének előkerülése.
A fehér vászonkalapos hölgy Éry Kinga(?). Taliándörögd, 1975. aug.
(Laczkó Dezső Múzeum – Régészeti Adattára ltsz. 17682.)*

lönbségre utal a férfi nemesi halottakon talált gyakori vágott seb, harci sérülés. Éry Kinga abban az időben, tehát veszprémi évei alatt nagy volumenű összehasonlító vizsgálatokat végzett a Kárpát-medence 6–12. századi népességeinek leletein. A taliándörögdi csoportokat is igyekezett nagyobb összefüggésbe helyezni. Összehasonlító statisztikai elemzéssel megállapította, hogy az Árpád-kori népesség a dunántúli honfoglalók leszármazottja csekély számú idegen, valószínűleg szláv elemmel. Késő középkori összehasonlító minták hiányában a későbbi csoport nem volt besorolható. A Dörögdi családnak az eredeti népességből való leszármazását sem sikerült egyértelműen kimutatni a csontok alapján. Ma az archaeogenetika már választ tud adni ezekre a kérdésekre. Az említett összehasonlító vizsgálatait mindamelllett máig megkerülhetetlenek a történeti embertanban. 1978-ban az *Anthropológiai Közlemények*-ben³ értekezett először arról, hogy a Kárpát-medencében a honfoglalók antropológiai leletanyaga területi csoportokba rendezhető. A honfoglaló magyarság 900-980 közé keltezhető temetőiből 273 felnőtt egyén koponyaleletét vizsgálta. Ezek során négy, egymástól metrikus és taxonómiai tekintetben, valamint területileg is különböző csoportot

³ *Anthropológiai Közlemények*, 1978/22. Éry Kinga: Regionális különbségek a magyarság X. századi embertani anyagában. 77–86. o.

figyelt meg. Felvetette, hogy egymástól eltérő embertani arculatú csoportjaik az első megtelepedéskor többé-kevésbé zárt tömböt alkottak. Később, folytatva és kiterjesztve ezt a munkát, a *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*-ben⁴ írt 1982-ben. Ez a vizsgálat nemcsak az avar kori, honfoglalás kori és Árpád-kori sorozatok korszakon belüli és korszakok közötti összefüggéseit kísérte meg elemezni, hanem kereste a 6–12. századi népességek eredetére, korábbi szállásterületére vonatkozó adatokat, vizsgálta a Kárpát-medencében őket ért embertani hatások irányát és mértékét. A tendenciák megragadására tett kísérletet. Jelentős előrelépés volt ez a Kárpát-medence népességének megismerésében, ennél pontosabb adatok csak napjainkban a genetika bevonásától remélhetőek. 1983-ban angolul jelentette meg kutatási módszereit, számítva a nemzetközi szakmai közvélemény érdeklődésére is. A veszprémi időszak szenzációs lelete a Kapolcson előkerült 2 gazdag női sír az 5. századból, egy 15–18 éves fiatal lányé és egy feltehetően vele rokon 50–56 éves nőé. Keleti germánként azonosították őket a leletek alapján. A csontokat Éry Kinga ugyancsak a *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*-ben⁵ publikálta. Érdekessége a koponyáknak, hogy a fiatal lányé erősen, az idősebb nőé enyhébben torzított volt. A hun kor jellegzetes szokása a koponyatorzítás. Külön tanulmányt szentelt Veszprém középkori embertani népességének 1982-ben.⁶ A Kálvária-dombon a Szent Miklós-templom 1978-as feltárásának antropológiai leleteit dolgozta fel, 48 sírt és 18 további szórványos koponyát, valamint a régi, Rhé Gyula által végzett 1929–30-as ásatási anyagból még 27 koponyát a 11. század közepe és a 16. század közötti évszázadokból. Megállapította, hogy a koponyaméretek alapján a lakosság illeszkedik a korabeli dunántúli lakosságba.

Ami későbbi életét illeti, Veszprémből visszatért Budapestre a Természettudományi Múzeum Embertani Tárába 1983–1990-ig, aztán a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott nyugdíjba vonulásáig, 1995-ig. Fő kutatási témája akkoriban már a székesfehérvári királyi bazilika csontvázleleteinek vizsgálata volt. Vezetője maradt a feldolgozást végző munkaközösségnek nyugdíjba vonulása után is. A munka összefoglalása 2008-ban jelent meg *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848–2002*⁷ címmel, melynek szerkesztője és az egyik tanul-

⁴ *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1982/16. Éry Kinga: Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6–12. századi népességeinek embertanához. 35–85. o.

⁵ *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1980/15. Éry Kinga: V. századi csontvázleletek Kapolcsról. 107–124. o.

⁶ *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1982/16. Éry Kinga: Embertani adatok Veszprém középkori népességéhez. (Veszprém – Kálvária-domb 11–16. századi temetkezései). 87–118. o.

⁷ Éry Kinga: *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei, 1848–2002*. Budapest, 2008. Balassi Kiadó.

Éry Kinga baráti társasággal: Schultz házaspár Székesfehérvárról, Schildmayer Ferencné Naményi Magdolna Balatonalmádiból, Balassa László műemléki szakmérnök és felesége Horváth Katalin Veszprémből, Balatonalmádi 2009-ben (Özv. Balassa Lászlóné szívességéből)

mány szerzője is volt. Közismert, hogy a királyi bazilikába Szent István királyon és fián, Szent Imre hercegen kívül több királyt, számos királyi családtagot és országos előkelőséget temettek el, a templom mellett a középkor szokásának megfelelően közrangúakat befogadó temető működött. A török hódítás, majd az azt követő évszázadok dúlásai után az embertani leletek szakmai dokumentációja heroikus munka volt, 47 ezer csont kategorizálásáról van szó. Emellett *A végtagcsontok hossza és a testmagasság a Kárpát-medence régmúlt népességeinél* kutatási téma keretében 1992-től kezdve a neolitikumtól a késő középkorig élt lakosság csontvázain a testmagasság és testarány változásokat vizsgálta. Továbbá meg kell említeni, hogy antropológusként aktívan rész vett az 1950-es évektől kezdődő időszak politikai áldozatainak személyazonosítási vizsgálataiban.

Tudományos tevékenységéhez tartozik, hogy tagja volt 1977 és 1988 között az *Anthropologiai Közlemények* szerkesztőbizottságának, 1973-tól az MTA Antropológiai Bizottságának és 1976-tól a European Anthropological Association nevű nemzetközi szervezetnek. Az MTA honlapján a köztestületi tagok sorában Éry Kinga a biológiai tudomány kandidátusaként szerepel. A felsorolt kutatási témái:

- A Kárpát-medence népeinek paleoantropológiája a római kortól az újkor kezdetéig.
- A székesfehérvári királyi bazilika csontvázeleteinek vizsgálata.
- A végtagsontok hossza és a testmagasság a Kárpát-medence régmúlt népességeinél.
- Személyazonosítási vizsgálatok a közelmúlt politikai áldozatain.

Ezek közül részletesebben az első témával foglalkoztunk, mert azt jórészt veszprémi éveim alatt dolgozta ki. Bár lényegesen kevesebb adat állt akkoriban rendelkezésre, mint manapság, de eredményei ma is hasznosak, elsősorban azért, mert rendkívül visszafogott volt az értelmezést illetően. A visszafogottság személyiségéből fakadt, és az idő őt igazolta, mert a vizsgált adatok szaporodásával, a módszerek fejlődésével sem évült el, amit leírt. A történeti embertan antropológiai vizsgálatot jelent régészeti adatok alapján, történeti kérdéseket kutatva. Két különböző tudományág együttműködését általában az nehezíti meg, hogy eltérő a kérdésselvetésük, eltérő a nyelvük. Éry Kinga esetében szerencsésen megvolt mindkét tudományághoz a hozzáértés. Ennek tudható be, hogy a 70-es években komoly előrelépést tudott tenni a Kárpát-medence népességének vizsgálatában. Itt nemcsak történeti eredményekre gondolunk, hanem antropológiai módszertani újításokra is. A módszertanon nagy hangsúly van, mert a történeti embertani kutatásoknak komoly buktatói lehetnek. Kralovánszky Alánnal és Nemeskéri Jánossal közösen 1963-ban kidolgozták a történeti népségek rekonstrukciója során vizsgált biológiai és történeti kérdések reprezentációjának meghatározási elveit és módszereit. Lényegében módszertani elveket arról, hogy a történeti embertani kutatások mennyiben használhatók az etnogenezis kutatására. Meg kell ebben az összefüggésben említeni, hogy részese volt a nemi hovatarozásnak a csontok alapján történő megállapítására irányuló módszer kidolgozásának is, amely nemzetközileg elismert és világszerte alkalmazott eljárássá vált. Éry Kinga történeti embertani munkásságának eredményei nem hagyhatók figyelmen kívül ma sem a Kárpát-medence embertani múltjával foglalkozók számára.

Rainer Pál

A veszprémi múzeumba kerülésem óta (1983) – Kralovánszky Alán révén – tudtunk egymásról Kingával. Találkozni viszont csak ritkán találkoztunk. Alán halála után, Kinga rövidesen értesített, szívesen nekem adja a tőle maradt különlenyomatokat, menjek el, s nézzem meg, mire van szükségem ezekből. 1994. január 21-én felkerestem irodájában, a Nemzeti Múzeumban. Talán ekkor találkoztunk először személyesen. Az óriási anyag átnézése, kiválogatása több órát

vett igénybe. Bár vittem magammal hátziszákokat, a kiválogatott különlenyomatok ebben sem fértek el maradéktalanul, így kaptam tőle kölcsön egy nagy szatyrot is. Amikor a szatyrot visszavittem, ismét találkoztunk. A különlenyomatok – köztük számos jeles kolléga által Alánnak dedikált példány – máig könyvtáram értékes részét képezik.

Az '50-es évek politikai okokból kivégzetteinek exhumálásáról Veszprém-ben is tartott előadást, 1999. április 29-én, a múzeum Baráti Körében. Ezeknek a munkáknak is voltak veszprémi vonatkozásai. Az általuk exhumált/azonosított Brusznay Árpád tanár úr mára kitörölhetetlenül összeforrt a város múltjával. Ugyancsak ők exhumálták az 1944–1945-ben Veszprém-ben állomásozott, az ország légterét védő m. kir. 101. vadászrepülő ezred („Pumák”) egyik legendás pilóta hadnagyát (1945 után százados) is. 2014. december 21-én írt e-mail-jében így emlékezett erről: „... a Tóth Lajost (Drumi beceneven) (1922–1951 – R. P.) *mi exhumáltuk a 298-as parcellában* (2002 szeptemberében – R. P.). *Álnéven volt eltemetve, de végül is sikerült, volt fényképünk róla és hát pont olyan volt a koponya, főként a magas álla. (...) ha szabad ezt mondani egyik kedvenc esetünk volt.*”

2001. november 8-án eljött a budapesti Hász Galériába, nagyapám, Gadányi Jenő festőművész (1896–1960) kiállítására, amely egy a munkásságával kapcsola-

Éry Kinga Gadányi Jenő festőművész kiállításán, Budapest Hász Galéria, 2001. nov. 8. (Rainer Pál tulajdona)

tos kritikákat, újsághíreket tartalmazó, nagyanyám által írt posztumusz kötet megjelenésével volt összekötve. Amikor jelenlétén csodálkozva üdvözöltem, mosolyogva mondta: de, hát küldtél meghívót.

Egy múzeumi baráti körű busz-kirándulás során, 2003. november 15-én felkerestük Budapesten, a Fiumei úti temetőben a Kralovánszky – Pekáry kriptát. Kinga a sírnál várt bennünket. Az akkor tíz esztendeje elhunyt Alánról magam emlékeztem meg néhány szóval.

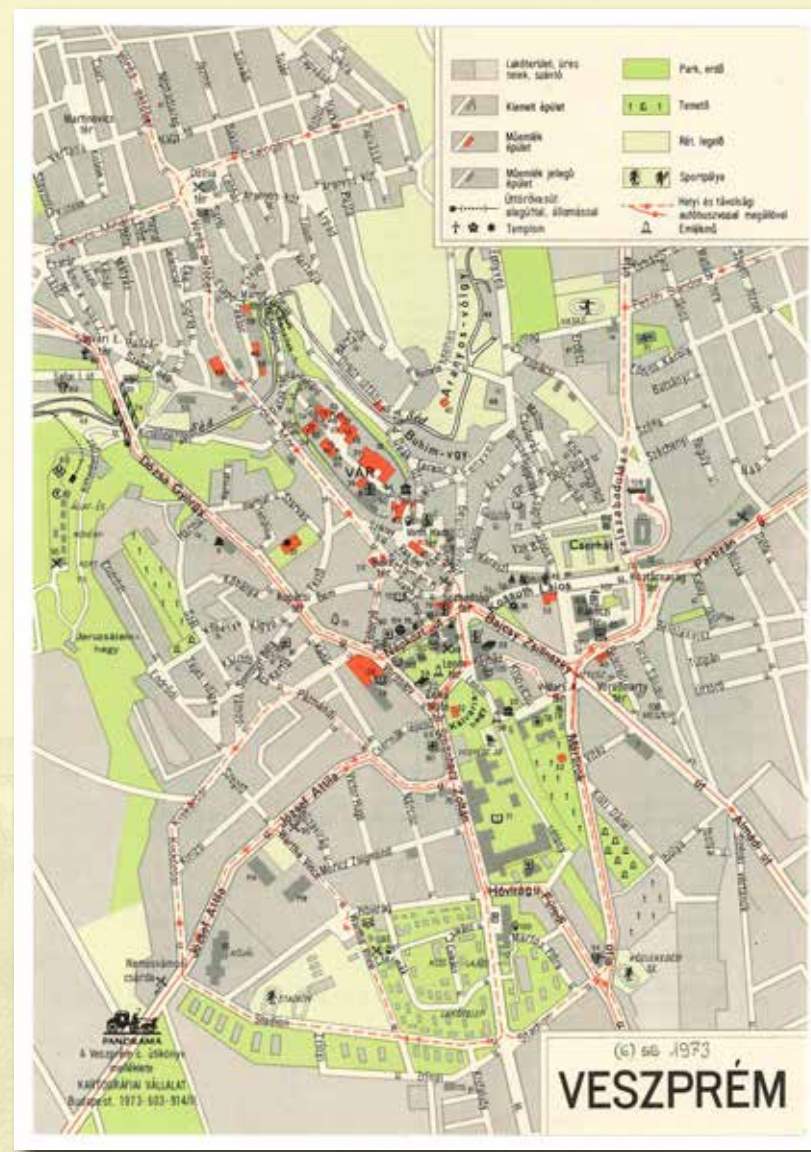
További érintkezésünk ritkásan, inkább levélben történt, majd a 2000-es évektől vált gyakoribbá, immár e-mail üzenetek útján. Hihetetlenül nyitott, fiatalos, érdeklődő volt, minden érdekelt. Persze főleg az, hogy mi történik Veszprém-ben, milyen az

élet egykori munkahelyén, a múzeumban, milyen feltárások, terepmunkák, kiállítások folynak, mi van a kollégákkal, mi változott, kik az új kollégák stb. De utazásokról, könyvekről, múltunkról, édesapja I. világháborús katonai szolgálatáról és még sok mindenről szó esett. Többnyire igyekeztem küldeni neki azon írásaimból, amelyekről úgy véltem, őt is érdekelhetik.

2016. március 19-én, egy szép tavaszi napon meglátogattam aquincumi otthonában. A HÉV-ről leszállva egy fácántollat találtam, amit neki adtam. Pár hét múltán egy fénykép érkezett tőle, ugyanezen fácántollal dekorált, s Kinga által készített fejpántot viselő unokaöccséről, dr. Éry Pál gyermekorvosról. (Ahogy temetésén a doktor úrtól megtudtam, a tollat most is autójában őrzi.) Az ízlélesen berendezett, barátságos, világos, csendes környezetben lévő kisebb lakótelepi lakás egy-két patinás bútora, képe tanúskodott a hasonló háterű és sorsú középosztálybeli családok korántsem zökkenőmentes múltjáról, egykori jobb napjairól. A fedett, üveges verandán csomagolópapírba rendezett csontvázak állomásoztak, egy – ha jól emlékszem, római-kori – temető csontanyaga, amelynek feldolgozásával akkor éppen foglalkozott.

E-mail kapcsolatunk továbbra is megmaradt. Kiderült az is, hogy a Ranolder Klára Ipari Leányközépiskolában (Bp. IX. Vendel utca 3.) az 1940-es években édesanyám és húga iskolatársa volt. Többször is emlegette, hogy a Gadányi lányoknak milyen szép extra, halványsárga és halványzöld színű papucscipőjük volt az akkori, ostrom utáni, ínséges éveket élő Budapesten. (A szép cipők a dél-afrikai Fokvárosból érkeztek csomagban, ahová anyai nagyanyám liberális szellemű újságíró és szerkesztő nagybátyja emigrált Frankfurtból a nácik hatalomra jutásakor.)

Temetésén (Budapest, 2024. február 9.) több barátja, kollégája is említette, utolsó éveiben arra törekedett, hogy minden függőben, folyamatban lévő munkáját befejezze. A magánéletben is igen gondos, rendszerető lehetett. Korábban írta, hogy az ő és Alán családjától-rokonságától maradt (úgy hiszem tetemesebb mennyiségű) irat hagyatékot rendezte, pontos lajstromokba foglalta. Vállalt feladatait, feldolgozásait maradéktalanul bevégezte, így rendet hagyott maga után. Talán nem tévedek, ha úgy gondolom, lelkében is ugyanilyen rend uralkodott, amikor távozott a földi világból. Kinga, nyugodj békében!

Veszprém első ábrázolása Castiglione Olonában ékeskedik, Lombardiában, Lugánó és Milánó között, a Comói tótól délre, Varese megyében. Castiglione Olona egyik legfőbb látványossága a Palazzo Branda, melynek könyvtártermében csodálhatjuk meg Masolino da Panicale freskóját. A kép azért különösen fontos, mert az itáliai tájfestészet egyik első ismert esetét képviseli, ahol önmagában, azaz más allegorikus ábrázolások nélkül lett téma a táj.

Az 1435 körül elkészült freskó Veszprémet ábrázolja, mint a magyar táj egyik ikonikus városát. A toszkán és a pannon táj tapasztalati összehasonlítására 1410 és 1425 között került sor, mikor Branda da Castiglione bíboros pápai prelátusként, Luxemburgi Zsigmond meghívására püspöki hatalmat gyakorolt Veszprém felett. A freskó ennek az itt tartózkodásnak az emléke.

A tájkép magas hegyek sorozatát ábrázolja kastélyokkal és erődített településekkel. Masolino freskója valószínűleg egy magyarországi utazás emlékére készült. Különösen a nagy sziklakként hasított hegyek stílusa idézi a gótikus művészetet. Veszprém város első képi ábrázolása a gótikus stílusjegyek ellenére meglepően realista. Ennek ellenére Veszprém város épületei között több olyan is akad, amit a festő a toszkán városképekből emelt át: így az akkor itt még biztosan nem létező magas toronyházakat.

Lipéczné Karsai Henriett